

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ. ΔΗΜΟΤΙΚΟ – ΓΥΜΝΑΣΙΟ -
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ: 1875-1897

Άγγελος Τανάγρας – Τα απομνημονεύματα μου

Επεξεργασία και Εκτύπωση: Φωτεινή Παλληκάρη
τ. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Σελίδες: 570

Σχήμα: 21 X 30

ISBN: 978-960-93-8753-8

© Copyright ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2016

Το έργο με τίτλο «Άγγελος Τανάγρας- Τα απομνημονεύματα μου» από τον δημιουργό [Fotini Pallikari](#) διατίθεται με την άδεια [Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές](#)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ. ΔΗΜΟΤΙΚΟ — ΓΥΜΝΑΣΙΟ: 1875-1892.....	7
<i>Πρώτες αναμνήσεις από τα Χανιά της Κρήτης</i>	<i>7</i>
<i>Σχολικά χρόνια. Αμερικανικόν σχολείον Χίλλ, Αέρηδες</i>	<i>7</i>
<i>Ο κόρος μέγας εχθρός και μέγας φίλος</i>	<i>9</i>
<i>Εκπαιδευτικές αντιλήψεις του 19^{ου} αιώνα</i>	<i>10</i>
<i>Το πρώτο φιλολογικό δοκίμιο</i>	<i>12</i>
<i>Η Αυλώνα της Αλβανίας-Ιταλική σχολή</i>	<i>14</i>
<i>Ο υπέροχος Χρηστάκης Ζωγράφος-Μία ωραία ζωή & ένας ωραίος θάνατος.....</i>	<i>16</i>
<i>Η ζωή της Αλβανικής Αυλώνας.....</i>	<i>18</i>
<i>Ξανά στην Αθήνα</i>	<i>19</i>
<i>Μοναστήρι Μακεδονίας.....</i>	<i>21</i>
<i>Ο συμμαθητής μου Τάντισεφ - Η Βουλγαρική προπαγάνδα και εμείς.....</i>	<i>21</i>
<i>Η Ελληνική Φιλιππούπολη, τώρα Ploudiv.....</i>	<i>23</i>
<i>Οι βουλγαρικές μέθοδοι.....</i>	<i>24</i>
<i>Ο εκβουλγαρισμός.</i>	<i>25</i>
<i>Οι Πομάκοι εκτουρκισμένοι-Αγριάνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου νυν Αχριάνηδες.....</i>	<i>26</i>
<i>Γυμνάσιο οδού Κορνάρου.</i>	<i>27</i>
<i>Μαθητικά Στρατιωτικά Γυμνάσια- Αντωνόπουλος</i>	<i>28</i>
<i>Σχολή Δοκίμων</i>	<i>29</i>
<i>Πρώτο χρονογράφημα. Κρανάη-Αρχαιολογικοί βανδαλισμοί</i>	<i>31</i>
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ: 1892 -1897	33
<i>Κρητικοί και Μανιάτες</i>	<i>33</i>
<i>Ο Σουρής- Η εξέδρα του Φαλήρου</i>	<i>34</i>
<i>Κρητικές επαναστάσεις- Κρητικά θηρία.....</i>	<i>37</i>
<i>Τα Ορεσטיακά</i>	<i>39</i>
<i>Η μετάφραση του Ευαγγελίου.....</i>	<i>40</i>
<i>Χαρίλαος Τρικούπης.....</i>	<i>41</i>
<i>Ο άβουλος πρωθυπουργός του 1897 - Κηρύξατε τον πόλεμον.....</i>	<i>42</i>
<i>Η μάχη εις στο Μάτι εις την γέφυραν της Λαρίσης.....</i>	<i>43</i>
<i>Βόλος- Αι μάχαι του Βελεστίνου- Γαριβαλδινοί.....</i>	<i>45</i>
<i>Πυροβολαρχία Μήτσα. Σμολένσκης.....</i>	<i>47</i>
<i>Βασίλισσα Όλγα-Πρίγκηψ Γεώργιος.....</i>	<i>47</i>
<i>Δομοκός – Γαριβαλδινοί και Τσιπριάνι – Ερυθρός Σταυρός</i>	<i>48</i>
<i>Πομπούκης – Αντιδιφθερικός ορρός.....</i>	<i>51</i>
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ & ΣΧΟΛΙΑ.....	53

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Άγγελος Ευαγγελίδης Τανάγρας¹ έγινε ευρύτερα γνωστός, μέσα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ως ο ιδρυτής και πρόεδρος της «Ελληνικής Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών», ή της «Εταιρείας Ψυχοφυσιολογίας», που λειτούργησε από το 1923 για σχεδόν 35 χρόνια, ενώ ο ίδιος παρέμεινε ενεργός στον χώρο της παραψυχολογίας για 40 περίπου χρόνια. Ίδρυσε την Εταιρεία, μαζί με δύο διαπρεπείς Έλληνες, τον ιατρό και λογοτέχνη Παύλο Νιρβάνα και τον αρχαιολόγο και ζωγράφο Αλέξανδρο Φιλαδελφέα, με σκοπό την διερεύνηση, καταγραφή και ερμηνεία των ψυχικών φαινομένων. Η ενημέρωση του κοινού σχετικά με το έργο της Εταιρείας γινόταν μέσω δημοσιεύσεων στο περιοδικό «Ψυχικά Έρευναι» το οποίο εξέδιδε ο Τανάγρας από το 1925 έως το 1942. Γινόταν επίσης και με δημόσιες διαλέξεις, στο κέντρο της Εταιρείας, στην οδό Αριστοτέλους 67, αλλά και στη σχολή Χωροφυλάκων και Αστυνομικών, καθώς και στο αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου Αθηνών στην οδό Μασαλίας. Σε αυτές τις διαλέξεις παρουσίαζε ο Τανάγρας και πειράματα ψυχικών φαινομένων με την βοήθεια των ειδικά εκπαιδευμένων μέντιουμ της Εταιρείας.

Συνεργάστηκε σε πειράματα τηλεπάθειας μακράς αποστάσεως με παραψυχολογικά κέντρα του εξωτερικού έως περίπου το έτος 1951. Με την πάροδο του χρόνου όμως μετά την γερμανική κατοχή, η έντονη δραστηριότητα της Εταιρείας μειώθηκε. Ο Τανάγρας ήταν πλέον σε μεγάλη ηλικία και όσοι από τους συνεργάτες του είχαν απομείνει, είχαν αρχίσει να ασχολούνται με τα προσωπικά επαγγέλματά τους ο καθένας, για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, μη μπορώντας να συνεχίσουν το έργο του.

Ο Τανάγρας διέθετε πλούσιο συγγραφικό ταλέντο που το παρουσίαζε μέσα από άρθρα και πεζά σε εφημερίδες και περιοδικά, αλλά και δοκίμια με θέμα την παραψυχολογία. Συγχρόνως είχε επιμεληθεί μεταφράσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Πολλά από τα πεζά, ή μυθιστορήματα, που έστελνε για δημοσίευση σε εφημερίδες και περιοδικά, δεν έχουν καν καταγραφεί.

Ξεκίνησε να γράφει τα απομνημονεύματά της μακρόχρονης ζωής του κατά το 1957, όταν ήταν 82 ετών και συνέχισε την συγγραφή τους έως περίπου το 1964. Ο σκοπός του ήταν, όπως συχνά εκφράζει στην αυτοβιογραφία του, να τα δει κάποτε δημοσιευμένα. Με αυτό το στόχο έστειλε τα χειρόγραφα του κατά το 1965 στο ίδρυμα Parapsychology Foundation² (PF) στη Νέα Υόρκη. Το 1959³ έστειλε στο ίδιο

ίδρυμα και το βιβλίο του «Le Destin et la Chance» προκειμένου να μεταφρασθεί και εκδοθεί στα αγγλικά. Την 20^η Μαΐου του 1965 το ίδρυμα παρουσίασε την νέα αυτή έκδοση του βιβλίου του, τιμώντας την 90^οτή επέτειο των γενεθλίων του, με τον νέο Αγγλικό τίτλο «Psychophysical Elements in Parapsychology Traditions», το οποίο τελικά εξέδωσε δύο χρόνια αργότερα.

Τα χειρόγραφα της αυτοβιογραφίας του Τανάγρα παρέμειναν αποθηκευμένα στη βιβλιοθήκη του ιδρύματος Parapsychology Foundation για περισσότερο από 40 χρόνια, μέχρι την ημέρα που οι προσπάθειές μου να αποκτήσω αντίγραφά τους, είχαν αίσιο τέλος. Είχε διαλέξει ο Τανάγρας να γράψει το κύριο μέρος της αυτοβιογραφίας του σε γερά τετράδια μεγάλου μεγέθους με σκληρό εξώφυλλο, που κατώρθωσαν να

Από το τετράδιο όπου έγραφε ο Τανάγρας την αυτοβιογραφία του: Σελίδες 275 & 276, παράγραφος «Ίδρυση της Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών».

διατηρηθούν σε καλή κατάσταση έως σήμερα. Η πολυκαιρία όμως είχε ήδη καταστρέψει μερικές σκόρπιες σελίδες που είχε προσαρτήσει, στις οποίες είχε γράψει κάποιες τελευταίες σκέψεις του.

Ο Τανάγρας γράφει τα απομνημονεύματά του του πάντα στην καθαρεύουσα, με πνεύματα και τόνους στις λέξεις του χρησιμοποιώντας λεπτή πένα μελάνης, ώστε το γράψιμό του να είναι σε γενικές γραμμές αρκετά ευανάγνωστο. Συχνά όμως τα 82-83 χρόνια του επηρεάζουν το γράψιμο, που συχνά γίνεται τρεμάμενο και

δυσανάγνωστο. Σε μερικά σημεία θα ξεχάσει να προσθέσει λέξεις στις φράσεις του, προσδίδοντας ασάφεια στο κείμενο.

Στο πάνω περιθώριο του τετραδίου, όπου φυλάει τις αναμνήσεις του, έχει φροντίσει να σημειώσει με παχύ κόκκινο μολύβι τους τίτλους των θεμάτων στα οποία αναφέρονται οι σελίδες του. Εκεί αριθμεί και τις σελίδες του τετραδίου, μερικές φορές όμως θα μπερδέψει την αρίθμηση. Μετέφερα, στις περισσότερες από 500 σελίδες του βιβλίου αυτού, τους ίδιους ακριβώς τίτλους παραγράφων των απομνημονευμάτων του, χωρίζοντάς τις σε τέσσερα κύρια κεφάλαια που αφορούν τις βασικότερες περιόδους της ζωής του.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στα χρόνια της εκπαίδευσής του, από τα σχολικά έως και την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά την εποχή που υπηρετεί ως πολιτικός γιατρός στο Πολεμικό Ναυτικό, τα ταξίδια και τις εμπειρίες του στους τόπους που επισκέπτεται. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην περίοδο που παραιτείται από το Ναυτικό για να ιδρύσει και να διευθύνει την Ελληνική Εταιρεία Ψυχικών Ερευνών. Στο τέταρτο κεφάλαιο, τον επίλογο, μετέφερα τα σκόρπια τελευταία χειρόγραφα του, όπου παρουσιάζει σε προχωρημένη ηλικία τις σκέψεις και την φιλοσοφία του στη ζωή. Εκεί, στις ελάχιστες φορές που δεν έτυχε να προσθέσει τους δικούς του τίτλους παραγράφων, τόλμησα να προσθέσω κατ' εκτίμηση δικούς μου.

Ξεκίνησα να ασχολούμαι με το έργο του Τανάγρα σαν μέρος της έρευνάς μου πάνω στα εξωαισθητικά φαινόμενα, (ESP), που είχα ήδη ξεκινήσει από το 1990. Την αναγκαιότητα του να περιλάβω στην έρευνά μου και την προσωπικότητα και το έργο του Άγγελου Τανάγρα, μου την ενέπνευσε ο δικηγόρος Αθηνών, κ. Ευστάθιος Σερμιέ.

Το έργο μου για τον Τανάγρα ξεκίνησε να γίνεται γνωστό στην διεθνή κοινότητα των ερευνητών των ψυχικών φαινομένων, μέσα από σχετικές διαλέξεις μου, στην Αγγλία και Γερμανία⁴ κατά τα έτη 2001-2002. Το υλικό που παρουσίασα τότε προερχόταν εν μέρει από από την Εθνική μας Βιβλιοθήκη, αλλά και από αρχεία που φυλάσσονται σε Γερμανικές βιβλιοθήκες.

Μέσα από τη δημοσιότητα αυτή της έρευνάς μου για τον Τανάγρα, πληροφορήθηκα από συνεργάτη του ιδρύματος Parapsychology Foundation, ότι στη βιβλιοθήκη του ιδρύματος υπήρχαν αποθηκευμένα τα αρχεία του Τανάγρα με την αυτοβιογραφία του. Η προσπάθειά μου να αποκτήσω αντίγραφα αυτών των αρχείων

πήρε πέντε περίπου χρόνια, μετά από πάμπολες «αιτήσεις» μου, είτε απ' ευθείας προς το ίδρυμα PF, αλλά και μέσω συνεργατών του.

Το ίδρυμα PF μου έστειλε ένα τμήμα από τα αντίγραφα αυτά ταχυδρομικά, κατά τις αρχές το έτους 2007. Το υπόλοιπο των αντιγράφων το φωτοτύπησα η ίδια, μετά από επίσκεψή μου το καλοκαίρι του ίδιου έτους, στο Greenport του Long Island της Νέας Υόρκης, όπου είχε τότε μεταφερθεί η βιβλιοθήκη του Parapsychology Foundation, αφού το ίδρυμα PF⁵ με είχε ήδη ανακηρύξει συνεργάτη βιβλιοθήκης, «Library Fellow».

Από την επίσκεψή μου στην βιβλιοθήκη του ιδρύματος Parapsychology Foundation ανάμεσα στην Eileen Coly, (αριστερά μου) και την Lisette Coly.

Αξίζει να αναφερθεί η συμβολή της συνεργάτιδας του Τανάγρα, Ελένης Κικίδου, στο όλο εγχείρημα της απόκτησης αυτών των αντιγράφων, της μοναδικής τότε εν ζωή διαισθητικού της ομάδας του Τανάγρα, με την οποία ήδη επικοινωνούσα στα πλαίσια της σχετικής μου έρευνας. Η Ελένη Κικίδου, που ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την αυτοβιογραφία του δάσκαλου της, με ευγένεια ψυχής είχε μάλιστα δωρίσει το 2006 στο ίδρυμα PF μια αξιόλογη κασετίνα με ειδικής έκδοσης Ελληνικά νομίσματα,

μερικά από αυτά ακυκλοφόρητα, συμπεριλαμβανομένου και ενός ασημένιου.

Αφού απέκτησα αντίγραφα των χειρόγραφων του Τανάγρα, έχοντας ενημερώσει την διεύθυνση της βιβλιοθήκης του Parapsychology Foundation ότι πρόκειται να τα δημοσιεύσω σε βιβλίο, ξεκίνησα αρχικά την δημοσίευση τμημάτων της αυτοβιογραφίας του. Με ομιλία μου στο συνέδριο της Βρετανικής Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών το 2008 καθώς και στην Εταιρεία Ψυχικών Ερευνών Νορβηγίας το 2008⁶, την δε επόμενη χρονιά με δημοσίευση εργασίας μου με θέμα τον Τανάγρα και το τηλεκινητικό του μέντιουμ Κλειώ, στο επιστημονικό περιοδικό της Βρετανικής Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών⁷. Στην τελευταία αυτή δημοσίευση έκανα, όπως συνηθίζεται, αναφορά στην ύπαρξη των χειρογράφων του Τανάγρα στη βιβλιοθήκη του ιδρύματος PF και στο ότι τα αντίγραφά τους βρισκόντουσαν στην κατοχή μου, ώστε να ενημερωθεί σχετικά και η διεθνής κοινότητα συνδρομητών του περιοδικού.

Ο Τανάγρας είχε συγκεκριμένη άποψη για τη δημοσίευση της αυτοβιογραφίας του, όπως αναφέρει σε χειρόγραφο μιας σελίδας: *«Να μην γίνει παραπομπή σε αυτήν αν δεν γίνει με αξιόλογο τρόπο. Διαφορετικά ας μείνει να κοιμάται εκεί που είναι»*, υπογράφοντας την άποψή του με ημερομηνία, 14 Ιουλίου 1964⁸.

Η πραγματοποίηση της επιθυμίας του για μια προσεγμένη και τεκμηριωμένη δημοσίευση της αυτοβιογραφίας του, δεν περιορίστηκε για εμένα απλά σε μια ψηφιοποίηση των χειρογράφων του. Αποτέλεσε τον στόχο πολύχρονης έρευνας, προκειμένου να γίνουν απαραίτητες αναφορές στα ιστορικά γεγονότα που εξιστορεί και στις προσωπικότητες που παρουσιάζει, με στόχο την πληρότητα του κειμένου. Ο σκοπός μου ήταν να επιβεβαιωθεί η πληροφορία που παρουσίαζε ο Τανάγρας στο, συχνά δυσανάγνωστο, χειρόγραφό του όσο το δυνατόν πληρέστερα και να γίνει η χρονολογική τοποθέτηση των όσων εξιστορεί και η διαπίστωση των ονομάτων που αναφέρει. Για την πιο άνετη ανάγνωση της αυτοβιογραφίας του Τανάγρα κατά την επικαιροποίησή της αυτή, την μετέφερα από την καθαρεύουσα, στην οποία την είχε γράψει, στην καθομιλουμένη.

Η συμβολή του δικηγόρου Αθηνών, κ. Στάθη Σερμιέ στην δημιουργία αυτού του έργου υπήρξε πολύτιμη, συμβάλλοντας με τις γνώσεις του στον έλεγχο των ψηφιοποιημένων κειμένων για ορθογραφικά λάθη και άστοχες εκφράσεις ή ακόμη και στην ορθότητα των ιστορικών γεγονότων. Για όσα τυπογραφικά λάθη τυχόν παραμένουν ακόμη στο κείμενο, η ευθύνη είναι αποκλειστικά δική μου.

Για την εκπλήρωση των αναφορών που παρέχω στο τέλος της αυτοβιογραφίας του Τανάγρα, ερευνήθηκαν πολλά βιβλία και δημοσιεύσεις στον χώρο της παραψυχολογίας, από αρχεία σχετικά με τον Τανάγρα και σε όσα εκείνος αναφέρεται, που φυλάσσονται εντός και εκτός Ελλάδος. Πληροφορία αναζητήθηκε και στο διαδίκτυο. Στην προσπάθεια αυτή είχα την διαρκή βιβλιογραφική υποστήριξη του διευθυντή του τμήματος «Ψυχολογικής Συμβουλευτικής και Κοινωνικής και Πολιτιστικής Έρευνας», τον ψυχολόγο κ. Eberhard Bauer, υπεύθυνο της βιβλιοθήκης του Ινστιτούτου «Ακραίων Περιοχών της Ψυχολογίας και Ψυχικής Υγιεινής», IGPP, (Institut für Grenzgebiete der Psychologie und Psychohygiene) στο Freiburg της Γερμανίας.

Διαβάζοντας την αυτοβιογραφία του Τανάγρα διαπιστώνει κανείς το μεγάλο συγγραφικό του ταλέντο και την ευρύτητα της μόρφωσής του. Κατορθώνει να κλέψει

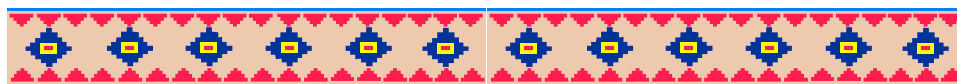
κάποια εικόνα του πολύπλευρου χαρακτήρα του και να εμπλουτίσει τις γνώσεις του γύρω από την ιστορία ανθρώπων και τόπων, όπου έτυχε ο ίδιος να ρίξει την ματιά του.

Παρόλο που δεν συμφωνώ με τις «επιστημονικές» εξηγήσεις που αποδίδει ο Τανάγρας στα ψυχικά φαινόμενα, και δεν ασπάζομαι κάποιες από τις φιλοσοφικές του απόψεις πάνω σε καταστάσεις και ανθρώπινες συμπεριφορές, βρήκα το μακρύ ταξίδι της ζωής του πολυποίκιλο και συναρπαστικό. Πραγματοποιώντας το όνειρό του «να δημοσιευθούν τα απομνημονεύματά του κάποια στιγμή», αλλά και την πρόβλεψη του, «ότι δεν θα γίνει αυτό στον δικό του αιώνα», σας τα παραθέτω εδώ για να το διαπιστώσετε και εσείς αγαπητοί αναγνώστες.

*Φωτεινή Παλληκάρη, Φυσικός.
(τ. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, ΕΚΠΑ)
Αθήνα, Δεκέμβριος 2016*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ. ΔΗΜΟΤΙΚΟ – ΓΥΜΝΑΣΙΟ: 1875-1892

Πρώτες αναμνήσεις από τα Χανιά της Κρήτης

Και γεννήθηκα μεν στην Αθήνα⁹, ακριβέστερα στον Πειραιά, όπου με¹⁰ συγκίνηση θυμάμαι ότι αργότερα κατά την ναυτική υπηρεσία διετέλεσα για δύο χρόνια περίπου υγειονόμος λιμένα, ανατράφηκα όμως μέχρι την ηλικία των πέντε χρόνων στα Χανιά της τότε Τουρκοκρατούμενης Κρήτης¹¹ όπου ήταν διορισμένος ο πατέρας μου¹². Η ανάμνηση μου από αυτά τα χρόνια είναι αμυδρή. Αμυδρά μόνο θυμάμαι το εσωτερικό ενός σπιτιού όπου ανέβαινε κανείς στο πάνω δωμάτιο από το κάτω με εσωτερική σκάλα, όπως σε όλες άλλωστε τις τειχογυρισμένες μεσαιωνικές πόλεις, όπου αναγκαστικά τα σπίτια χτιζόντουσαν στενόψηλα για εξοικονόμηση χώρου¹³. Θυμάμαι ακόμη αμυδρά μια ρυτιδωμένη γριούλα, η κυρά Φρατζέσκα, που με έβγαζε περίπατο και της οποίας μου έλεγαν ότι θήλασα το γάλα. Θεός σχωρέστην!

Μου έμεινε ακόμη στη μνήμη ένας άθλος στην ηλικία αυτή, όταν μια ημέρα υπακούοντας ποιός ξέρει σε ποιά εντύπωση, κρατώντας από την αλυσίδα το ρολόγι του πατέρα μου, ωρολόγιο της τσέπης του καιρού εκείνου, το άφησα να πέσει από το επάνω δωμάτιο στο κάτω μέσα από το άνοιγμα της σκάλας. Δεν μπορώ δυστυχώς να πω αν με χειροκρότησαν για το κατόρθωμά μου.

Σχολικά χρόνια. Αμερικανικόν σχολείον Χίλλ, Αέρηδες

Οι επόμενες αναμνήσεις μου είναι από την Αθήνα από το πρώτο σχολείο που με έβαλαν. Ήταν το Αμερικάνικο σχολείο Χίλλ που το κατεδάφισαν αργότερα για τις ανασκαφές της παλαιάς αγοράς¹⁴, δεξιά των Αέρηδων, όπως ήταν γνωστό τότε το ρολόι του Κυρρήστου¹⁵. Το σχολείον Χίλλ δεν πρέπει να συσχετισθεί με το παρθεναγωγείο Χίλλ της οδού Αγίου Νικοδήμου Πλάκας, επίσης Αμερικάνικο, το οποίο λειτουργεί και μέχρι σήμερα (1957)¹⁶. Με έγραψαν στο σχολείο αυτό επειδή

βρισκόταν κοντά στα σπίτια μας επί της οδού Λυσίου αριθμός 18 και 20. Το σχολείο ήταν ένα μεγάλο τριώροφο οικοδόμημα με μεγάλη αυλή στην οποία βρισκόταν ένας αρχαίος μαρμάρινος σαρκοφάγος, τον οποίο όταν περνώ καμμιά φορά από τα ερείπια της Παλαιάς Αγοράς πηγαίνω να τον χαϊδέψω εκεί που τον είχαν αφήσει.

Το οικοδόμημα του σχολείου είχε μια πολύ μεγάλη αίθουσα στο μεσαίο πάτωμα, δωμάτια παραδόσεων στο επάνω και άλλη μεγάλη αίθουσα στο ημιυπόγειο, όπου κάναμε τα ημικύκλια. Δηλαδή κάναμε ανά 5-6 ημικύκλιο μπροστά στο πίνακα που είχε γραμμένα κεφαλαία και μικρά γράμματα, τα οποία μας έδειχνε με ξύλινο δείκτη η δασκάλα μας, μια γριούλα καμπουρίτσα με άσπρα μαλλιά και στελεχωτά γυαλιά, —η κυρία Ξενοφωντίδη— όπως την λέγαμε και

Ρολόϊ Κυρρήστου, Πλάκα

Ἦδη κρεμάται ἐπὶ ξύλου
του Θεοῦ και της ασπίλου
ο πανάμωμος υἱός
όστις πάσι συγχωρήσας
και τετέλεσται φωνήσας

συλλαβίζαμε τα «Βήτα - Ἀλφα: Βα». Η μεγάλη αίθουσα του μεσαίου ορόφου ήταν γεμάτη θρανία και στο δυτικό μέρος της ήταν τοποθετημένα κλιμακωτά καμμιά δεκαριά σκαλοπάτια, όπου στήναμε κατά τα Χριστούγεννα και το Χριστουγεννιάτικο δέντρο. Εκεί ανεβαίναμε όταν ερχόταν ο δάσκαλος της μουσικής ο Ιούλιος Έννιχ και χάραζε στον μαυροπίνακα το πεντάγραμμο και το κλειδί του σολ. Το μάθημα της μουσικής ήταν κυρίως θρησκευτικοί ύμνοι από τους οποίους διέσωσα ακόμη μερικούς στη μνήμη μου

όπως και μερικά βιοχαρή παιδικά τραγούδια

Ἀνοιξὶς τριανταφυλλιά
Και χαρούμενη καρδιά
ο χειμώνας τα κλαδιά
θα μαράνει πάλι

Το θρησκευτικό δράμα της χριστιανικής θρησκείας και η αιώνια μελαγχολική υπόμνηση του εφήμερου κάθε ομορφιάς και χαράς στην ζωή μας.

Τον θυμάμαι ακόμα ζωντάνια ροδοκόκκινο ασπρομάλλη γεροντάκο, να γράφει νότες στον μαυροπίνακα. Είθε να είναι το (μετά θάνατον) άγνωστο ανάπαυση και γι' αυτόν. Η κλιμακωτή, θα έλεγα αμφιθεατρική αυτή αίθουσα μου έμεινε ακόμη στη μνήμη για δύο γεγονότα που σαν να τα βλέπω ακόμη τώρα μπροστά μου. Το ένα ήταν οι εξετάσεις κάποιας χρονιάς όπου παρεβρέθηκε και ο πατέρας μου που βρισκόταν στην Αθήνα σε άδεια. Διότι εξ αιτίας του σχολείου μου η οικογένεια μου αναγκαζόταν να μένει στην Αθήνα, ο δε πατέρας να έρχεται από καιρού εις καιρόν. Τον ξαναβλέπω στα πρώτα καθίσματα της γεμάτης από κόσμο μεγάλης αίθουσας ψηλό, σοβαρό και αυστηρό, όπου πάντοτε να κρύβει με το χέρι του στο άσπρο γενάκι του το χαμόγελο του όταν ήλθε η σειρά μου από το μικρό αμφιθέατρο να απαγγείλω το ποίημα μου

Ο Γιάννης ήτο μαθητής
μα δίχως να μαθαίνει...

Ο κόρος μέγας εχθρός και μέγας φίλος

Ήταν τα πρώτα χειροκροτήματα που άκουσα και μολονότι πολύ φθηνά κερδισμένα, με έκαναν να νομίζω ότι είχα μεγάλο θρίαμβο.

Το δεύτερο γεγονός ήταν το πελώριο χριστουγεννιάτικο δέντρο γεμάτο πολύχρωμα δώρα και αναμμένα κεράκια γιατί τότε δεν υπήρχε ακόμα ηλεκτροφωτισμός, γύρω στο οποίο χειροπιασμένα τα παιδάκια σε μεγάλο κύκλο τραγουδούσαν

Ήλθαν τα Χριστούγεννα εορτή μεγάλη
και το δένδρον του Χριστού ήλθε ήλθε πάλι
δένδρον με χρυσά καρύδια
με κουφέτα με παιχνίδια
δώρα έχομε πολλά
εις του δένδρου τα κλαδιά...

Ξαναμένος από την χαρά και το χορό δέχθηκα δώρο ένα σακουλάκι με σταφίδες & κουφετάκια και προπάντων ένα δίκωχο σκουφάκι με δύο μαύρες κορδελίτσες από πίσω για το οποίο ήμουν πολύ περήφανος. Διότι προς μεγάλη καταισχύνη μου από μικρός ήμουν φοβερά κοκκέτος¹⁷. Για μήνες η φιλοδοξία ήταν να αποκτήσω γαντάκια.. Τα γαντάκια επηρέαζαν την παιδική φαντασία μου ώστε να γίνουν ένα είδος ιδεοπάθειας. Άσχετα όμως, τι ωραίο πράγμα στη ζωή όταν μπορεί κανείς να αποκτά ό,τι του κεντρίζει την φαντασία του. Έμψυχο ή άψυχο. Αλλά τι κρίμα! Για όλα τα άψυχα και για τα περισσότερα έμψυχα ο ενθουσιασμός να κρατάει τόσο λίγο καιρό. Ίσως το ωραιότερο στη ζωή να είναι ο καιρός του πόθου μέχρι την απόκτηση του. Και το περίεργο είναι ότι ο κορεσμός είναι ο μεγαλύτερος εχθρός αλλά και συγχρόνως ο μεγαλύτερος φίλος μας. Χωρίς τον κορεσμό δεν θα υπήρχε πρόοδος. Θα αρκούμαστε σε ό,τι είχαμε.

Εκπαιδευτικές αντιλήψεις του 19^{ου} αιώνα

Στη συνέχεια λοιπόν κάθε πρωί έπαιρνα το καλαθάκι με το φαγητό της ημέρας ψωμάκι, τυράκι, λιγάκι από το φαγητό της ημέρας, σταφίδες κανένα καρυδάκι ή μύγδαλα και τραβούσα για το σχολείο, αριστερά από το οποίο ήταν μια καθολική εκκλησία, η Φραγγόκλησα όπως την έλεγαν¹⁸. Τα παιδιά ανέβαιναμε τις δύο μεγάλες μαρμάρινες σκάλες που ανέβαζαν δεξιά και αριστερά στο μεσαίο πάτωμα και αφού αφήναμε τα ψαθόπλεκτα καλαθάκια μας με το φαγητό σε ένα είδος ραφιών που ήταν κατά μήκος του τοίχου, ανεβαίναμε στις τάξεις μας κάτω από την επιβλητική εποπτεία της διευθύντριας.

Η διευθύντρια ήταν μια σωματώδης αμερικανίδα αντρογυναίκα της οποίας υποθέτω το όνομα θα έπρεπε να ήταν κάτι σαν μισ Μιούιρ ή κάτι παρόμοιο. Διότι το σχολείο ολόκληρο είχε απλοποιήσει τα πράγματα και την είχε καθιερώσει σε *Μινιούρα*.. Όταν τελείωνε η παράδοση κατεβαίναμε το μεσημέρι με τα καλαθάκια μας στην αυλή όπου ήταν μεγάλο υπόστεγο με βρύση.

Η μαθητική μου ζωή όμως στη σχολή Χίλλ δεν διάρκεσε πολύ. Βρέθηκε ότι σε άλλα σχολεία θα μάθαινα πολύ χρησιμότερα πράγματα και έτσι άλλαξα δύο ακόμη διδασκλήρια. Ένα του παπά-Κτενά στη πλατεία της Πλάκας, που κοσμεύεται τώρα με την προτομή του Αθηναϊολόγου Δημητρίου Καμπούρογλου¹⁹ του οποίου πρόφτασα και απόλαυσα το λεπτό χιούμορ του στα βαθειά του γεράματα. Αλλά και εκεί δεν

βρέθηκε ότι η μόρφωση ήταν εκείνη που χρειαζόταν και την επόμενη χρονιά γράφτηκα σε ένα άλλο σχολείο του οποίου δεν κράτησα το όνομα σε μικρή πλατεία της συνοικίας Ψυρρή²⁰. Εκεί η μόρφωση ήταν πληρέστερη αλλά και σκληρότερη, γιατί το ανδρόγυνο ήταν αποκλειστικά κηρυγμένο υπέρ της υποθήκης ότι «ο μη δαρής άνθρωπος ου παιδεύεται». Η διεξοδική αυτή αρχή επεκτεινόταν όχι μόνο στα μαθήματα, αλλά και σε μερικές άλλες περιπτώσεις οι οποίες είχαν περισσότερη σχέση με τη τσέπη τους παρά με τα μαθήματα των μικρών μαθητών τους.

Κάθε μαθητής έπρεπε να έχει σε απόλυτη τάξη τα σχολικά είδη. Τετράδια, μολύβια κλπ τα οποία ασφαλώς για την ευκολία των παιδιών τα πουλούσε στο σχολείο η σύζυγος του διευθυντή. Και εννοείται όταν κανένας δεν είχε τετράδιο ή μολύβι και δεν έσπευδε να αγοράσει από την κυρία διευθύντρια, ο ξύλινος δείκτης έπεφτε αλύπητα στα χέρια ή στα γυμνά πόδια του αναποφάσιστου για κοινό παραδειγματισμό. Εδοκίμασα και εγώ μια φορά τον χάρακα στα γυμνά πόδια μου και από τότε φρόντιζα να είμαι κάπως χαρτζιλικωμένος πριν αντιμετωπίσω τους ρηξικέλευθους μου διευθυντές.

Την τελευταία χρονιά της μαθητείας μου στο ηρωικό ανδρόγυνο σημειώθηκε στις εξετάσεις, όταν έδρεψα και τη δεύτερη δημόσια επικρότηση μου από τους παρόντες γονείς των συμμαθητών μου. Με εξέταζαν στο κεφάλαιο της Οδύσσειας όπου γινόταν λόγος για τους μνηστήρες της Πηνελόπης σε μετάφραση, γιατί λόγω της ηλικίας των μαθητών δεν είχαν φθάσει ακόμα στο αρχαίο κείμενο. Ένας από τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής για να δοκιμάσει αν είχα καλή αντίληψη της λέξης *μνηστήρας* μου απηύθυνε την ερώτηση τι σημαίνει αυτή η λέξη. Φυσικά καταλάβαινα πολύ καλά ότι δεν μπορούσαν να είναι τόσοι αρραβωνιαστικοί, αλλά τον καιρό εκείνο δεν υπήρχαν ακόμη οι λέξεις *φλερτ* ή και το λαϊκώτερο *κόρτε* και κορτάρω. Το πράγμα το απέδιδε λαϊκώτερα ο όρος *αργολαβία*. Δίστασα λοιπόν λιγάκι γιατί η λέξη μου φαινότανε λιγάκι πρόστυχη, απάντησα όμως όπως το εννοούσα *Αργολαβία*²¹. Εννοείται τα γέλια και τα «μπράβο – εύγε» που ξέσπασαν από τη μεριά των εξεταστών και των εξεταζομένων. Εννοείται η επιτυχία με ενθουσίασε. Το μεσημέρι όμως όταν ανέφερα τον άθλο μου μόλις έφθασα στο σπίτι, δέχθηκα μια ψυχρολουσία από την υπερσυντηρητική θεία μου Ουρανία.

—Και δεν ντράπηκες να την πείς αυτήν την πρόστυχη λέξη !.

Το πρώτο φιλολογικό δοκίμιο

Με το απολυτήριο του τετρατάξιου δημοτικού²² τότε γράφτηκα στη πρώτη τάξη του Σχολαρχείου. Διότι την εποχή εκείνη μεταξύ του Δημοτικού και του Γυμνασίου μεσολαβούσε τριτάξιο προπαρασκευαστικό με τον τίτλο αυτό.

Το Σχολαρχείο λοιπόν ήταν κοντά στη σχολή Χιλλ δίπλα στη Πύλη της Παλαιάς αγοράς στην οδό²³αριθμ. που σώζεται ακόμα στις ημέρες μου και ακόμα όταν τύχει να περνώ απ' εκεί το χαϊδεύω με κάτι σαν υγρασία στην άκρη των ματιών μου.

Εκεί πέρασα τα δύο χρόνια της μαθητείας μου με την εξαιρετική τύχη να έχω ως Σχολάρχη ένα εξαιρετικό άνθρωπο και δάσκαλο, απόγονο της ιστορικής οικογένειας των αρματωλών Μπουκουβαλαίων. Τον Γεώργιο Μπουκουβάλα²⁴ μία ευγενική και αισθαντική ψυχή, σε διανοητική φυσιογνωμία ο οποίος πέθανε στην ακμή της ηλικίας του σαν διευθυντής της Αμπέτειου σχολής στην Αίγυπτο. Ο Γεώργιος Μπουκουβάλας μου έδειχνε ιδιαίτερη εύνοια εξ αιτίας του εξής επεισοδίου.

Κάποτε μας έδωσε θέμα να γράψουμε έκθεση και κάθησα να τη γράψω με πολλή ευχαρίστηση. Σημειωτέον δε από μικρός είχα ιδιαίτερη κλίση να ακούω τη γιαγιά και τη μητέρα μου να μου λένε παραμύθια και τις άκουγα με ορθάνοικτα μάτια και τεντωμένα αυτιά. Το «βασιλόπουλο με τις επτά σκέπες», την «Κοκκινোসκουφίτσα», Δράκους, Νεράϊδες και τα παρόμοια που όσες φορές και αν μου τα έλεγαν πάντοτε μου φαινότουσαν καινούργια και κέντριζαν τη παιδική φαντασία σαν να ζούσα στον μυθικό κόσμο τους.

Αργότερα κατέτρωγα κυριολεκτικά τα μυθιστορήματα της βιβλιοθήκης του πατέρα που είχε Ντοστογιέβσκι²⁵, Μολιέρο²⁶, Δαρβίνο²⁷, Μυσσέ²⁸, Δουμά²⁹ κλπ και η φαντασία μου με μετέφερε στον κόσμο των μεταξοφορεμένων, και δαντελοστόλιστων ιπποτών που σούβλιζαν ο ένας τον άλλο για ψύλλου πήδημα.

Έγραψα λοιπόν με πολύ κέφι την έκθεση μου και περίμενα με ανυπομονησία να δω την κρίση του. Περιέργως όμως όταν μερικές μέρες αργότερα μας ανέλυσε στο μάθημα τις εκθέσεις, για τη δική μου δεν είπε τίποτε. Δεν βαστήχθηκα λοιπόν στο τέλος του μαθήματος να ρωτήσω δειλά μήπως χάθηκε η έκθεση μου. Εκείνος με κοίταξε αυστηρά και με αποπήρε.

—Έπρεπε να ντρέπεσαι, μου είπε, μπροστά σε όλη τη τάξη να μου ζητάς και έπαινο για τη κακή πράξη που έκαμες.. Αφού όλοι οι συμμαθητές σου έγραψαν ο

καθένας ότι ημπόρεσε εσύ επροτίμησες να βάλεις άλλους να στη γράψουν για να κάμεις με απάτη τη φηγούρα σου.

Εγώ κατακκόκινος για τη προσβολή μπροστά στους άλλους βγήκα από το θρανίο και διαμαρτηρήθηκα άγρια ότι την έγγραψα ο ίδιος, ζητώντας να φέρει να το μαρτυρήσουν οι δικοί μου και εν τέλει απαίτησα να μου δώσει όποιο άλλο θέμα ήθελε και να καθήσω να το γράψω μέσα στο σχολείο. Η αληθοφάνεια του τόνου μου και προπάντων η πρόταση μου να γράψω άλλο θέμα στο σχολείο τον εκλόνισε.

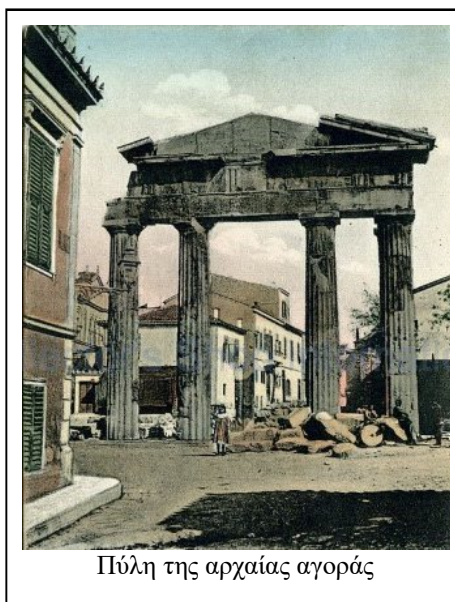
—Λοιπόν καλά.. είπε ημερωμένος. Το μεσημέρι δεν θα πας στο σπίτι σου και θα μου γράψεις για το θέμα που θα σου ειπώ.. Και όταν τελειώσεις θα δώσεις την έκθεση που θα κάμεις στην οικογένεια μου και έπειτα θα φύγεις.

Σημειωτέον ότι η οικογένεια του Μπουκουβάλα, απαρτιζόμενη από τη μητέρα του και τις δύο αδελφές του Πανωραία και Καλλιόπη, έμεναν στο ίδιο κτίριο του σχολείου.

Μου έδωσε λοιπόν θέμα την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους και μόνος μετά στη τάξη έβαλα τα δυνατά μου να γράψω όπως μπορούσα καλύτερα. Όταν τελείωσα έδωσα την έκθεση στις αδελφές του που είχαν πληροφορηθεί και αυτές το επεισόδιο και έφυγα κατενθουσιασμένος αλλά και με μεγάλη αγωνία τι εντύπωση θα έκανε η προσπάθεια μου.

Η άλλη ημέρα λοιπόν ήταν μεγάλη ημέρα για μένα. Όταν άρχισε το μάθημα, ο Μπουκουβάλας σοβαρός όπως πάντοτε κάθησε στην έδρα του και πήρε στα χέρια του την έκθεση μου.

—Παιδιά.. είπε. Στο χθεσινό μάθημα προσέβαλα άδικα ένα συμμαθητή σας και εξεύρετε τι εδέχθηκα δια να αποδείξει την αθωότητά του. Λοιπόν πράγματι! η έκθεση που έγγραψε εδώ εις το σχολείο αποδεικνύει ότι και η πρώτη είναι δική του και ότι δεν προσπάθησε να με εξαπατήσει. Θα σας την διαβάσω να την πάρετε σαν παράδειγμα.

Πύλη της αρχαίας αγοράς

Η χαρά μ' έπνιξε στα λόγια αυτά και εφόσον έβλεπα τα μάτια όλων των συμμαθητών μου να στρέφονται προς εμένα.

—...Και εσύ.. εξακολούθησε ο Μπουκουβάλας, να ειπείς εις τον κηδεμόνα σου να έλθει αύριον εις το Σχολαρχείον..

Φαντάζεστε τώρα την χαρά και την υπερηφάνεια μου. Όταν όμως το μεσημέρι ανέφερα την πρόσκληση στη μητέρα μου, γιατί ο πατέρας έλειπε στη θέση του, τα Σκόπια της Μακεδονίας³⁰ αυτή ανησύχησε..

—Τι κατόρθωμα έκαμες και θέλουν να πάγω στο σχολείο σου... εδυσφόρησε.

Την άλλη μέρα όμως όταν επέστρεψα από το σχολείο με πήρε στην αγκαλιά της και με φίλησε. Δεν μου είπε τι ανταλλάχθηκε με τον Σχολάρχη παρά μόνο ότι της συνέστησε όταν μεγαλώσω να με κάμει δημοσιογράφο. Δεν έγινα δημοσιογράφος.. είτε για το καλύτερο ή για το χειρότερο.. Πάντως όμως έγινα για το σπίτι μου ο ήρωας της ημέρας.

Άγαλμα Κ. Δαβάκη, Καλλιθέα

Η Αυλώνα της Αλβανίας-Ιταλική σχολή

Η φοίτηση μου στο Σχολαρχείο της Πύλης της Αγοράς -των Συρακουσών όπως ονομαζόταν επισήμως- διακόπηκε μετά τη δεύτερη χρονιά γιατί ο πατέρας μου μετατέθηκε από τα Σκόπια στο προξενείο της Αυλώνας³¹ της Αλβανίας, τότε ακόμα Τουρκοκρατούμενης, ήλθε στην Αθήνα και αποφάσισε να πάρει τη φορά αυτή όλη την οικογένεια μας μαζί του.

Φύγαμε λοιπόν αμέσως ατμοπλοϊκώς και φθάσαμε στην Αυλώνα όπου εγκαταστάθηκαμε απέναντι από την καθολική εκκλησία στο σπίτι του Γιαν Κιαρ. Η νέα διαμονή μας στην Αυλώνα δεν μου έκανε ιδιαίτερα εντύπωση γιατί όλος ο κόσμος μιλούσε Ελληνικά. Εντύπωση μόνο μου έκαναν το πλήθος των πελαργών σχεδόν σε κάθε στέγη, οι μυριάδες από τις φλύαρες μαύρες κάργιες και τα επίσης αναρίθμητα αγριοπερίστερα. Οι δεκαχτούρες, όπως τις ονομάζουν εκεί και από τις οποίες είναι πολλές ακόμα και στην σημερινή Θεσσαλονίκη³² μας. Στην Αυλώνα με έβαλαν στην

Ιταλική σχολή προπαγάνδας γιατί ανέκαθεν οι Ιταλοί είχαν βλέψεις για την Αλβανία, φυσικά και για τη Βόρειο Ήπειρο μολοντί οι Αλβανοί αποβλέποντας αποκλειστικά στο «ποιός πλήρωνει..» και από ποιόν θα πάρουν περισσότερα, δεν απέλπιζαν κανένα.

Παρόλα αυτά στο Ιταλικό σχολείο είμασταν μόνο καμμιά δεκαπενταριά μαθητές ενώ στο Ελληνικό δημοτικό σχολείο με μία τάξη Γυμνασίου δεν υπήρχε θέση

Πλατεία Δαβάκη το 1960. Στο κέντρο διακρίνεται το άγαλμα του Δαβάκη

για περισσότερους, αν και όπως υπολογίζω ο αριθμός τους θα υπερέβαινε τους 150 μαθητές. Τώρα βέβαια³³ ούτε ίχνος Ελληνικής εκπαίδευσης υπάρχει εκεί. Τι απέγιναν όμως όλοι εκείνοι οι Έλληνες της Βορείου Ηπείρου;.. Θέλουν δεν θέλουν θα αφομοιωθούν με τους Αλβανούς. Ίσως χάσουν και τη γλώσσα τους κάτω από το Αλβανικό γουρουνοτσάρουχο.. Ας είναι

καλά οι φρατέλλοι-Ιταλοί χάρις στους οποίους ξαναυποδουλώθηκε όχι στους Τούρκους τη φορά αυτή αλλά στους Αλβανούς η ελευθερωθείσα από το Χριστάκη Ζωγράφο³⁴ Βόρειος Ήπειρος. Βέβαια ο καιρός ρίχνει τα πέπλα της λήθης σε πρόσωπα και πράγματα ακόμα και στην ιστορία εφόσον μάλιστα και αυτή, όπως διαπίστωσα κατά τη μακρινή ζωή μου, δεν λέει πάντοτε την αλήθεια.

Όσοι όμως ανατρέχουν στα χρονικά της εποχής εκείνης, την εποχή που η Β. Ήπειρος έζησε ελεύθερη με κυβερνήτη τον Χρηστάκη Ζωγράφο, δεν θα συγχωρήσουν ποτέ τους Ιταλούς για την ατιμία αυτή. Οι άνθρωποι την ήθελαν για τον εαυτό τους. Και όλη την Ελλάδα ακόμη. Απόδειξη η κατοχή τους της Κέρκυρας και το ρεζίλημα τους με το τελεσίγραφο της 28^{ης} Οκτωβρίου και η επαίσχυντη φυγή τους μέσα στην Αλβανία κυνηγημένοι κατά πόδας από τα ξυπόλυτα, πεινασμένα και κακοπλισμένα παλληκάρια του ηρωϊκού μας Δαβάκη³⁵ του οποίου δεν είδα ακόμη προτομή εις την πρωτεύουσα εις το πεδίο του Άρεως μαζί με τους άλλους πολέμαρχους του 1821³⁶.

Οι Ιταλοί βέβαια δεν μπορούσαν να λησμονήσουν ότι οι περίφημες Ρωμαϊκές λεγεώνες με τις οποίες κατέκτησαν τον κόσμο ήσαν μισθοφόροι Ιλλυριοί, δηλαδή Ηπειροαλβανοί. Οι καιροί όμως αυτοί επέρασαν δια παντός όπως και οι καιροί της αποικιοκρατίας όταν οι Άγγλοι με τον στόλον τους εκυβερνούσαν τους δύο ωκεανούς.

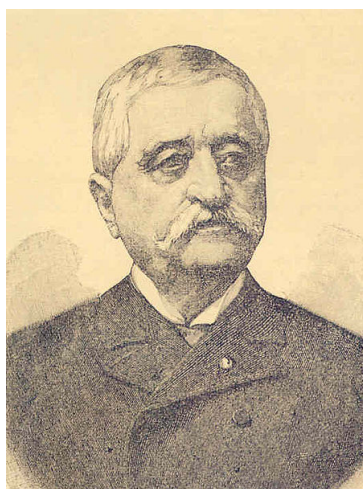
Τι κρίμα ότι οι Ιταλοί ο ωραίος πολιτισμένος και καλλιτεχνικός λαός των ατόμων του οποίου η γνωριμία και η φιλία είναι αληθινή απόλαυση στη ζωή να έχουν τέτοια άτιμη πολιτική η οποία ατυχώς δεν αλλάζει δια μέσου των αιώνων. Ο Γαριβάλδης³⁷ τους ελευθέρωσε αλλά δεν τους edίδαξε. Επακολούθησε, μόλις ησύχασαν, η προσπάθεια υποδουλώσης της Αθιοπίας και η αγεληδόν αιχμαλωσία του στρατού του Μπαρατιέρη³⁸ και η επαίσχυντη σεξουαλική διαβίωση μεταξύ των Αιθίοπων στους οποίους κατά τους χρονογράφους της εποχής έκαναν πάντοτε ιδιαίτερη εντύπωση τα λευκά ...πισινά! Και όμως πολλοί από αυτούς μετά την λήξη της αιχμαλωσίας προτίμησαν να παραμείνουν στην Αββησσυνία.

Ο υπέροχος Χρηστάκης Ζωγράφος-Μία ωραία ζωή & ένας ωραίος θάνατος

Γνώρισα από κοντά τον Χρηστάκη Ζωγράφο, τον υπέροχο ιδεολόγο ελευθερωτή της Βορείου Ηπείρου που εγκατέλειψε τις απολαύσεις των εκατομμυρίων του και του Παρισιού για να σπεύσει σε βοήθεια της ιδιαίτερης πατρίδας του μόλις βρήκε την κατάλληλη ευκαιρία.

Ύψωσε την Ελληνική σημαία σχεδόν μέχρι Αυλώνα, Άγιους Σαράντα, Χειμάρρα, Αργυρόκαστρο για να αναγκασθεί κατόπιν να την υποστεί διευγενισμένος και απογοητευμένος από την αισχρή αποικιοκρατική πολιτική μερικών άπληστων, ασυνείδητων αρπακτικών (όπου μπορούσαν). Χθесινών δούλων, σημερινών κατακτητών.

Ο Χρηστάκης Ζωγράφος όμως δεν ανέκοψε με την απογοήτευση αυτή την πατριωτική σταδιοδρομία του. Μετέφερε τη μεγάλη περιουσία του στην Ελλάδα και σκέφτηκε να ιδρύσει ζαχαροποιητική

Χρηστάκης Ζωγράφος

βιομηχανία στη Θεσσαλία. Αγόρασε πράγματι μεγάλες εκτάσεις στη Λαζαρίνα και συνέδεσε τη ζωή του με την ωραιότερη κόρη των Αθηνών της εποχής εκείνης, που μεσουρανούσε τότε στα Αθηναϊκά σαλόνια. Η κόρη του Καυταντζόγλου³⁹, ενός από τους πρώτους Έλληνες αρχιτέκτονες και αδελφή του βουλευτή και του πρέσβυ με το ίδιο όνομα⁴⁰, η Έλενα Καυταντζόγλου. Δέχθηκε κατά προτίμηση τον Χρηστάκη Ζωγράφο παρόλο που είχε σχεδόν διπλάσια ηλικία από αυτή και ενώ με τη μεγάλη περιουσία της θα μπορούσε να διαλέξει τον καλύτερο από τους πολυάριθμους νέους που την φλερτάριζαν.

Σε μία δεξίωση ο Χρηστάκης Ζωγράφος γοητευμένος από την ιδανική αυτή κόρη, χάρμα ευγενικής φυσιογνωμίας, ευμέλειας σώματος, χαρακτήρα και μόρφωσης, καθώς μιλούσε μαζί της σε μία γωνιά του σαλονιού, της εξέφρασε τη βαθιά θλίψη του ότι τη γνώρισε τόσο αργά στη ζωή του.

Η κόρη τότε έχοντας ήδη μεγάλη ιδέα για τον χαρακτήρα του, τον αγώνα για τη Βόρειο Ήπειρο, ίσως και για το αρχοντικό εξωτερικό του, με την περίεργη ψυχολογία μερικών γυναικών που βλέπουν τον άνδρα με τα μάτια της ψυχής τους και όχι με τα υλικά τους μάτια, του αποκρίθηκε

—Δεν είναι ποτέ αργά για ανθρώπους σαν εσάς..

—Πώς; ξεθαμπώθηκε εκείνος. Θα συναινέσετε να συνενώσετε τη ζωή σας με έναν άνθρωπο σαν εμένα ενώ σας τριγυρίζουν όλοι οι νέοι των Αθηνών;

—Δεν έδωσα ποτέ στη ζωή μου σημασία στο ποσόν αλλά στο ποιόν.. υπήρξε η απάντηση της.

Και την άλλη ημέρα, προς μεγάλη έκπληξη των κοσμικών Αθηνών, αναγγέλθηκαν οι αρραβώνες τους.

Ο Χρηστάκης Ζωγράφος πήρε τη γυναίκα του στη Λαζαρίνα σύμφωνα με τη θέληση της, αφού όπως του δήλωσε δεν είχε κανένα ενδιαφέρον η κενή ζωή των αιθουσών και την έκανε να ενδιαφερθεί για τη ζωή των χωρικών, για τα σχολεία τους, τα σπιτάκια τους, την εκκλησίτσα τους, τα παιδιά τους. Τη ζωή των ταπεινών.

Έζησαν στη Λαζαρίνα αρκετά χρόνια ευτυχισμένοι. Και εκεί ο Χρηστάκης Ζωγράφος έλαχε έναν από τους ωραιότερους θανάτους. Σε μία επαφή με την ωραία σύζυγό του έπαθε συγκοπή και έμεινε νεκρός στην αγκαλιά της.

Η ζωή της Αλβανικής Αυλώνας

Επιστρέφω όμως στην Αυλώνα και θυμάμαι ακόμα τι ζωνηρή εντύπωση μου έκαναν οι ορεσίβιοι ημιάγριοι Αλβανοί με τα λευκά φεσάκια τους και το πένθος του εθνικού ήρωα τους, του τουρκομάχου Σκεντέρμπεη⁴¹ (Σκεντέρ σημαίνει Αλέξανδρος), μαύρο τετράγωνο επώμιο με κρόσια στο κάτω μέρος που σκεπάζει τη πλάτη τους. Όλοι πελώριοι άνδρες, δυό μέτρα σχεδόν ύψος, ξεροί και στεγνοί σαν κληματόβεργες. Ένοιωθα τότε πώς ήταν οι Ρωμαϊκές Ιλλυρικές⁴² λεγεώνες που έκαναν τη Ρώμη κοσμοκράτειρα.

Τώρα από την Αυλώνα εκτείνεται εφορώτατη πεδιάδα γεμάτη τέλματα όπου ζουν μυριάδες βάτραχοι. Όλη τη νύχτα τα κοάσματα τους φθάνουν σαν μακρυνή χορωδία σε όλη την Αυλώνα. Άραγε τόσα χρόνια από τότε δεν αποξήραναν τα τέλματα;.. Να εξακολουθούν ακόμη οι βάτραχοι τα φωνητικά όργια τους;..

Ακόμα θυμάμαι από την Αυλώνα τα ψωμάδικα όπου ψήνεται ο επιούσιος άρτος των Αλβανών. Η μπομπότα. Αριστερά του φούρνου σε καθένα από αυτά τα ψωμάδικα, εκτείνεται στον τοίχο κάτι σαν παχνί αλόγων. Μέσα σ' αυτό άδειαζεται το σακί με το καλαμποκάλευρο πάνω στο οποίο χύνουν νερό με κουβάδες και μετά ανακατεύουν το μίγμα με κάτι βρώμικα φτυάρια. Η ζύμη είναι έτοιμη. Τότε ο ψωμάς με σωρούς δεξιά και αριστερά από υπόμαυρα τάσια μιας και δύο σπιθαμών, χώνει τη χερούκλα του που δεν μπορώ να ορκισθώ ότι την είχε καν πλύνει, παίρνει μία χούφτα ζύμη, πλάφ! την μπλαστρώνει σε ένα από τα τασάκια και το πετάει στο ανοιχτό στόμα του φούρνου. Σε πέντε λεπτά η μπομπότα είναι έτοιμη. Ο αρχιψωμάς αναποδογυρίζει τα τασάκια και σωρεύει τη μία πάνω στην άλλη την αχνίζουσα μπομπότα. Πέντε παράδες τα μικρά τασάκια, δέκα παράδες τα μεγάλα.

Θυμάμαι την Αρβανίτισα νταντά της αδελφής μου, που ήταν τότε νήπιο, την κυρά Παυλίνα, για την οποία η μπομπότα αυτή ήταν γλύκισμα, και την έφερνε σπίτι μου πάντοτε με ένα κομμάτι τέτοιο στο στόμα. Και το πράγμα έγινε συνήθεια γι' αυτήν και ακόμα τώρα έπειτα από τόσα χρόνια τρελαίνεται για την μπομπότα.

Αλλά η Αυλώνα με όλη τη γραφικότητα της τα λευκά φεσάκια των Γκέγηδων⁴³, τους πελαργούς τις κάργιες και τις νυχτερινές συναυλίες των βατράχων, είχαν και ένα πολύ κακό συνέταιρο. Τα ανωφελή κουνούπια, φορείς των ελωδών πυρετών από τα οποία έβριθαν σαν λευκά σύννεφα οι βάλτοι γύρω από τη πόλη.

Συνέπεια αυτών ήταν να προσβληθούμε όλη η οικογένεια από ελώδεις πυρετούς εκτός από τον πατέρα. Τον περισσότερο καιρό του έτους που μείναμε στην Αυλώνα μας ετάραξαν οι πυρετοί και κατεβάσαμε τόνους κινίνου. Είδε και απόειδε τότε ο πατέρας και μας ξαναέστειλε στην Αθήνα και βρεθήκαμε έτσι πάλι στην οδό Λυσίου 18-20 στην καλή μας Πλάκα.

Εανά στην Αθήνα

Στην Αθήνα γράφτηκα αμέσως στο γυμνάσιο⁴⁴ που ήταν τότε στην οδό Κορνάρου πάροδο της οδού Ερμού, ωραίο οικοδόμημα το οποίο κατόπι γκρεμίστηκε και έγινε κατοικία.

Ήταν μια ωραία είσοδος με δύο κίονες στις δύο πλευρές μιας μεγάλης μαρμάρινης σκάλας που έφερνε στο πάνω πάτωμα. Πίσω από το κτίριο ήταν μεγάλη στενόμακρη αυλή με δίζυγα και μονόζυγα για την άσκηση των μαθητών.

Ο χρόνος της πρώτης μου τάξης πέρασε ήσυχα, γιατί τα περισσότερα μαθήματα όχι μόνο ήταν παιχνίδια για μένα, Θρησκευτικά, Φυσική, Γεωγραφία, Ελληνικά, αλλά για τα τελευταία αυτά τους παλαιούς συγγραφείς τους ελάτρευα και τους είχα ακόμη στο προσκέφαλο μου. Ιλιάς, Οδύσσεια, Πλατωνικοί διάλογοι, Ξενοφών. Εκείνη η νοσταλγική *Κύρου παιδεία* που συνδέθηκε τόσο στενά με τα παιδικά μας χρόνια.

Δαρείου και Παρυσάτιδος
γίνονται παίδες δύο
πρεσβύτερος μεν Αρταξέρξης
νεώτερος δε Κύρος

Ποιός από εκείνους που πέρασαν με τα βιβλία αυτά τα νεανικά τους χρόνια δεν σκύβει με μελαγχολικό χαμόγελο το κεφάλι στις λίγες αυτές γραμμές στην αφρόντιστη εκείνη ηλικία όπου τα χρόνια και τα γκρίζα μαλλιά δεν έκλειναν ακόμα τον ορίζοντά μας.

Από την καλή εκείνη εποχή που κατέτρωγα κάθε βιβλίο που έπεφτε στα χέρια μου και αποστήθιζα ολόκληρες σελίδες από την Ιλιάδα και την Οδύσσεια, όπως τη μελαγχολική εκείνη αποστροφή του Αχιλλέα για την ανθρώπινη μοίρα πριν σφάξει τον μικρό γιό του Πριάμου Λυκάονα εκδικούμενος το φόνο του Πατρόκλου⁴⁵.

Τί ἤ ὀλοφύρεαι οὕτως;
 Τέθνηκε και Πάτροκλος ὅπερ σέο πολλῶ ἀμείνων
 Οὐχ ὀρᾷς οἶος καί ἐγώ;.. καλός τε, μέγας τε
 (πατρός δ' εἴμ' ἀγαθεῖο,) θεά (δε) μ' ἐγείνατο μήτηρ
 ἀλλ' ἐπὶ τοι καί ἐμοί θάνατος και μοίρα κραταιή..
 Ἀλλά, φίλος, θένε καί σύ....⁴⁶

.....

Ὅπως και τον άλλον επίσης μελαγχολικώτατον μονόλογο του Αίαντα πριν αυτοκτονήσει στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη⁴⁷

.....

Οὕτω μὲν εὐσκευοῦμεν...εκ δε των δὲ μοι
 σὺ πρῶτος ὦ Ζευ! καί γαρ εἰκός ἄρκεσον
 πέμψον τιν' ἡμίν⁴⁸ ἄγγελον, κακὴν φάτιν
 Τεύκρῳ φέροντα, πρῶτος ὅς⁴⁹ με βαστάσῃ πεπτῶτα
 Τῷδε περί νεορράντῳ ξίφει
 καί μὴ πρὸς ἐχθρῶν (του) κατοπτευθεὶς πάρος
 ριφθῶ κυσὶ(ν) πρόβλητος οἰωνοῖς θ' ἔλωρ
 Ω! γῆς ἱερᾶς πατρῶας πέδον Σαλαμῖνος⁵⁰
 Κλειναί Ἀθῆναι καί το σύντροφον γένος καί τα
 Τρωϊκά πεδία προσαιδῶ
 Χαίρετε ω! τροφεῖς ἐμοί.. τόδε τό ἔπος Αἴας
 ὕστατον θροεῖ.. Τα δ' ἄλλα ἐν Ἄδου κάτω μυθήσομαι..

.....

Ακόμα καθώς πηγαينوερχόμουνα κάθε μέρα στο γυμνάσιο έκαμνα αληθινό κόρτε σε μία προθήκη βιβλιοπωλείου. Του εκδότη Θησέα Λιβερίου ο οποίος είχε αναλάβει την συνολική έκδοση των ωραίων έργων του Ιουλίου Βερν και τα οποία παρέτασσε χρυσόδετα στις προθήκες του. Ροβύρος ο κατακτητής⁵¹, 500 λεύγες υπό τη θάλασσα⁵², τα περισσότερα από τα οποία είχα καταφάγει χωρίς να μπορώ με το ισχνό μαθητικό πορτοφόλι μου να τα αγοράσω όλα.

Μοναστήρι Μακεδονίας

Και πάλι όμως οι σπουδές μου στην Αθήνα διεκόπησαν με την απόφαση του πατέρα ο οποίος είχε μετατεθεί στο Μοναστήρι Μακεδονίας⁵³ να με πάρει μόνο εμένα μαζί του. Πράγματι τη δεύτερη τάξη του Γυμνασίου έκανα στο ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου όπου γνώρισα και τους Βουλγάρους και παρακολούθησα τον

αδυσώπητο και ανηλεή προπαγανδιστικό αγώνα τους για την εκβουλγάριση⁵⁴ με κάθε μέσο της πατρίδας του Αριστοτέλη⁵⁵ και του μεγάλου Αλεξάνδρου⁵⁶.

Το προξενείο μας ήταν στον μεγάλο δρόμο του Μοναστηρίου τον οποίο διέσχιζε εγκάρσια ένας ξεροχειμάρρος. Το *Κουρτ-ντερέ*. Είχαμε δύο λεβέντες Καβάσηδες⁵⁷ με τη λευκή τους φουστανέλλα. Τον ασπρομάλη γέρο-Ζαχαρία, ένα τύπο γέρου αρματολού της επανάστασης του 21 και τον Αρβανίτη Μεχμέτ έναν αγριωπό μεγαλοπρεπή και γιγαντόσωμο παλλήκαρο με κατάμαυρα μάτια και μουστάκια.

Το ελληνικώτατο τότε Μοναστήρι είχε τέλεια σχολεία από τα οποία τώρα βέβαια δεν μένει ίχνος, από νηπιαγωγεία και Παρθεναγωγείο μέχρι Γυμνάσιο, εκλεκτή κοινωνία, ελληνικό βιβλιοπωλείο του Μαυρογιάννη, λαμπρούς γιατρούς και διπλωματικό σώμα αρκετών κρατών.

Ο συμμαθητής μου Τάντσειφ - Η Βουλγαρική προπαγάνδα και εμείς

Στο Μοναστήρι θαύμασα την έντεχνη και πρακτική προπαγάνδα των Βουλγάρων. Βλέποντας ότι μέσα στο Μοναστήρι δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε δεν ίδρυσαν κλασικά Γυμνάσια και Παρθεναγωγεία. Πρακτικώτατα έστειλαν τα παιδιά τους, που

μιλούσαν τέλεια ελληνικά στο Ελληνικό Γυμνάσιο απολύτως βέβαιοι ότι τα φανατισμένα από το σπίτι αγόρια τους θα ξερνούσαν μια μέρα σε δηλητήριο το γάλα της Ελληνικής τους παιδείας.

Έτσι είχα ένα συμμαθητή Βούλγαρο, τον Τάντσειφ, που χρόνια αργότερα τον είδα να έρχεται πρέσβης της Βουλγαρίας στην Αθήνα και σε διάφορες δεξιώσεις που συναντιώμαστε ξαναθυμώμαστε το ξύλο που παίζαμε για εθνικά ζητήματα στην αυλή του Γυμνασίου Μοναστηρίου⁵⁸.

Αντίθετα οι Βούλγαροι περιορίστηκαν επιδεξιότατα ιδρύοντας απλά οικοτροφείο στο οποίο παρέσυραν παιδιά των γύρω χωριών τα οποία φανάτιζαν υπέρ της Βουλγαρίας. Ο τρόπος ενέργειας τους ήταν απλός. Εσημείωναν σε κάθε χωριό τα εξυπνώτερα και ευρωστότερα παιδιά και πήγαιναν στους γονείς τους.

—Τι θα το κάνεις το παιδί σου;.. Σκαφτιά σαν και σένα;.. Δεν μας το δίνεις εμάς να τον κάνουμε μεγάλο άνθρωπο..

Δεν σταματούσαν ακόμα και λίγα χρήματα σε τύπο δανείου να προσφέρουν στο χωρικό ή και καμμιά ποδιά ή κάλτσες στη γυναίκα του. Εάν τότε ο χωρικός έχαφτε το δόλωμα έπαιρναν το παιδί και την άλλη Κυριακή το παρουσίαζαν στους γονείς του ντυμένο με καινούργια στολή του οικοτροφείου και πηλίκιο με τα κόκκινοπράσινα Βουλγαρικά χρώματα.

Οι γονείς ρωτούσαν φυσικά το παιδί αν ήταν ευχαριστημένο και πώς πέρασε. Εκείνο ενθουσιασμένο από τα καινούργια ρούχα και από τη τροφή, ενώ στο πατρικό σπίτι δεν ήξερε παρά μόνο μπομπότα, πιπεριές και τη κυριακάτικη φασολάδα, έκανε τους φτωχούς ανθρώπους να δοξάζουν το θεό για τη τύχη του παιδιού τους.

Τα συμπεράσματα τα εννοείτε. Έτσι μέσα από τους αιώνες σιγά-σιγά και επειδή οι μεν παραμένοντας στη Μακεδονία με τις κατά καιρούς ήττες τους από τις Βυζαντινές αυτοκρατορικές επιδρομές ήταν αδύνατο να μάθουν τη δύσκολη Ελληνική γλώσσα, ενώ οι Έλληνες που τους προσλάμβαναν στην υπηρεσία τους μάθαιναν εύκολα μερικά Βουλγαρικά για να συνεννοούνται μαζί τους, εδημιουργήθηκαν οι σημερινοί Σλαβομακεδόνες. Ευτυχώς ελάχιστοι από αυτούς έμειναν πλέον στη Βόρειο Ελλάδα μετά τον συμμαχικό πόλεμο του 1946-49⁵⁹, όταν οι σλαβόφωνοι των συνοριακών περιοχών όλοι κομμουνίζοντες και τυφλά όργανα του Ρωσικού κομμουνισμού μετά την ήττα τους στο Βίτσι και τον Γράμμο⁶⁰ κατέφυγαν στις γειτονικές σλαβικές χώρες εισάγοντας συν γυναίξί και τέκνοις και τους μη

κομμουνίζοντας συγχωριανούς τους. Σήμερα η ολότητα τους σχεδόν έχει συγκεντρωθεί στο γύρω από τα Σκόπια ομόσπονδο σλαβομακεδονικό κράτος της Γιουγκοσλαβίας.

Η Ελληνική Φιλιπούπολη, τώρα Ploudiv

Εκεί όμως όπου ο εκβουλαρισμός υπήρξε τραγικώτερος ήταν στην Ανατολική Ρωμυλία⁶¹, της οποίας την ονομασία αυτή καθιέρωσαν οι προχειρολόγοι, ενώ επρόκειτο για την Ανατολική Ρούμελη όπως την είχαν ονομάσει οι Τούρκοι κατακτητές, λόγω της απόλυτης Ελληνικότητας της, σε αντίθεση από τη δυτική Ρούμελη⁶². Τη στερεά Ελλάδα.

Εκεί όταν η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου⁶³ κάτω από τη Ρωσική πίεση την παρέδωσε στη Βουλγαρία με όλη την απόλυτη ελληνικότητα της, οι νέοι αφέντες κατέστρωσαν σοφό πρόγραμμα εκβουλαρισμού όχι δια της βίας αλλά δια επιγαμιών. Γραμμή λοιπόν οι νέοι κύριοι απείρως κατώτερης διανοητικότητας και πολιτισμού από την εκλεκτή ελληνική κοινωνία της πόλεως, άρχισαν να παντρεύονται Ελληνίδες οι οικογένειες των οποίων κάτω από την πίεση της ιδέας να χάσουν τις περιουσίες τους και με την ελπίδα να εξασφαλίσουν προστασία, έδιναν τις θυγατέρες τους. Επεφύλαξαν τη βία μόνο για τους κατοίκους της υπαίθρου.

Με το σύστημα αυτό επιτεύχθηκε με ασφάλεια ο εκβουλαρισμός, διότι τα παιδιά που γεννιόντουσαν μορφωμένα στα βουλγαρικά σχολεία φανατιζόντουσαν υπέρ του πανσλαβισμού σε τρόπο ώστε όχι μόνο να αποφεύγουν να αναφέρουν τη μητρική καταγωγή τους αλλά να γίνονται και οι χειρότεροι μισέλληνες. Απλό δε δείγμα της απόλυτης ελληνικότητας της Ανατολικής Ρωμυλίας και ιδιαίτερα της Φιλιπούπολης είναι ότι ο Λουκιανός⁶⁴ σε ένα από τους κομψότατους διαλόγους του όπου ο Ζεύς στέλνει τον Ερμή στην Ελλάδα για να βρει πού είναι η αληθινή Ελληνική φιλοσοφία δεν την βρίσκει ούτε στην Αθήνα ούτε στη Κόρινθο ούτε στη στερεά Ελλάδα, αλλά στη Φιλιπούπολη.

Σήμερα η πόλη του Φιλίππου καταισχύνεται με το βάρβαρο όνομα Πλοβδιβ (Ploudiv). Αλλά το Ελληνικό γένος φαίνεται ότι έχει κάποια κατάρα πάνω του. Άσχετα του ότι από την αρχαιότητα δεν είχε καμμία ιδέα ενότητας αλλά βρισκόταν σε διαρκή εμφύλιο πόλεμο η Αθήνα με τη Σπάρτη, η Θήβα με την Αθήνα, ο Δημοσθένης⁶⁵ κατά του Φιλίππου (Φιλιππικοί) αυτός ο μέγας Περικλής

χαρακτηρίζοντας την «εχθρική» Αίγινα ως «Λήμνη του Πειραιώς», αλλά να εκμεταλλεύονται και να επωφελούνται άλλοι εις βάρους τους. Ιδιαίτερα ανατολικά οι Τούρκοι και από τον Βορρά ο Σλαβισμός.

Πόσοι ήταν οι Τούρκοι που εισέβαλαν στην εξελληνισμένη από το Μέγα Αλέξανδρο και την Ελληνική Ιωνία;.. Πενήντα χιλιάδες;... Εκατό;.. Διακόσιοι;.. Σήμερα⁶⁶ είναι πάνω από είκοσι εκατομμύρια πληθυσμός και αυτή η Κωνσταντινούπολη είναι εκτουρκισμένη. Η ασυνείδητη επιπολαιότητα μερικών Ελληνοβυζαντινών αυτοκρατόρων⁶⁷ επέτρεψε στους Βουλγαροσλάβους να πλημμυρίσουν τη Θράκη και τη Μακεδονία. Είναι αληθινό θαύμα ότι κάτι απόμεινε ως σημερινή Ελλάδα. Αλλά επιστρέφουμε στο σημερινά σλαβικό Μοναστήρι μας.

Οι βουλγαρικές μέθοδοι

Τι απέμεινε σήμερα ο πληθυσμός του ελληνικώτατου Μοναστηρίου, όπου και το όνομα ακόμα του βουνού του ακόμα «Περιστέρι⁶⁸» ήταν Ελληνικό; Τι απέγιναν τα γύρω ελληνικότατα χωριά, το Μπούκοβο, το Μεγάροβο⁶⁹ όπου συχνά μ'έπαιρνε μαζί του κατά τις επισκέψεις του ο πατέρας μου. Η ανώτερη κοινωνία κατέφυγε στην Ελληνική κοντινή Φλώρινα. Άλλοι εκβουλγαρίστηκαν. Σήμερα το Μοναστήρι αποτελεί με πρωτεύουσα τα Σκόπια μέρος της ομόσπονδου Γιουγκοσλαβίας. Πάντα η κατάρα που βαραίνει επάνω στο Ελληνικό γένος. Να επωφελούνται άλλοι τη πατρίδα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του Φιλίππου⁷⁰ και του Αριστοτέλη.

Θυμάμαι όμως πάντα με νοσταλγία τους θερμούς πατριώτες του Μοναστηριού. Τους γιατρούς Τσάλη⁷¹ και Ματσάλη⁷², τον βιβλιοπώλη Μαυραγάνη, τα χιόνια που επι μήνες έμεναν στη πόλη, τους πελαργούς και τις δεκοχτούρες⁷³, το παλιό ισόγειο κτίριο του Ελληνικού Μοναστηριού, τους καλούς ανθρώπους που δίδασκαν και τέλος μια ωραία κόρη, τη Μαρινάκη Βέγα, που έβλεπα κάθε μέρα όταν περνούσα το μεγάλο δρόμο στο παράθυρο του ψηλού σπιτιού της και που έκανε πρώτη να χτυπήσει η παιδική μου καρδιά.

Από τους καθηγητές μου του Μοναστηριού ένα μόνο είδα έπειτα από πολλά χρόνια στην Αθήνα όταν μετά το τέλος του ναυτικού σταδίου μου ίδρυσα την εταιρία Ψυχικών Ερευνών, τον καθηγητή των μαθηματικών Παπανικητόπουλο ένα ψηλό πολύ μελαχροινό υπερσοβαρό, τον οποίο εκάλεσα σε μία συνεδρίαση της Εταιρίας να δεί

τα ψυχικά φαινόμενα. Ένωσα τη συγκίνηση του όταν έσκυψε δακρυσμένος και με φίλησε.

Τελείωσε ο χρόνος στο Μοναστήρι και επειδή κρίθηκε ότι έπρεπε να συνεχίσω τις σπουδές μου στην Αθήνα, αποφασίσθηκε να αναχωρήσω.

Ο εκβουλγαρισμός.

Ένα καλοκαιρινό πρωϊ λοιπόν συνοδευόμενος από ένα γνώριμο του πατέρα αποχαιρέτησα το Μοναστήρι και με είδος εγχώριου αμαξιού «Ταλήκας»⁷⁴ όπως τα ονόμαζαν αποχαιρέτησα το Μοναστήρι το οποίο δεν θα ξανάβλεπα στη ζωή μου και βρέθηκα στη τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη⁷⁵. Μέσα στη ‘Ταλήκα’ όμως από Μοναστήρι προς τη Μακεδονία συνταξίδευε και ένας συμμαθητής μου από τη Θράκη ο οποίος μου διηγόταν με θλίψη για ένα άλλο συμμαθητή μας τον Τζέρο. Ένα γνήσιο Μακεδονικό τύπο που έτσι διαμορφώθηκε από τη καθημερινή ενατένιση των ανδριάντων και νομισμάτων του Μεγάλου Αλεξάνδρου και ένα από τους άριστους μαθητές του Γυμνασίου.

Ο Τζέρος λοιπόν άμα τελείωσε το γυμνάσιο ζήτησε από το συμβούλιο της κοινότητας διά πόρον ζωής απλή θέση δημοδιδάσκαλου. Και ήταν γνωστό τι κινδύνους διέτρεχε στα χωριά ο δημοδιδάσκαλος από τους φανατικούς Βούλγαρους οι οποίοι προπάντων έστρεφαν τη μήνιν τους κατά των ιερέων και των διδασκάλων μη διστάζοντας ούτε και για δολοφονίες. Το σύστημα δε αυτό έγινε μετά το Βουλγαρικό ‘Υλιντεν’⁷⁶ (ημέρα του αγίου Ηλίου) όταν οργανώθηκαν συστηματικά και άρχισαν την αιματηρή δράση τους οι δολοφονικές Βουλγαρικές συμμορίες.

Στα περισσότερα Μακεδονικά χωριά υπάρχουν ακόμα οικογένειες των οποίων παπούδες ή συγγενείς έδωσαν το τίμιο αίμα τους με φρικτά βασανιστήρια για τη πατρογονική Ελληνική ιδέα.

Αυτή τη τύχη, ενώ γνώριζε τους κινδύνους, εξήτησε ο Τζέρος. Αλλά το συμβούλιο της κοινότητας, είτε από έλλειψη θέσεων που δεν ήταν δικαιολογία είτε από στενοκεφαλιά, το αρνήθηκε. Και ο Τζέρος είτε από ανάγκη είτε από φιλοδοξία ισχυρότερη από κάθε τύψη, προσχώρησε προς τους Βουλγάρους που караδοκούσαν να αρπάξουν παρόμοιους κλονιζόμενους χαρακτήρες. Οι Βούλγαροι λοιπόν έσπευσαν αμέσως να του προσφέρουν θέση στην ίδια τη Σόφια και εκεί ο Τζέρος εκβουλγαρίσθηκε εντελώς αλλάζοντας και το όνομα του σε Τζερώη.

Με το σύστημα αυτό του εκβουλγαρισμού κατά μήκος της Μακεδονίας και της Θράκης το ένα τρίτο περίπου των σημερινών Βουλγάρων έχουν Ελληνικό αίμα στις φλέβες τους.

Οι Πομάκοι εκτουρκισμένοι-Αγριάνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, νυν Αχριάνηδες

Μου ανέφερε εκεί εκτενώς ο συμμαθητής μου και το ζήτημα των Πομάκων⁷⁷ ή Αχριάνηδων της Θράκης οι οποίοι δεν είναι παρά οι Αγριάνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η πολεμική Θρακική φυλή της Ροδόπης τους οποίους πάντοτε προτιμούσε να παίρνει μαζί του στις εφόδους του ο Μακεδόνας κατακτητής. Πολλοί από τους εκμουσουλμανισθέντες αυτούς Αγριάνες, οι οποίοι εντούτοις διατηρούν κάποια αμυδρά παράδοση της καταγωγής τους, έχουν αντιτουρκικά αισθήματα αντίθετα προς τους άλλους Μωαμεθανούς της Θράκης.

Ο φίλος μου άνοιξε τότε τη βαλίτσα του και μου έδειξε σαν πολύτιμο κειμήλιο την «Αρριανού Αλεξάνδρου Ανάβαση⁷⁸», η οποία διδασκόταν τότε σε όλα τα Μακεδονικά γυμνάσια περιγράφοντας όλη τη πορεία και τις μάχες του Μακεδόνα δορυκτόρα μέχρι τις Ινδίες. Το είχε φυλάξει με επιμέλεια διότι οι Τούρκοι φανατικοί του Μοναστηρίου έκαμαν επανειλημμένες επιθεωρήσεις στα Ελληνικά σχολεία και έκαναν κατάσχεση σε όλα ανεξαιρέτως τα βιβλία που είχαν στη πρώτη σελίδα τους την άδεια του Υπουργείου Παιδείας με το Ελληνικό στέμμα.

Μέσα στην Ταλήκα είχαμε και δύο εμπόρους από το Μοναστήρι με αντεριά⁷⁹ όπως άλλωστε ήταν ντυμένοι και το πλείστον των Μοναστηριωτών εκτός των χωρικών που φορούσαν *σαγιάκι*⁸⁰ όπως μέχρι σήμερα.

Και όλοι οι συμμαθητές, εκτός του Πέτρου Γραίμου⁸¹ φορούσαν το ίδιο αντερί που έφθανε κάτω από τα γόνατα συνέχεια του Βυζαντινού ενδύματος κατά τους αιώνες της Ελληνικής αυτοκρατορίας. Επάνω από αυτό φορούσαν οι περισσότεροι *σακάκι*, οι πλουσιώτεροι γούνα και το απαραίτητο *φεςάκι*, το οποίο σε ποια σκουπίδια να πετάχτηκε μετά το 1912 μετά την εκδίωξη των Τούρκων;

Μιλούσαμε για τους Βουλγαρόφωνους της Μακεδονίας.

—Τι να κάνουμε.. Ήταν αναπόφευκτο.. έλεγε ο ένας έμπορος. Από τότε που μερικοί Βυζαντινοί αυτοκράτορες είχαν την απεισκήψία να επιτρέψουν την είσοδο Βουλγάρων στην αυτοκρατορία, εκείνοι που περνούσαν τα σύνορα ήταν όλοι φτωχοί που ζητούσαν δουλειά.. Σκαφτιάδες, γεωργοί, χτίστες, άνεργοι που όμως ήσαν πρόθυμοι για

κάθε είδους δουλειά για ένα κομμάτι ψωμί. Στους ντόπιους βέβαια εσύμφερνε το πράγμα. Αλλά τα δίποδα αυτά εργατικά ζώα που δεν ένιωθαν παρά να σκάβουν, να τρώνε και να γεννοβολούν, ήταν αδύνατο όχι μόνον να μάθουν με το χοντροκέφαλο τους τη δύσκολη και λεπτοπρόφερτη Ελληνική γλώσσα αλλά ούτε να τη προφέρουν. Ενώ οι ντόπιοι είχαν κάθε συμφέρον να συνεννοούνται μαζί τους για τις εργασίες όπου τους χρησιμοποιούσαν..

Αρχίσαν λοιπόν να μαθαίνουν αυτοί Βουλγαρικά.. Πρώτα λίγες λέξεις.. Έπειτα περισσότερες ώστε να συνεννοούνται καλύτερα.. Τα παιδιά που αρπάζουν ευκολότερα τις λέξεις και που ήταν σε διαρκή επαφή με το υπηρετικό και τους εργάτες των κτημάτων έμαθαν βουλγαρικά ακόμη ευκολότερα.. Τέλος πολλοί από τους εργάτες αυτούς άρχισαν να παντρεύονται με φτωχοκόριτσα των χωριών και να σχηματίζουν οικογένειες που φυσικά μιλούσαν μόνο Βουλγαρικά. Κι έτσι εφτάσαμε στο να επιβάλλουν αυτοί την γλώσσα τους προπάντων στα χωριά της υπαίθρου και λιγότερο στις πόλεις όπου ερχόντουσαν να πουλήσουν ξύλα, οπωρικά και λαχανικά. Έτσι μας κόλλησαν τσιμπούρια όχι μόνον αυτοί αλλά και η γλώσσα τους.

Αλλά ήδη φάνηκαν τα πρώτα σπίτια και οι μιναρέδες της Θεσσαλονίκης και άφησαμε ευχαριστημένοι την Ταλίκη να κινήσουμε τα μουδιασμένα μέλη μας. Τώρα το ατμόπλοιο για τον Πειραιά. Μετά τρεις ημέρες ξαναείδα με συγκίνηση την Πειραιϊκή προκυμαία του Ρολογιού, τους σκονοβριθείς δρόμους το καλοκαίρι και μέχρι τον αστράγαλο με λάσπη των Αθηνών μου (μετά από χρόνια μας ασφαλοστρώθηκαν) και τα κόκκινα μπολερό των κλητήρων του καιρού εκείνου. Κασκέτο επίσης κόκκινο Γαλλικό Ναπολεόντιου σχήματος και μπλε παντελόνι με πλατιά κοντή σπάθα της Γαλλικής επανάστασης.

Γυμνάσιο οδού Κορνάρου.

Πάλι στην αγκαλιά της μανούλας της μόνης αληθινής αγάπης που είχα στη ζωή, η καημένη γιαγιούλα, οι δύο θειούλες μου. Πάλι η αγαπημένη οδός Λυσίου μέσα στους «Αέρηδες» και το γυμνάσιο του Πτολεμαίου⁸². Πάλι το παλιό Γυμνάσιο Μητροπόλεως⁸³ όπως το έλεγαν εις την οδό Κορνάρου με την κυκλική κιονωτή είσοδο και την μεγάλη μαρμαρένια σκάλα, το οποίο δεν υπάρχει πια κατεδαφίστηκε για να γίνει κατοικία.

Εκεί γράφτηκα κατενθουσιασμένος εις την τρίτη γυμνασιακή τάξη από τις

τέσσερεις που αποτελείτο τότε ο κύκλος σπουδών. Νέοι καθηγητές νέα βιβλία, νέοι σύντροφοι από τους οποίους ελάχιστοι ακόμα απομένουν στη ζωή. Ο Αντωνακάκης συνταξιούχος αρεοπαγίτης⁸⁴, ο Βασίλειος Αιγινήτης⁸⁵ καθηγητής του Πανεπιστημίου, ο Κώστας Δεμερτζής⁸⁶ πρωθυπουργός της χώρας αποθανών στην ακμή της ηλικίας του, ο Μάτσας⁸⁷ μηχανικός της ηλεκτρικής εταιρείας και άλλοι.

Τα μαθήματα και στις δύο τάξεις δεν μου έδωσαν καμία δυσκολία εκτός από τα μαθηματικά με τα οποία δεν είχα ποτέ ιδιαίτερη φιλία. Έχω δε τη γνώμη ότι γεννιέται κανείς με μαθηματική ιδιοφυία, ενίοτε εις βάρος άλλων σπουδαιότερων λειτουργιών του εγκεφάλου (ιδέ και την παροιμία *Purus mathematicus purus asinus*⁸⁸). Πράγματι δε είδα κατά την μακράν ζωή μου πολλούς που δεν ήταν εις διόλου καλή σχέση με το μάθημα και οι οποίοι διέπρεψαν εις άλλα στάδια της κοινωνίας. Η πρόληψη ότι δήθεν τα μαθηματικά οξύνουν το νου είναι ασύστατος. Όποιος δεν έχει φυσικά από κληρονομικά οξύ το νου άδικα θα προσπαθήσει να τον όξυνει με την άλγεβρα και την τριγωνομετρία. Γι αυτό κακώς λογίζεται κατά την βαθμολογία των μαθητών μεταξύ των κύριων μαθημάτων και ενίοτε χαντακώνει πολλούς καλούς μαθητές.

Μαθητικά Στρατιωτικά Γυμνάσια- Αντωνόπουλος

Την εποχή εκείνη οι μαθητές του Γυμνασίου έφεραν υποχρεωτικά ειδική στολή αποτελούμενη από μπλε παντελόνι όπως τότε άλλωστε και όλος ο στρατός, μαύρο χιτώνιο με τα γράμματα Γ στο όρθιο περιλαιμίο και μαύρο πηλίκιο με κίτρινη γλαύκα⁸⁹. Και αυτό διότι οι Γυμνασιόπαιδες την εποχή εκείνη εξασκούντο σε στρατιωτικά γυμνάσια κάθε Σάββατο απόγευμα στο πεδίο του Άρεως το οποίο τότε ήταν ένα απέραντο χωράφι με την εκκλησία των Ταξιαρχών όπου είναι ακόμη σήμερα και το μνημείο των Ιερολοχιτών του Δραγατσανίου αφιέρωμα του ποιητή Αλεξάνδρου Σούτσου⁹⁰ στη θέση που είναι σήμερα.

Ακόμα δεν είχαν τοποθετηθεί εκεί οι μαρμάρινες προτομές του ανθυπολοχαγού Πραΐδη⁹¹ που έπεσε κατά κάποιαν από τις αναρίθμητες Κρητικές επαναστάσεις κατά των Τούρκων και του λοχαγού Βαρατάση⁹² που έπεσε εις την μάχη του Δομοκού κατά το 1897 στην οποία συμμετείχα κι εγώ με τη Λεγεώνα του Ιταλού φιλέλληνα Κυπριάνη⁹³ μόλις αποφοίτησα από το Πανεπιστήμιο.

Μάχη Δομοκού, 1897, πίνακας του Φάουστο
Ζονάρο, ανάκτορο του Ντολμάμπαχτσε

Την εποχήν αυτήν εξούσε ένας ιδεολόγος απόστρατος αξιωματικός Αντωνόπουλος μαύρος, υπερύψηλος στεγνός σαν κληματόβεργα ο οποίος είχε κάνει σκοπό της ζωής του τη στρατιωτική εκπαίδευση των μαθητών⁹⁴ φέροντας κι ο ίδιος την στολή τους. Κατ' αυτήν κάθε Σάββατο το απόγευμα γινόντουσαν γυμνάσια διμοιρίας, σκοποβολής κ.λ.π. Για δύο χρόνια εξασκόμουνα και εγώ μαζί με την τάξη μου έως ότου πήρα το απολυτήριο μου για να εγγραφώ στο Πανεπιστήμιο⁹⁵.

Για χρόνια όμως περνούσα με νοσταλγία από την οδό Κορνάρου να ξαναδώ το γυμνάσιο μας και να ξαναδώ την γωνία του πεζοδρομίου προς την οδό Ερμού όπου και πηγαίναμε κατά το διάλειμμα των Ελληνικών στις 10 να αγοράσουμε κανένα κουλούρι που είχαν τότε μία πενταρούλα αντί της σημερινής δραχμής. Αλλά και να ιδούμε κανένα ποδαστράγαλο εφόσον τα φουστάνια των κυρίων την εποχήν εκείνη μακριά έως κάτω, σέρνονταν κυριολεκτικώς στο πεζοδρόμιο και δεν εστερείτο χάριτος το ελαφρό σήκωμα της φούστας με το αριστερό χέρι των πλέον κομπευομένων.

Σχολή Δοκίμων

Εννοείται ότι με το θάνατο του Αντωνοπούλου παραμελήθηκαν και τα στρατιωτικά γυμνάσια και μετά από λίγο έπαυσαν εντελώς, ενώ καταργήθηκε και η στολή των μαθητών. Έτσι είναι σε κάθε προσπάθεια να υπάρχει ένας *άνθρωπος-ψυχή* που άμα λείψει αυτός πεθαίνει και το έργο⁹⁶.

Νιρβάνας. Ο αποκλεισμός μου από τις εξετάσεις και η ματαίωση των ωραιότερων ονείρων μου υπήρξε το πρώτο βαρύ πλήγμα της ζωής μου.

Άνδριο Πικιώνη, λόφος Φιλοπάππου

Πρώτο χρονογράφημα. Κρανάη-Αρχαιολογικοί βανδαλισμοί.

Για μήνες δεν είχα όρεξη για τίποτε και κάθε απόγευμα πήγαινα να απομονωθώ στο λόφο του Φιλοπάππου στα ερείπια της αρχαίας Κρανάης¹⁰⁰ παρά τον Άγιο Δημήτριο τον Λουμπαρδιάρη¹⁰¹ σε μία προεξοχή του λόφου από την οποίαν ήταν γοητευτική η θέα προς μακρινόν Φάληρον και τα βουνά της Αίγινας.

Στη προεξοχή αυτή ήταν λαξευμένο στον βράχο μικρό άνδριο στις δύο σχηματίζουσες γωνία πλευρές ήσαν επίσης λαξευμένα οχτώ έως δέκα καθίσματα από τα οποία η θέα ήταν ακόμα ωραιότερη. Εκεί πήγαινα να μετριάσω τη θλίψη μου και την απογοήτευσή μου διά την διάψευση των ονείρων μου.

Την εποχή εκείνη έγραψα και το πρώτο χρονογράφημα μου. Εντυπώσεις από μια δύση με τα μακρινά κουδουνίσματα κοπαδιών, το οποίο με κάποια δειλία πέρασα κι άφησα στο γραφείο κάποιας εφημερίδας της οποίας τον τίτλο δεν ενθυμούμαι πια. Ποια όμως η χαρά μου όταν το είδα δημοσιευμένο και με σχόλιο μάλιστα σχετικό με αυτό.

—Το όνομα του σημερινού μας χρονογράφου, έλεγε, είναι άγνωστον (κρατούσα τότε ακόμη το όνομα Ευαγγελίδης) στους φιλολογικούς κύκλους, αλλά το λεπτό αίσθημα που διαπνέει το χρονογράφημα δίδει την εντύπωση ότι εάν ο συγγραφέας του εξακολουθήσει να επιδίδεται στο είδος ασφαλώς θα γράψει και άλλα ακόμη τελειότερα..

Το σχόλιο αυτό υπήρξε η δεύτερη ενθάρρυνση διά την κατόπιν φιλολογική εξέλιξη μου. Δεν θυμάμαι να εξακολουθήσα τότε το νέο αυτό δρόμο που ανοιγόταν εμπρός μου για αρκετά χρόνια μέχρι του τέλους των πανεπιστημιακών σπουδών μου και της επανόδου μου από τον πόλεμον του 1897¹⁰² όπου έλαβα μέρος σε μία εθελοντική ιατρική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού και του τεκτονισμού, υπό τον καθηγητή της χειρουργικής Ιούλιο Γαλβάνη¹⁰³. Τότε υπό την ζωνρά επίδραση των εντυπώσεων από τις μάχες του Βελεστίνου και του Δομοκού¹⁰⁴ έγραψα το πρώτο φιλολογικό έργο μου «οι νικημένοι» το οποίο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Νέον Άστυ» του Κακλαμάνου¹⁰⁵.

Πρόσφατα για να δω την διαρρύθμιση της εισόδου της Ακροπόλεως προχώρησα στο παλαιό γνώριμο δρόμο της νεανικής μου ηλικίας προς το Φιλοπάππου αλλά πουθενά δεν βρήκα πλέον το ωραίο άνδρη με τα καθίσματα. Τι τους έφταιξε άραγε το πολύτιμο αυτό αρχαιολογικό σημείο της τοπογραφίας της αρχαίας Κρανάης προμήτορος των κατοπινών Αθηνών¹⁰⁶; ..

Τέλος κάποια φορά τέλειωσε και ο χρόνος της τελευταίας τάξης του Γυμνασίου και με το απολυτήριο μου στο χέρι αποχαιρέτησα το παλαιό αγαπητό κτίριο και τους καλούς μου καθηγητές για να σκεφτώ πλέον πιο δρόμο έπρεπε να διαλέξω στη ζωή.

Το όραμα της θαλασσινής ζωής όμως δεν έπαυε να με παρακολουθεί, πάντοτε ζωηρό και πάντοτε γεμάτο από την γοητεία της. Σκέφτηκα τότε να γραφτώ στην ιατρική για να προσπαθήσω ακόμα μια φορά να καταταχθώ στην Υγειονομική υπηρεσία του ναυτικού, εάν εννοείται προκηρυσσόταν κανένας διαγωνισμός.

Στην απόφαση αυτή με εστερέωσε και η γνώμη του πατέρα μου ο οποίος έλειπε στα Σκόπια της Μακεδονίας και στον οποίο έγραψα τις σκέψεις μου. Θυμάμαι με συγκίνηση την απάντησή του σε απόλυτη καθαρεύουσα της εποχής εκείνης και η οποία άρχιζε με το τυπικό «Υιέ μου». Μου τόνιζε σε αυτή, την φιλανθρωπική σημασία του ιατρικού επαγγέλματος, ιδίως όταν δεν εξασκείται αποκλειστικά για αργυρολογία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ: 1892 -1897

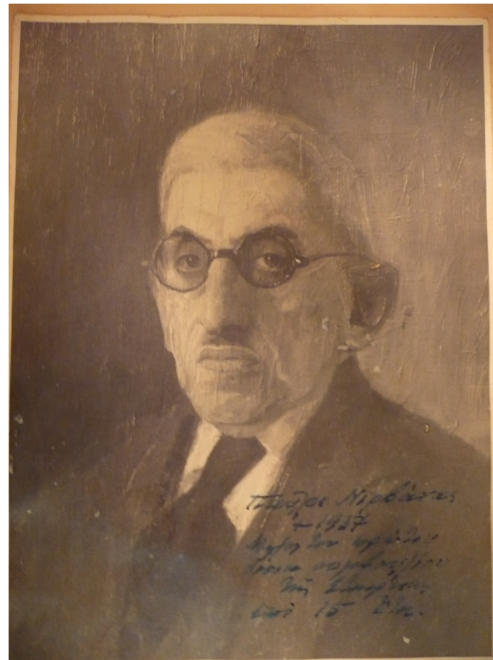
Κρητικοί και Μανιάτες

Γράφτηκα λοιπόν στην Ιατρική σχολή¹⁰⁷ και άρχισα να παρακολουθώ τον καθηγητή Χρηστομάνο¹⁰⁸ στη Χημεία, πατέρα του κατόπιν ιδρυτού της Νέας Σκηνής και δάσκαλο στα Ελληνικά της δολοφονηθείσας αυτοκράτειρας Ελισσάβετ, καθώς και Ανατομία την οποία δίδασκε τότε ο καθηγητής της Φυσιολογίας Ρήγας Νικολαΐδης¹⁰⁹ στο ισόγειο του τωρινού αμφιθέατρου της Ιατροδικαστικής στην οδό Μασσαλίας.

Ήταν μία μεγάλη πλακόστρωτη αίθουσα όπου αραδιάζονταν μια μακριά σειρά τραπεζιών με μεταλλικό επίστρωμα όπου ερχόντουσαν να λιανιστούν από το νυστέρι των μαθητευομένων ιατρών τα ναυάγια της ζωής, σαν να μην βασανίσθηκαν αρκετά κατά τη βιοπάλη. Τα πτώματα των όσων δεν είχαν κανένα στο κόσμο μας τροφοδοτούσε το διπλανό δημοτικό νοσοκομείο. Κάθε πτώμα το μοιραζόντουσαν τέσσερεις φοιτητές και ο καθένας αναλάμβανε το αντίθετο μισό από τα άνω και κάτω άκρα. Ντυμένος με μία άσπρη μπλούζα με το νυστέρι και τη λαβίδα στο χέρι, τη θλιβερή αυτή σπουδή, στην οποία συνεργάστηκα με τον Γιώργο Μακκά¹¹⁰ κατόπιν καθηγητή της Παιδιατρικής, τον κατόπιν νευρολόγο Τσιμινάκη¹¹¹ και οι δύο αποθανόντες στην ακμή της ηλικίας τους και ένα κρητικό τον Ξενικάκη ο οποίος εξάσκησε κατόπιν την Ιατρική στον Άγιο Νικόλαο της Κρήτης. Μέσω αυτών σχετίστηκα και με τους άλλους Κρήτες φοιτητές της Ιατρικής τον Θειακάκη, επίσης πρόωρα αποθανόντα τον Σήφη Τζιτζικαλάκη, φονευθέντα σε μία από τις κατόπιν επαναστάσεις της Κρήτης και άλλους που αποτέλεσαν κατόπιν την παρέα μας.

Σημειωτέον δε ότι την εποχή εκείνη υπήρχε άγριος ανταγωνισμός μεταξύ Κρητών και Μανιατών που κατέληγε πολλές φορές σε Ομηρικές μαγγουρομαχίες όπου πολλές φορές παραβρέθηκα και εγώ στο αμφιθέατρο της ανατομίας προς μεγάλη μου αμηχανία γιατί είχα πολλούς και καλούς φίλους μεταξύ των Μανιατών. Οι μεσολαβητικές προσπάθειες μου όμως δεν είχαν ποτέ αποτέλεσμα. Και οι δύο ομάδες είχαν πολύ δυνατή ασυγκράτητη μαχητική κληρονομικότητα.

Και το πολεμικό μένος είχε λάβει τέτοια ένταση που ο Ρήγας Νικολαΐδης αναγκαζόταν για να τελειώνει με ασφάλεια την παράδοση του να έχει γύρω του μερικούς από τους μαχητικότερους ακροατές του, οι οποίοι καμάρωναν για την προτίμηση, αφενός μεν επειδή λειτουργούσαν σαν υποβοηθοί, αφετέρου δε επειδή ήταν η επιλογή τους παραδοχή του... ηρωισμού τους. Παθολογία επί της κλίνης του ασθενούς στο διπλανό δημοτικό νοσοκομείο¹¹² ο Καλαμίτσας και ο Δεληγιάννης αδελφός του ομώνυμου πρωθυπουργού του 1897, χειρουργικό ο Μαγγίνας¹¹³,

«Παύλος Νιρβάνας, έτος 1937. Μέλος του πρώτου διοικ. συμβουλίου της Εταιρείας επί 15 έτη». Προσωπική συλλογή Α. Τανάγρα.

ιατροδικαστικό ο Βάφας¹¹⁴, μαιευτικό ο Κόνσολας, φαρμακολογία ο πολύς Αφεντούλης¹¹⁵ του οποίου η φαρμακολογία ήταν αληθινό γλωσσικό μνημείο. Αληθινό συμπλήρωμα των γυμνασιακών σπουδών διά τους αναγνώστες της. Πράγματι ήταν αληθινή απόλαυση το διάβασμα της.

Μας έκανε πικρή εντύπωση τότε ότι ο Δεληγιάννης όντως είχε μία ευμεγέθη ελιά στην μύτη του η οποία πάντως δεν τον ενοχλούσε μια ολόκληρη ζωή. Δεν ηξεύρω εν τούτοις τι του ήλθε μια ημέρα στα γεράματά του να την βγάλει.

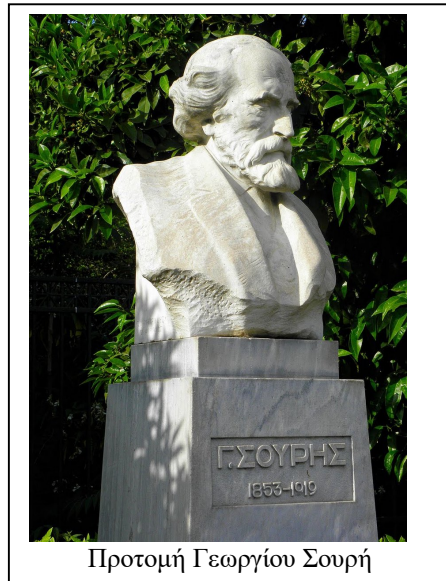
—'Ελα δω Ασιμή... είπε στον επιμελητή του και κατόπιν καθηγητή Ασιμή.. Πάρε ένα ψαλίδι κι βγάλε μου αυτή την ελιά.

Ο Ασιμής από τον τόνο του δεν θέλησε να του αντιτείνει. Αφαίρεσε λοιπόν φυσικά με όλες τις προφυλάξεις την αθώα ελιά. Αλλά όπως συνήθως συμβαίνει, στο μέρος εκείνο ανεπτύχθη καρκίνος από τον οποίον και πέθανε.

Ο Σουρής- Η εξέδρα του Φαλήρου

Την εποχή εκείνη μεσουρανούσε η εβδομαδιαία σατιρική εφημερίδα ο Ρωμηός¹¹⁶ του Σουρή¹¹⁷ στο σπίτι του οποίου συγκεντρώνονταν κάθε βράδυ για μπριτζ όλες οι γνωστές φιλολογικές φυσιογνωμίες της εποχής. Ο Πολέμης¹¹⁸, ο Δροσίνης¹¹⁹,

ο Πολύβιος Δημητρακόπουλος¹²⁰, ο Παύλος Νιρβάνας¹²¹, ο Δαμβέργης¹²², ο Λάσκαρης¹²³, ο Βελλιανίτης¹²⁴ καθώς και όλοι οι παροδικοί εκ των Ελληνικών παροικιών θαυμαστές του πράγματι εξαιρετικού σατυρικού ταλάντου του στο οποίο αφιερώθηκε ιδίως μετά την απόρριψη του στις εξετάσεις της φιλολογικής σχολής από τον καθηγητή Σεμιτέλο¹²⁵ τον οποίον δεν έπαψε έκτοτε να πειράζει με αθώα πειράγματα σε όλους τους τόμους του Ρωμηού. Ο ίδιος, του οποίου μαρμάρινη

Προτομή Γεωργίου Σουρή

προτομή είναι στην είσοδο του κήπου του Ζαπείου, με όλη την πραγματική παιδική καλοσύνη της ψυχής και το Αριστοφάνειο αλάτι του στίχου ήταν σιωπηλός, αμίλητος, ακοινώνητος, κοντούλης, σκυφτός, όλος γένεια, μουστάκια και κατσαρά μαλλιά ριγμένα πίσω από το πλατύ μέτωπο.

Σαν να τον βλέπω ακόμα εμπρός μου στο σπιτάκι του της Νεαπόλεως ή στη μικρή έπαυλη του Νέου Φαλήρου που του είχε χαρίσει ένας θαυμαστής του, αγέλαστο με σκυμμένο κεφάλι ή στο καφενείο του ξενοδοχείου που ήταν παραθαλάσσιο στο τελευταίο πάντοτε τραπέζι με όλη την οικογένεια του. Την τετράπαχη Μαντάμ Μαρί, το μοναχογιό του Κρίτωνα και τα άλλα παιδιά του, τρία κορίτσια¹²⁶.

Τότε το Νέο Φάληρο ήταν της μόδας. Μπρός στο ξενοδοχείο, που λειτουργεί ακόμα και σήμερα, προεκτεινόταν μέσα στη θάλασσα μεγάλη σιδερένια εξέδρα την οποία κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο του 1940 και τη Γερμανική κατοχή, οι Γερμανοί ξήλωσαν και την έστειλαν στη Γερμανία να γίνει κανόνια.

Στην πλαζ αυτή κατέβαινε η εκλεκτή τάξη και οι παραθερίζοντες στην Κηφισιά, οι Κηφισσιώτες όπως τους έλεγαν, να κάνουν τον περίπατο τους εμπρός στα αραδιασμένα καθίσματα και την εξέδρα, να δειπνήσουν το βράδυ και να παρακολουθήσουν το θέατρο, όποτε λειτουργούσε, προπάντων Πέμπτη ή Σάββατο διότι τις Κυριακές πλάκωναν οι Πειραιώτες. Όλος ο Πειραιάς.

Ο Σουρής πίστευε στον πνευματισμό και κάθε βράδυ αν δεν έπαιζαν χαρτάκια μαζεύονταν γύρω από το κλασικό τραπεζάκι όπου κάποιος έχοντας διαισθητικές

Εξέδρα Ν. Φαλήρου μπροστά στο ξενοδοχείο Ακταίο

ιδιότητες έπαιρνε τηλεπαθητικά τη σκέψη των άλλων οι οποίοι ελλείπει επιστημονικών εξηγήσεων πίστευαν τυφλά ότι πεοερχόταν από πνεύματα νεκρών¹²⁷.

Η τακτική παρέα των νυχτερινών συναθροίσεων συνίστατο κυρίως από τους απασχολούμενους στη φιλολογία της εποχής εκείνης. Τον Ιωάννη Πολέμη, τον Νίκο Λάσκαρη, τον Ιωάννη Δαμβέργη, τον Πολύβιο Δημητρακόπουλο, τον Γεώργιο Δροσίνη, τον Δημήτριο Καμπούρογλου¹²⁸.

Ομολογώ ότι σύχνασα πολύ λίγες φορές στις συγκεντρώσεις αυτές. Το μεν διότι δεν έπαιζα ποτέ χαρτιά, το δε διότι την εποχή εκείνη κατατρώγοντας κυριολεκτικά τη Δαρβίνεια θεωρία¹²⁹ και τις μεταφράσεις του Μπύχνερ¹³⁰ και του Χαίκελ¹³¹ ήμουν άκρως υλιστής και θεωρούσα τα πνευματιστικά πειράματα σαν γελοία και κάποια απάτη εφόσον τότε δεν είχα ιδέα περί Τηλεπάθειας, Διόρασης κ.λ.π.

Την ιδέα αυτή μου επέτειναν και ο Ιωάννης Δαμβέργης και ο Νίκος Λάσκαρης, δύο από τα δροσερότερα πνεύματα και τους ευφυέστερους καλαμπουριστές της εποχής, οι οποίοι πολλές φορές μου διηγήθηκαν ότι έβαζαν κρυφά το πόδι τους κάτω από το τραπεζάκι και πολλές απαντήσεις που αποδίδονταν στα πνεύματα και επέτειναν την πίστη των αφελεστέρων προέρχονταν απ' αυτούς. Όλοι αυτοί τώρα κοιμούνται ειρηνικά στο Α! νεκροταφείο των Αθηνών με τις αναμνήσεις της εποχής τους.

Κρητικές επαναστάσεις- Κρητικά θηρία

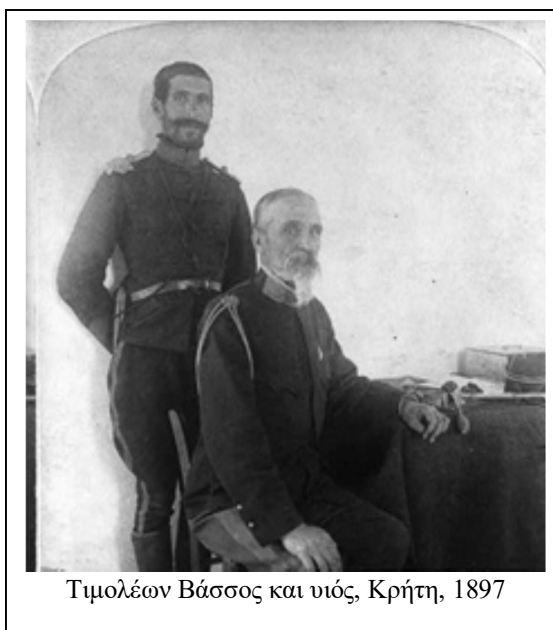
Την εποχή εκείνη το 1896 στη Κρήτη¹³² εμένετο πάλι νέα επανάσταση ένεκα της κατάργησης από την Τουρκική κυβερνήση των προνομίων της Χαλέπας¹³³ των γεγονότων του Βάμου¹³⁴ και των σφαγών των Χανίων από το τουρκικό όχλο.

Στην Ελλάδα επικρατούσε μέγας αναβρασμός και τότε εξ αιτίας των στενών σχέσεων μου με τους Κρήτες συμφοιτητές¹³⁵ παρασύρθηκα κι εγώ κρυφά από την οικογένεια μου και μία καλή βραδιά φορτωμένος με ένα νοσοκομειακό σάκο και ένα περίστροφο τα οποία μας παρεχώρησε η επιτροπή υπέρ της απελευθέρωσης της Κρήτης¹³⁶, άφηνα μία επιστολή στους γονείς ότι έφευγα να εκτελέσω το χρέος μου προς την πατρίδα και επιβιβαζόμουν μαζί με τον Θειακάκη και τον Τζιτζικαλάκη σε ένα Τραμπάκουλο του χειρίστου είδους το οποίο αφού παρά λίγο έλειψε να μας θαλασσοπνίξει στο κρητικό πέλαγος μας αποβίβασε την άλλη βραδιά τα ξημερώματα σε μία ακτή, μάλλον σε κάτι θαλασσόδαρτες άμμους χωρίς όνομα στην μεγαλομάρτυρα Κρήτη.

—Που είμαστε εδώ..

—Κάπου κοντά στο Κολυμπάρι¹³⁷.

Είμαστε τριάντα τρεις τον αριθμό και όλοι σε κακά χάλια. Άλλοι ντόποιοι αντάρτες όμως μας περίμεναν και μας περιποιήθηκαν. Αλλά η Επιτροπή μαζί με τα περίστροφα ώφειλε μάλλον να μας φροντίσει με κατάλληλα παπούτσια και κάπες. Διότι η ευγένεια μου τουλάχιστον εξεστράτευσα με... λουστρίνια που φορούσα στην Αθήνα και με το πανωφόρι μου. Συμπέρασμα δε ήταν, έπειτα από 2-3 διαρκή σκαλώματα στις Κρητικές μαδάρες¹³⁸

Τιμολέων Βάσσος και υιός, Κρήτη, 1897

να μείνω ξυπόλυτος και να αναγκαστώ να φορέσω τα κίτρινα Κρητικά στιβάνια¹³⁹ καθώς και μία κάπα που ζέστενε περισσότερο από το βάρος της παρά από το άγριο κατσικίσιο μαλλί της¹⁴⁰.

Δεν πρόκειται εδώ να εξιστορήσω τις αψιμαχίες που είχαμε τότε με μικρές μονάδες του Τουρκικού στρατού είτε με Τουρκοκρήτες¹⁴¹. Θα πήγαινα το πράγμα πολύ μακριά και έχω πολλά άλλα σπουδαιότερα να γράψω από τη μακρά ζωή μου. Έκανα κι εγώ σαν γιατρός ό,τι μπόρεσα και η ολιγόχρονη εκεί παραμονή μου δεν υπήρξε χωρίς κάποια ωφέλεια. Σε μία από τις εμπλοκές αυτές είχα τον πόνο να περιποιηθώ θανάσιμα πληγωμένο τον φίλο μου Τζιτζικαλάκη που ξεψύχησε στα χέρια μου με μία τουρκική σφαίρα στην καρδιά. Μου έκανε όμως εντύπωση στα περιστατικά που έδωσα τη ιατρική μου βοήθεια, η ταχύτητα της επούλωσης των τραυμάτων στους ορεσίβιους Κρητικούς σε χρόνο που ούτε να το φανταστούν μπορούν οι κάτοικοι των πόλεων.

Θυμάμαι ιδιαίτερα μία περίπτωση ενός παλλικαριού που μου έφεραν σε μία συμπλοκή με τα έντερα κυριολεκτικώς στα χέρια από μία σφαίρα Γκρα¹⁴² η οποία του είχε κόψει τα κοιλιακά τοιχώματα.

Μόνο για να ησυχάσω τη συνείδησή μου θέλησα κάτι να κάμω για τον τύπο. Έκανα λοιπόν μία διάλυση σουμπλιμέ¹⁴³ σε μία τσανάκα και του έκαμα αληθινή μπουγάδα εφόσο δεν μπορούσα να τον συγκρατήσω να μην πιάνει τα έντερα με τα βρωμόχερα του.

—Τσε ίντα έχουνε τα χέρια μου... επαναλάμβανε.

Πάντως επληροφόρησα εκείνους που τον έφεραν ότι είχε ολίγων ημερών ζωή και τον θεώρησα ξεγραμμένο.

Λοιπόν δύο μήνες κατόπιν μία νύχτα που μέναμε σε μία στάνη επάνω από το φαράγγι της Σαμαριάς¹⁴⁴ και καθόμαστε γύρω στη φωτιά, έφτασε και μία άλλη ομάδα ανταρτών ένας από τους οποίους ήλθε να με χαιρετήσει.

—Για σου Ζατρέ.. (στη Κρήτη οι περισσότεροι το γιατρό τον προφέρουν Ζατρό). Με φούχτιασε με τη χερούκλα του.

—Ποίος είσαι εσύ μωρέ;.. τον ερώτησα

—Τσε δε με θυμάσαι που έρραψες;.. είπε γελώντας

—Μωρέ εσύ είσαι; Ζης ακόμα; Είπα κατάπληκτος. Για κατέβασε τη βράκα σου να ιδώ! Ε, λοιπόν απομόναχος να είσαι παιδί μου¹⁴⁵...

Τέτοιοι οργανισμοί είναι οι Κρητικοί μου.

Εν τω μεταξύ, όμως αποβιβάσθηκε ο στρατηγός Βάσσος¹⁴⁶ στο Κολυμπάρι, οι δυνάμεις κατέλαβαν τις τρεις μεγάλες πόλεις της Κρήτης και το ζήτημα της Κρήτης

εισήλθε στη λύση του και η αποστολή μας τελείωσε. Πίσω στην Αθήνα με κίτρινα στιβάνια¹⁴⁷. Αγκαλιά της κλαμμένης μανούλας! Πόσο είναι γλυκειά όταν σε στερηθεί κάμποσο καιρό κανείς!.. Πατρικό φιλί στο μέτωπο με χαμόγελο πατρικής περηφάνιας. Πόσο μιλάει στην ψυχή του παιδιού!.

Τα Ορεσטיακά

Κατά το διάστημα της φοίτησης μου στο Πανεπιστήμιο μέχρι του 1897 ο φοιτητικός κόσμος ήταν σε διαρκή πάλη αφενός μεν εξ αιτίας της μετάφρασης του Ευαγγελίου με πρωτοβουλία της βασίλισσας Όλγας και του τότε μητροπολίτη Προκοπίου¹⁴⁸, αφετέρου δε διότι ανέβασαν το «Ορεστιάς» στο βασιλικό θέατρο σε δημοτική γλώσσα¹⁴⁹. Οι υπερεθνικιστές έβλεπαν στη μετάφραση του Ευαγγελίου... «σλαβικό δάκτυλο» ενώ επρόκειτο για ειλικρινή πρόθεση της καλής και εξαιρετικά φιλοθρήσκου αυτής βασίλισσας ώστε ο κόσμος να κατανοεί καλύτερα τα Ευαγγελικά διδάγματα. Οι περισσότεροι πάλι δυσφορούσαν για τον εκχυδαϊσμό, όπως έλεγαν, του Ευαγγελίου και οι περισσότεροι ιδίως για τη γλώσσα της οποίας την απλοποίηση έβλαπταν προπάντων οι γελοίες υπερβολές των ακραίων δημοτικιστών με την «αποκατινή τεντώστρα» (η υποτείνουσα της γεωμετρίας).

Θυμάμαι μάλιστα ότι ένας από τους γνωστότερους εργοτέχνες της εποχής, ο Πολύβιος Δημητρακόπουλος, είχε στείλει ανώνυμα σε ένα από τα κυριότερα δημοτικιστικά περιοδικά μακρύ ποίημα γεμάτο από ακαταλαβίστικους και χωρίς νόημα υπερμαλλιαρούς νεολογισμούς¹⁵⁰ του οποίου οι ακροστιχίδες αποτελούσαν τη φράση «Ω! της μαλλιαρής παραφροσύνης σας»¹⁵¹. Το ποίημα δημοσιεύτηκε αμέσως στην πρώτη σελίδα χωρίς να το προσέξουν. (Αραγε στο Νουμά¹⁵² του Ταγκόπουλου της εποχής εκείνης;) και την άλλη μέρα γελούσε όλη η Αθήνα.

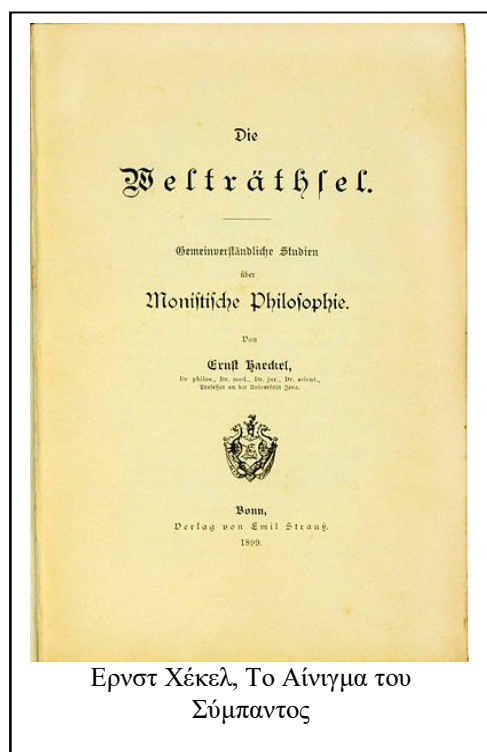
Και οι δύο αντιμαχόμενες μερίδες είχαν κατά βάθος δίκιο. Αφού δεν γεννήθηκε (κάποιος) στον τόπο να διαμορφώσει οριστικά με κάποια *θεία κωμωδία*¹⁵³ τη νέα ελληνική γλώσσα, δεν κατόρθωσαν να ορθολογίσουν ότι και οι δυο, η καθαρεύουσα και η δημοτική, η μια με το πλούτο της και η άλλη με τη ζωντάνια της, θα διαμόρφωναν το μίγμα που μια μέρα θα επικρατούσε.

Η μετάφραση του Ευαγγελίου

Και η μετριοπαθής αυτή εξέλιξη θα εξακολουθούσε με τη λογική της εξέλιξης εάν οι διευθυντές εφημερίδων και περιοδικών δεν έβαζαν χαλινάρι στους νέους προπάντων δημοσιογράφους όχι μόνο καταφεύγοντας για την ευκολία της περιγραφής στις αηδέστερες υπερβολές αλλά ιδίως στην προσφυγή σε ξένες γλώσσες και σχεδόν αποκλειστικά στα άθλια Γαλλικά που δεν μαθαίνουν να ψελλίζουν στα Γυμνάσια.

Και διαβάζεις έτσι στα άρθρα τους σε πλήρη γλωσσική αναρχία Γαλλοελληνικά όπως το απαίσιο «ντεμπουτάρω» και «κριτικάρω» και «πλασάρω» και άλλα των οποίων ουκ έστιν αριθμός. Διαβάζω και ακούγεται και από επίσης επίσημα έγγραφα «ντοκουμέντα» σαν να μην υπήρχε η ελληνική λέξη «τεκμήρια», το «πλάνο» αντί της ελληνικής λέξης «σχέδιο» και μύρια άλλα. Ακόμη και οι καλλιτέχνες μας παρασυρόμενοι από τον κακό αυτό δρόμο ενώ έχουν την πλουσιώτερη μυθολογία του κόσμου για να διαλέξουν ψευδώνυμα, παρουσιάζονται με παρόμοια Γαλλοαγγλικά.. Πόσο θα διασκεδάζουν οι διάφοροι απάτριδες Λεβαντίνοι¹⁵⁴ της Ανατολής όπως τους

άκουγα κατά την ελληνική κατοχή της Σμύρνης για την επικράτηση της γλώσσας τους, των Φραγκοχωϊτικών¹⁵⁵, που μιλούσαν όλοι και τα παιδιά που είχαν, ελλείπει Οθωμανίδων, Ελληνίδες νησιώτισες νταντάδες. Ατυχώς το πράγμα με το δρόμο που πήρε και την αδιαφορία των αρμοδίων δεν διορθώνεται πια μετά από πάροδο πεντακοσίων ή χιλίων χρόνων θα ομιλείται στην Ελλάδα μία γλώσσα μια διάλεκτος ακαταλαβίστικη, είδος Ρωσικής σαλάτας όπου θα είναι αδύνατον να σχηματίσει κατατοπιστική λέξη. Εκεί πάμε με τη γλώσσα μας. Αλλά ας επιστρέψουμε στο Ευαγγέλιο και τα Ορεσטיακά τα οποία την εποχή εκείνη

Ερνστ Χέκελ, Το Αίνιγμα του Σύμπαντος

βρήκαν επί τρία τέσσερα έτη τον κύριο αντίκτυπο τους στους φοιτητές και στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου.

Τα Ευαγγελικά δε με συγκινούσαν διόλου διότι την εποχή μου τρεφόμενος από την ιδέα της εποχής εκείνης, τη Δαρβίνειο θεωρία της εξέλιξης την οποία είχα μάθει

σχεδόν απέξω και τα βιβλία του Μπύχνερ και του Χαίκελ ιδίως τα Αινίγματα της Ζωής (Welträtsel¹⁵⁶) ήμουννα άκρως υλιστής. Αλλά από τα Ορεσטיακά και εν γένει από τις γλωσσικές υπερβολές των φανατικών είχα λάβει ενεργό μέρος στις εξεγέρσεις και εκφωνούσα δεκάδικους λόγους από τα Προπύλαια του Πανεπιστημίου.

Χαρίλαος Τρικούπης

Μία ανάμνηση που μου έμεινε έντονη για τις σκηνές αυτές ήταν σε μία διαδήλωση φοιτητών για να διαμαρτυρηθούν στον τότε πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη¹⁵⁷, τον οποίο τους επέτρεψαν να επισκεφθούν στο Υπουργείο των Οικονομικών που ήταν τότε στο μπροστινό μέρος της πλατείας του Κλαυθμόνος και ακριβώς απέναντι από το Πανεπιστήμιο στην οδό Σταδίου, στην οποία Επιτροπή συμμετείχε και η ευγένεια μου¹⁵⁸.

Μας οδήγησε τότε στο γραφείο του πρωθυπουργού ο διευθυντής της Αστυνομίας Έβερτ¹⁵⁹, πατέρας του ενός επί των ημερών μας διευθυντών Άγγελου Έβερτ¹⁶⁰. Τον θυμάμαι ακόμα ζωηρά τον Χαρίλαο Τρικούπη, ψηλό, εύσωμο, πολύ μελαχρινό στεκόμενο όρθιο μπρός το γραφείο του με αυστηρή έκφραση στη φυσιογνωμία χωρίς να γυρίσει να μας βλέπει και να απαντά με βαριά φωνή στα παράπονα μας.

—*Να γυρίσετε στα μαθήματά σας. Αν συνελήφθησαν φοιτητές σημαίνει ότι παρεκτράπησαν και θα εφαρμοσθεί ο νόμος.*

Χαρίλαος Τρικούπης 1832-1896.

Ακριβώς την εποχή εκείνη γίνονταν φοιτητικές ταραχές και στο Παρίσι και ο πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας επενέβη υπέρ των φοιτητών. Και τον λόγο έλαβε η ευγένεια μου, για να αυθαδιάσω στον πράγματι μεγάλο αυτόν Έλληνα.

—*Κύριε Πρωθυπουργέ, είπα, στη Γαλλία ο πρόεδρος της Δημοκρατίας υπεράσπισε τους φοιτητές και εσείς δεν αγαπάτε τους φοιτητές μας;*

—*Βρε παιδί μου, με τράβηξε από το σακάκι ο Έβερτ που ήταν από πίσω μου. Ξεύρεις σε ποιόν μιλάς; Στον πρωθυπουργό μιλάς.*

Ας με συγχωρήσει η μνήμη του μεγάλου αυτού πολιτικού και πατριώτη, διότι η πρωθυπουργία αυτή υπήρξε η τελευταία του¹⁶¹, πληρωθείς με την αγνωμοσύνη των

συμπατριωτών του οι οποίοι δεν τον εξέλεξαν κατά τας εκλογάς. Πέθανε πλήρης πικρίας κατά το 1896¹⁶² μακράν της Ελλάδος. Στις Κάνες της Γαλλίας¹⁶³.

Ο άβουλος πρωθυπουργός του 1897 - Κηρύξατε τον πόλεμον

Το αιματηρό τέλος των ταραχών αυτών έγινε κατά το 1897¹⁶⁴ επί πρωθυπουργίας Γεώργιου Θεοτόκη¹⁶⁵. Κατά το έτος αυτό εξ αδυναμίας χαρακτήρος του τότε πρωθυπουργού Θεοδώρου Δεληγιάννη¹⁶⁶ παρασυρόμενου από τους ζητοπόλεμους όπως τους έλεγαν την εποχή εκείνη¹⁶⁷ παρυσύρθη η Ελλάς εις πόλεμον με την Τουρκία της οποίας τα όρια έφταναν τότε μέχρι της Θεσσαλίας. Οι εφημερίδες εξαιτίας της Κρήτης έγραφαν εμπρηστικά άρθρα. Ένας μάλιστα Δούνης έγραφε καθημερινά στην εφημερίδα του με πηχυαία γράμματα «Κυρήξατε τον πόλεμον» και κάποιος βουλευτής της Στερεάς εκήρυσσε ότι «θα κυνηγήσουμε τους Τούρκους με την κλάρα». Εξ άλλου δε αντάρτες ανεύθυνοι εισέβαλαν στη Μακεδονία¹⁶⁸. Και τότε οι Τούρκοι πάνοπλοι και υπό την πραγματική και συμβουλευτική αρχηγίαν Γερμανού ανώτερου αξιωματικού¹⁶⁹ μας κήρυξαν τον πόλεμο. Ήταν το έτος 1897 απαίσιας μνήμης.

Έλληνες άτακτοι στο μέτωπο της Θεσσαλίας 1897.

Αμέσως τότε και ο Ερυθρός Σταυρός και ο τεκτονισμός¹⁷⁰ οργάνωσαν Σώμα εθελοντών ιατρών μεταξύ των οποίων κατατάχθηκα αμέσως κι εγώ.

Μας εφοδίασαν μία ειδική στολή, μία άσπρη κάσκα και ένα χειρουργικό σάκο με πρόχειρα εργαλεία και αντισηπτικά και υπό την αρχηγία του τότε καθηγητή της χειρουργικής στο Πανεπιστήμιον Ιουλίου Γαλβάνη¹⁷¹, φύγαμε με το ατμόπλοιο και αποβιβάστηκαμε στο Βόλο. Εν συνεχεία δε χωρίς να μείνουμε αναχωρήσαμε για την Λάρισα¹⁷² στην οποία έφταναν ήδη ως μακρινές βροντές οι κανονιοβολισμοί της μεθορίου.

Η μάχη εις το Μάτι εις την γέφυραν της Λαρίσης

Εγώ επειδή είχα λάβει το βάπτισμα του πυρός στην Κρήτη δεν μου έκανε το πράγμα μεγάλη εντύπωση. Αλλά στον κύκλο μας αντιλαμβανόταν αμέσως κανείς κάποια παγερότητα που ψύχραινε λιγάκι τους πρώτους ενθουσιασμούς.

Πάντως αποφασίστηκε μερικοί να φύγουμε στο παραμεθόριο Μάτι¹⁷³ όπου οι

Ο νεαρός Τανάγρας με στρατιωτική στολή.

Τούρκοι είχαν καταλάβει τα φυλάκια των συνόρων και ετοιμαζόντουσαν για να δώσουν τη μάχη.

Έφυγα πράγματι εγώ μαζί με δύο άλλους οι οποίοι αγνοώ τι έκαναν διότι επήγαμε χωριστά σε διαφορετικές κατευθύνσεις όπως μας κατήχυνε ένας λοχαγός ιατρός του στρατιωτικού χειρουργείου. Η μάχη στο Μάτι άρχισε πολύ νωρίς, αλλά ο συνοδός νοσοκόμος που μου έδωσε ο στρατιωτικός γιατρός με κάποια πρόφαση με άφησε κι ούτε τον ξαναείδα πλέον.

Οι σφαίρες σφύριζαν γύρω μας ή έπεφταν δεξιά και αριστερά με ζωνρό κρότο και συλλογιζόμουν τι μπορούσα να κάμω καλύτερα. Δεξιά μου ήταν μικρός λοφίσκος όπου έβλεπα

ξαπλωμένους φαντάρους να πυροβολούν, όταν ένας λοχίας που περνούσε τρέχοντας με φώναζε βλέποντας τον ερυθρό σταυρό πάνω στο δισάκι.

—Γιατρέ! κάτω σ' αυτό το φαράγγι πήγαινε να σου στέλνουμε τραυματίες όταν σε χρειαστούμε...

Πράγματι κατέβηκα στο φαράγγι που ανοίγεται αμέσως δεξιά από το λόφο και άπλωσα χάμω τα σύνεργά μου. Επιδέσμους και τα αντισηπτικά. Και δεν άργησαν να μου κατεβάζουν τραυματίες, άλλους μέσα στην κουβέρτα τους αν δεν μπορούσαν να περπατήσουν, άλλους συγκρατώντας τους από τις μασχάλες.

Έκανα ότι μπορούσα βοηθούμενος από τους στρατιώτες που τους έφερναν. Άλλους βαρύτερα τραυματισμένους τους περνούσαν με μουλάρια προς τα μετόπισθεν. Οι ώρες περνούσαν χωρίς να τις καταλάβω ενώ η τουφεκοβολισμοί πύκνωναν. Βλήματα δεν έπεφταν και εκεί που ήμουν, αλλά οι κανονιές ακούγονταν πολύ δυνατά. Έβγαζα σφαίρες Γκρά από μερικές πληγές. Σφαίρες όμως ήσαν αυτές ή

γαϊδούρια!. Μια οκά μολύβι η καθεμία. Πού οι σημερινές πράγματι ευεργετικές σφαίρες!.

Είχε αρχίσει να πέφτει ο ήλιος και οι κανονιές αραίωναν. Ήμουν κατάκοπος από το διαρκές σκύψιμο πάνω στους πληγωμένους. Άνοιξα ένα κουτί κονσέρβας και έχασα μερικές μπουκιές για να συγκρατηθώ αν και δεν αισθανόμουνα πείνα. Μοίρασα μάλιστα το κουτί και με τους στρατιώτες που ήταν εκεί. Και έξαφνα έπαψαν και οι πυροβολισμοί από πάνω μας από το λόφο.

—Έπαψε φαίνεται για σήμερα το πανηγύρι.. είπε ένας απ'τους φαντάρους. Καλώς να τους δεχθούμε αύριο πρωί πρωί.

Τη στιγμή όμως εκείνη τρεις τέσσερις φαντάροι που φάνηκαν να τρέχουν πάνω από το φαράγγι.

—Βρεεέ...μας φώναξαν, τι κάνετε εκεί κάτω!. Φεύγουμε... θα σας πιάσουν οι Τούρκοι..

Κατάπληκτοι κοιταχτήκαμε.. Φεύγουμε !

Σκαρφαλώσαμε αμέσως επάνω.. ο λόφος ήταν έρημος. Ο αξιωματικός του λόφου δεν θεώρησε απαραίτητο να μας ειδοποιήσει. Στο βάθος φαινότουσαν προς τη Λάρισα μεταγωγικά και στρατός που έφευγε σαν μαύρη γραμμή. Φορτώθηκα και εγώ το δισάκι μου, πήραμε και δύο μουλάρια που μας είχαν φέρει πληγωμένους και πήραμε το δρόμο της Λάρισας.

Φτάσαμε νύχτα εκεί εξαντλημένοι. Η πεδιάδα μπροστά στη γέφυρα του Πηνειού, όπου γινόταν σκοτωμός ποιός να πρωτοπεράσει, ήταν μαύρη από στρατό, όπλα, κανόνια, μεταγωγικά εν διαλύσει. Ποτέ δεν θα ξεχάσω αυτό το θέαμα. Αληθινή Μεγάλη Παρασκευή¹⁷⁴.. Μέσα στους δρόμους της Λάρισας η επιτάφιοι διασκορπίζονταν εδώ και κει. Παπάδες, γυναικόπαιδα, στρατιώτες. Κατόρθωσα να εύρω το κέντρο που ήταν η αποστολή μας. Ήταν έρημο. Μου είπαν ότι πήγαν στο σιδηροδρομικό σταθμό όπου μετακόμιζαν τους τραυματίες. Επήγα κι εγώ εκεί. Όλος ο σταθμός ήταν γεμάτος από φορεία τραυματιών και ματωμένους επιδέσμους, βογγητά πληγωμένων, φωνές και κλάματα γυναικοπαίδων.

Ξαναβρήκα τους συντρόφους μου της αποστολής την άλλη μέρα στο Βόλο, να μαρκάρουν για την Αθήνα με τον αρχηγό τους καθηγητή τους Ιούλιο Γαλβάνη και τον βοηθό του, κατόπιν καθηγητή του Πανεπιστημίου Μελισσηνό¹⁷⁵. Έβλεπα το θέαμα αυτών με σφιγμένη καρδιά. Τόσοι γιατροί που μπορούσαν να φανούν τόσο

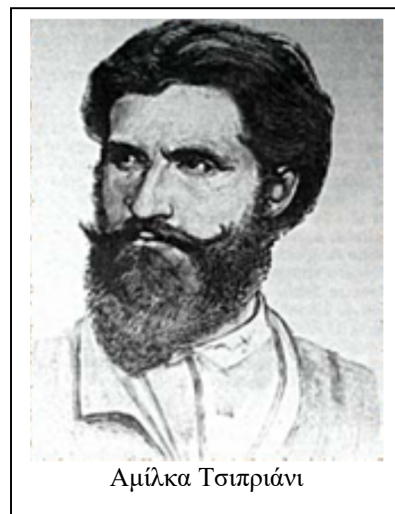
χρήσιμοι αυτή τη στιγμή να φεύγουν. Δίπλα μου στεκόταν ο γιατρός Καντάς αποκαταστημένος στη Μασσαλία, που είχε έλθει επίτηδες να βοηθήσει με την αποστολή.

Του είπα την εντύπωση μου. Με ευχαρίστηση τον βρήκα σύμφωνο. Του πρότεινα τότε να μείνουμε και δέχθηκε. Ποιός δε ήταν ο ενθουσιασμός μας όταν είδαμε και την αποστολή του Λυκείου των Ελληνίδων¹⁷⁶, νοσοκόμες και κυρίες μεταξύ των οποίων και την κυρία Κασσαβέτη που είχε έλθει επίτηδες από την Αγγλία και την Ντέμπυ την Ψύχα αποφασισμένες να μείνουν όπως εμείς.

Βόλος- Αι μάχαι του Βελεστίνου- Γαριβαλδινοί

Εν τω μεταξύ έφθασαν οι ειδήσεις ότι ο στρατός με την αρχηγία του Σμολένσκυ είχε οχυρωθεί στο Βελεστίνo¹⁷⁷ όπου ανέμενε τον προελαύνοντα τουρκικό στρατό υπό τον Γερμανό οργανωτή του, τον στρατηγό Λίμαν φον Σάντερς¹⁷⁸, και οι ελπίδες αναχαίτισεως της προσπελάσεως αναπτρώθηκαν.

Συμφωνήσαμε λοιπόν με τον Καντά, εκείνος ως πρεσβύτερος να αναλάβει το νοσοκομείο κι εγώ να μεταβώ στο Βελεστίνo όπου να παρέχω επί τόπου τις υπηρεσίες μου και να αποστέλλω τραυματίες στο νοσοκομείο. Πράγματι αναχώρησα την αμέσως επομένη για το Βελεστίνo με ένα φορητό σάκο ο οποίος περιείχε τα απαραίτητα εργαλεία και φάρμακα των πρώτων βοηθειών. Φτάσαμε εκεί περί το μεσημέρι ενώ ακουγόταν σαν μακρινός ήχος βροντής η φωνή των τηλεβόλων.

Αμίλκα Τσιπριάνι

Μόλις προσανατολίστηκα οδηγούμενος από μερικούς τραυματιοφορείς που μετακόμιζαν τους πρώτους τραυματίες στον σιδηροδρομικό σταθμό και με έναν Ελβετό γιατρό που είχε έλθει εκ φιλελληνισμού στην Ελλάδα, πήραμε το δρόμο για το λόφο όπου όπως μας είπαν οι τραυματιοφορείς μαχόταν ο λοχαγός Καπετανάκης.

Πηγαίνοντας πήραμε μαζί και έναν ιερέα που με την άγια μετάδοση στα χέρια ερχόταν κι αυτός να μεταδώσει την τελευταία παρηγοριά και άφεση στους ψυχορραγούντες. Λυπάμαι οτι δεν κράτησα τα ονόματα του Ελβετού φιλέλληνα και του άξιου ιερέα. Τι ωφελεί όμως έπειτα από εξήντα χρόνια¹⁷⁹ που γράφω τη

περιγραφή αυτή και οι δύο θα έχουν εγκαταλείψει την εφήμερη αυτή ζωή. Ήδη όμως οι πρώτες σφαίρες άρχισαν να μας χαιρετίζουν με το απαίσιο σφύριγμα τους και τα συχνά τσιφ... τσιφ που έκαναν καθώς χωνόντουσαν μέσα στη γη. Ήταν δε σφαίρες της εποχής εκείνης των τουφεκιών Γκρά. Βαριές μολυβένιες σφαίρες που δεν είχαν τίποτα το κοινό με τις σημερινές «φιλανθρωπικές» - αν μπορούμε να τις ονομάσουμε έτσι τις σφαίρες. Μία απ' αυτές που έπεσε κοντά μου τη φυλάω ακόμα στο γραφείο μου έπειτα από τόσα χρόνια.

Εν τω μεταξύ φτάσαμε στο λόφο του Καπετανάκη ο οποίος καλυπτόταν από ένα λόφο έπειτα από τον οποίον απλωνόταν ένα άνοιγμα εκατό περίπου μέτρων όπου οι σφαίρες έβρισκαν ελεύθερη δίοδο. Εκεί μια στιγμή κοιταχτήκαμε διστάζοντας. Το πράγμα όντως δεν ήταν διόλου αστείο. Και όσοι βρέθηκαν σε παρόμοιες περιστάσεις θα με εννοήσουν. Το εθνικό φιλότιμο όμως, προπάντων παρουσία και ξένων με έπνιξε. Έσφιξα τα δόντια μου και τράβηξα εμπρός. Από πίσω μου έτρεξε ο παπάς και έπειτα ο Ελβετός και οι τραυματιοφορείς. Ευτυχώς φτάσαμε αβλαβείς στο λόφο όπου μας υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό και με φιλία από τον ξερακιανό σαν κληματόβεργα γκριζομάλλη λοχαγό.

Χαρακώματα, μάχη στο Βελεστίνο, 1897

Οι φαντάροι πρηνηδόν πυροβολούσαν με τα Γκρα τους προβάλλοντας το κεφάλι τους μόνο κατά τον πυροβολισμό. Αλλά και τη στιγμή εκείνη η μοίρα του καθενός έκαμε το έργο της. Έξαφνα ένας ξανθός φανταράκος επτανήσιος για μια στιγμή εκτινάχθηκε τα πόδια του έξυσαν το χώμα και τα χέρια του άφησαν το Γκρα ενώ το πρόσωπο του χωνόταν στο χώμα. Την είχε φάει στο κεφάλι και το αίμα του έβαφε το χορτάρι που είχε ακουμπήσει το κεφάλι του.

Δεν ξέρω! Αλλά η σκηνή αυτή και το θέαμα του συμπαθητικού στρατιωτικάκου με πόνεσε πολύ κι ενώ τον τραβούσαν από τα πόδια και πιστοποιούσα το θάνατό του, πήρα τη θέση του και το όπλο του και έκαμα εγώ τη δουλειά του. Υπήρξα πιο τυχερός από αυτόν αφού γράφω σήμερα. Το βράδυ συγκέντρωσαν τραυματίες και τους επιβίβασαν για το Βόλο. Έπειτα επέστρεψα στο

οίκημα του σταθμού όπου είχαν συγκεντρωθεί οι ερυθροχίτωνες Γαριβαλδινοί εθελοντές υπό την αρχηγία του Αμίλκα Τσιπριάνι¹⁸⁰ που είχαν έλθει να πολεμήσουν για την Ελλάδα.

Εκεί γνώρισα και τον Τσιπριάνι τον οποίον αργότερα θα μετακόμιζα πληγωμένο στην μάχη του Δομοκού. Κοιμηθήκαμε όλοι στο σταθμό εκείνο το βράδυ. Την άλλη μέρα πήρα πάλι το δρόμο για την γραμμή του πυρός χωρίς να μου κάνουν πλέον την ίδια εντύπωση τα σφυρίγματα και τα τσιφ τσαφ των σφαιρών.

Πυροβολαρχία Μήτσα. Σμολένσκης¹⁸¹

Πηγαίνοντας συνάντησα ομάδα τραυματιοφορέων που μετέφεραν πληγωμένο τον

Ο νεαρός Τανάγρας εθελοντής στον πόλεμο (μάλλον του Δομοκού, 1897).

δικηγόρο Μένανδρο κατόπιν γενικό γραμματέα του δημάρχου Μερκούρη¹⁸² του οποίου και επέδεσα τις πληγές από θραύσματα οβίδας στην πυροβολαρχία του λοχαγού Μήτσα¹⁸³ προς την οποίαν αμέσως κατευθύνθηκα. Και έφθασα σε τραγική αληθινά στιγμή διότι οι Τούρκοι βάλλοντας με πεδινά τηλεβόλα είχαν ταραξεί την οδική μας ορειβατική πυροβολαρχία της οποίας τα βλήματα δεν μπορούσαν να τους φτάσουν. Εκεί γνώρισα και τους ανθυπολοχαγούς του πυροβολικού Πάτροκλο

Κουτσομητρόπουλο και Γουβέλη με τους οποίους έκτοτε μας συνέδεσε στενή φιλία. Ατυχώς μόλις την προηγούμενη μέρα είχε μετατεθεί σε άλλη πυροβολαρχία και ο εκεί υπηρετών θεός από την μητέρα μου, λοχαγός Αριστοτέλης Βλαχόπουλος, ήδη στρατηγός εν αποστρατεία και τον οποίον έτσι δεν είδα.

Βασίλισσα Όλγα-Πρίγκηψ Γεώργιος

Το άλλο πρωί στο σταθμό συναντήθηκα με την αείμνηστο βασίλισσα Όλγα¹⁸⁴ η οποία είχε έλθει από το Βόλο με τον γιο της πρίγκιπα Γεώργιο ο οποίος υπηρετούσε στο θωρηκτό Υδρα που ναυμαχούσε στον Βόλο, όπου μετά από μερικά χρόνια θα υπηρετούσα και εγώ μετά την κατάταξη μου στο Ναυτικό.

Ενημέρωσα τότε την βασίλισσα Όλγα για τον τρόπο μετακομιδής τραυματιών στο νοσοκομείο των Ελληνίδων Βόλου και ο πρίγκιπας Γεώργιος βλέποντας ότι

κουβαλούσα μόνος τον ιατρικό σάκο μου είπε να μου δώσει ένα ναύτη για να μου τον μεταφέρει. Πράγματι δε μου απέσπασε τον Βολιώτη ναύτη Παναγιώτη Νόνη ο οποίος με συνόδευε κουβαλώντας το σάκο κατά τις υπόλοιπες μέρες των μαχών του Βελεστίνου και τον οποίον έβλεπα κατόπιν απλό λεμβούχο κάθε φορά που τα πλοία μας επισκέφτονταν το Βόλο και θυμόμαστε τα παλιά.

Ζωηρή μου είχε μείνει στη μνήμη μου η εικόνα του στρατηγού Σμολένσκη¹⁸⁵ μια από αυτές τις μέρες επάνω σε ένα λόφο πελώριο αθλητικό να ξεπερνά σε ύψος όλους του επιτελείου του, να διευθύνει τη μάχη με το τηλεσκόπιο βιδωμένο στα μάτια του.

Οι ημέρες του Βελεστίνου ήταν μετρημένες στο μοιραίο αυτό απερίσκεπτο πόλεμο, ο οποίος έφερε τους Τούρκους στα πρόθυρα της Λαμίας και στον οποίον παρέσυρε το απροετοίμαστο έθνος ο άβουλος τότε πρωθυπουργός Θεόδωρος Δηληγιάννης και οι φωνασκοί των οδών που δημοσίευαν καθημερινά με μεγάλους τίτλους στις εφημερίδες «κηρύξατε τον πόλεμον!» και διαδίδοντας ότι «θα παίρναμε τους Τούρκους με την κλάρα...».

Το Βελεστίνο και ο Βόλος εκκενώθηκαν, ο στρατός υποχώρησε προς τον Δομοκό και το νοσοκομείο μας μεταφέρθηκε στην Αθήνα.

Δομοκός – Γαριβαλδινοί και Τσιπριάνι – Ερυθρός Σταυρός

Στην Αθήνα βρήκα τον αρχηγό μας καθηγητή Γαλβάνη και το επιτελείο του έξω φρενών εναντίον μου και του γιατρού Καντά, γιατί με την επιτυχή παραμονή και των δυό μας στον Βόλο κατορθώθηκε η λειτουργία του νοσοκομείου εκεί.

Έμαθα δε ακόμα ότι έγιναν βίαιες σκηνές μεταξύ αυτού και του τότε προέδρου του Ερυθρού Σταυρού βουλευτή Επτανήσου Γεωργίου Τυπάλδου Κοζάκη¹⁸⁶. Μάλιστα ο υπαρχηγός του Γαλβάνη, κατόπιν καθηγητής και αυτός, Μελισσηνός είπε ότι παύω πλέον να είμαι υποβοηθός του Γαλβάνη στον Ευαγγελισμό, όπως είχα πετύχει χάρις στη σύσταση της Ιφιγενείας Συγγρού¹⁸⁷, συζύγου

Γεώργιος Τυπάλδος Κοζάκης

του εθνικού ευεργέτη και της ίδιας μεγάλης ευεργέτιδος του ιδρύματος. Ταπεινή

εκδίκηση η οποία όμως δεν με συγκίνησε διότι έπρεπε πλέον να δώσω διδακτορικές εξετάσεις.

Ο πρόεδρος του Ερυθρού Σταυρού όμως ζήτησε να μας γνωρίσει, εμένα και τον Καντά και επήγα στο αρχοντικό του σπίτι (το οποίο ήταν στη λεωφόρο Αμαλίας απέναντι του βασιλικού κήπου ακριβώς εκεί που η λεωφόρος σχηματίζει μπροστά από την είσοδο του Ζαπείου αμβλεία γωνία), με τα ρούχα της εκστρατείας και την κάσκα που μας είχαν προμηθεύσει οι ελευθεροτέκτονες.

Ο Γεώργιος Τυπάλδος Κοζάκης ευγενική λευκότριχη φυσιογνωμία επτανήσιου αριστοκράτου που αναπαύεται τώρα στο μαρμάρινο μανσολείο του, δεξιά της εισόδου του πρώτου νεκροταφείου Αθηνών, είχε συζευχθεί την μεγαλύτερη κόρη του Μιχαήλ Βόδα Σούτσου¹⁸⁸ Ρωζάνη, της οποίας η νεώτερη αδελφή, η περίφημη για την καλλονή της Φρόσω Σούτσου¹⁸⁹, είχε εμπνεύσει σφοδρό έρωτα στον βασιλέα

Αναπαλαιωμένο κτίριο απέναντι από είσοδο του Εθνικού κήπου επί της λεωφόρου Αμαλίας.

Γεώργιο τον Α' και παρ' ολίγο να γίνει βασίλισσα της Ελλάδας.

Ο Τυπάλδος Κοζάκης τότε μου πρότεινε να συνεχίσω την αποστολή μου πηγαίνοντας αμέσως στο Δομοκό το οποίο αποδέχθηκα και αναχώρησα αμέσως με ιατρική αποστολή που είχε οργανωθεί από την αείμνηστο Κασσαβέτη¹⁹⁰ η οποία μας συνόδευσε και στον Δομοκό.

Η Αθήνα, η πόλη των τριακοσίων χιλιάδων κατοίκων τότε, ήταν κυριολεκτικώς

Μαρία Κασσαβέτη, έργο Dante Gabriel, Rossetti

νεκρωμένη από τις ήττες των στρατιωτών μας και εγώ αποχαιρέτησα για δεύτερη φορά τους γονείς μου στο σπίτι μου επί της οδού Κεραμεικού. Την μητέρα μου – ευλογημένη η ανάμνηση της – που με έβλεπε άφωνη και ακίνητη σαν στήλη άλατος και τον λευκογένη πατέρα μου που μια αριστερή ημιπληγία τον έκανε να σέρνει το πόδι του.

Φύγαμε με την αποστολή λοιπόν της κυρίας Κασσαβέτη¹⁹¹, ηλικιωμένης κυρίας από τις ελληνίδες εκείνες που φυλάσσουν στο εξωτερικό¹⁹² μακριά από την πατρίδα

πολύτιμα τον ωραίο θρύλο του μεγάλου έπους που δημιούργησε προ της έκπληκτης ανθρωπότητας εις την πάροδον των αιώνων η φυλή της.

Οι μάχες είχαν αρχίσει με τους προελαύνοντας Τούρκους στο Δομοκό. Από το πυργωμένο μέσα στο Θεσσαλικό κάμπο ύψωμα όπου απλώνεται αμφιθεατρικά η πόλη, το θέαμα απλώνεται επιβλητικά και θα εκρατούσε για ώρα την προσοχή αν δεν έφθανε κατά διαλείμματα βοερή η βοή των τηλεβόλων.

Και αμέσως άρχισε η εγκατάσταση σε ένα οίκημα και η μετακόμιση των υλικών που είχαμε μεταφέρει μαζί μας, όταν στο στενό δρομάκι που ξεφορτώναμε επέρασε η κόκκινη μπλούζα ενός Γαριβαλδινού. Ήταν ο Μόκας ο υπασπιστής του Τσιπριάνι με τον οποίο είχαμε γνωριστεί στο Βελεστίνο. Τρέξαμε αμέσως ο ένας στον άλλον. Από αυτόν έμαθα ότι ο Τσιπριάνι με τους ερυθροχίτωνές του παρακολουθώντας τον στρατό

Τάφος της Μαρίας Κασσαβέτη στο Λονδίνο μαζί με τα ονόματα της μητέρας της Ευφροσύνης και του αδελφού της Αλέξανδρου.

μας που υποχωρούσε, είχε οχυρωθεί στη Σκάρμιτσα¹⁹³ και αυτός είχε έλθει για εφόδια. Μου επρότεινε να πάω μαζί του και δέχθηκα με προθυμία.

Αφού ειδοποίησα λοιπόν την κυρία Κασσαβέτη, η οποία μιλούσε με πολύ ενθουσιασμό για τον Τσιπριάνι, καβαλήσαμε με τον Μόκα τα μουλάρια των εφοδίων και αρχίσαμε να κατεβαίνουμε την κατηφόρα του Δομοκού προς τη Σκάρμιτσα.

Καταλαβαίνει ο καθένας με τι ανακούφιση βλέπουν οι μαχόμενοι στη πρώτη γραμμή ένα γιατρό να φθάνει κοντά τους. Όταν έχει με αυτόν τη βεβαιότητα ότι αν φάει καμία σφαίρα ή κανένα κομμάτι οβίδας θα είναι κάποιος να του δώσει τις πρώτες βοήθειες.

Ο Τσιπριάνι με αγκάλιασε και με φίλησε. Ευτυχώς όμως νεκρό δεν είχαν μέχρι στιγμής κανέναν. Μερικά μικροτραύματα μόνο που οι ίδιοι τα είχαν επιδέσει με κουρέλια που είχαν σχίσει από τα πουκάμισα τους. Τα πουκάμισα εννοείται είχαν τουλάχιστον δύο μήνες για να αλλαχθούν.

Πέταξα λοιπόν αμέσως τα κουρέλια και τους επέδεσα αντισηπτικά με επίδεσμους από το σάκο μου. Άλλοι τραυματιοφορείς που περνούσαν μόλις είδαν τον ερυθρό σταυρό στο μανίκι μου με πληροφόρησαν ότι μακρύτερα ήταν πολλοί τραυματίες και ειδοποίησαν να τρέξω εκεί. Ευτυχώς ένα από τα φανταράκια που με υπηρετούσε εσήκωσε το σάκο με τα εφόδια. Επέστρεψα το βράδυ με τραυματίες στο Δομοκό όπου οι ειδήσεις που είχαν καταφθάσει δεν ήταν διόλου ενθαρρυντικές.

Αχ! Αυτός ο κορδοναρούμπαρος¹⁹⁴ όπως ονόμαζε ο λαός τον άβουλο πρωθυπουργό¹⁹⁵ από το ασπρογάλαζο κορδόνι που είχε για κομματικό σήμα του και που οι οπαδοί έφεραν επιδεικτικά στην καμπαρντίνα τους.

Πρωϊ-πρωϊ έφυγαν πάλι για τη γραμμή. Αλλά ο Δομοκός δεν εκράτησε πλέον. Ο στρατός είχε αρχίσει νέα υποχώρηση που θα κατέληγε στην ανακωχή της Λαμίας¹⁹⁶. Επήραμε λοιπόν και εμείς πάλι το δρόμο για την Αθήνα μετακομίζοντας και τον Τσιπριάνι του οποίου τουρκική σφαίρα είχε σπάσει το πόδι στην κνήμη. Ευτυχώς ο Λάμπας και ο Πετρακόπουλος ιδιοκτήτες του ξενοδοχείου Μεγάλη Βρετανία¹⁹⁷ προσεφέρθηκαν αμέσως να τον φιλοξενήσουν και εκεί συμπλήρωσε τη θεραπεία του αν και το τραύμα τον άφησε κουτσό για το υπόλοιπο της ζωής του.

Επήγαινα σχεδόν κάθε μέρα να τον βλέπω και μου έδωσε και εμένα το δίπλωμα συμμετοχής στον πόλεμο της λεγεώνας του. Κρατώ ακόμη κορνιζομένο το ενθύμιο αυτό και κάθε φορά που ατενίζω τον Γαριβαλδινό και τον φουστανελοφόρο εύζωνο που πλαισιώνουν δεξιά και αριστερά το δίπλωμα, ξαναβλέπω την λεόντεια, αληθινά λεόντεια φυσιογνωμία μέσα στα μακριά και πυκνά γκρίζα γένια του – του ιταλού ιδεολόγου. Ας είναι ελαφρό το χώμα που τον σκεπάζει.

Πομπούκης – Αντιδιφθερικός ορρός

Με την ανακωχή της Λαμίας ο άσκοπος και παράλογος αυτός πόλεμος τελείωσε. Τουλάχιστον όμως, επειδή ουδέν κακόν αμοιγές καλού, είχε ευεργετική επίδραση στους ατέλειωτους αγώνες της μεγαλομάρτυρος Κρήτης που για αιώνες είτε με τους Βενετσιάνους είτε με τους Τούρκους έχυνε αφειδώς το αίμα για να φθάσει τη μεγάλη μέρα της ελευθερίας της. Ο πρίγκηπας Γεώργιος επιβιβάστηκε επίσημα στη Κρήτη¹⁹⁸ και η αυγή της ελευθερίας ανέτειλε τέλος και στο αιματοβαμμένο νησί.

Ξαναβρήκα με ανακούφιση τους δικούς μου οι οποίοι με νόμιζαν πεθαμένο ή αιχμάλωτο και ενώ ο καημένος ο πατέρας μου ετοιμαζόταν με το παράλυτο πόδι του

να ταξιδεύσει στη Λαμία για να με ζητήσει αν ήμουν αιχμάλωτος από τον Τούρκο αρχιστράτηγο Ετέμ πασά¹⁹⁹ προσωπικό φίλο από την προξενική υπηρεσία του στη Τουρκία.

Απογοητευμένος από τα εθνικά ζητήματα άρχισα να ετοιμάζομαι για τις διδακτορικές μου εξετάσεις²⁰⁰, όταν ο γιατρός Παναγιώτης Παμπούκης²⁰¹ ο οποίος είχε ιδρύσει το πρώτο Ελληνικό Λυσσιατρείο με επιχορήγηση του δημοσίου, μου πρότεινε να συνεργαστούμε για την παρασκευή και στην Ελλάδα αντιδιφθερικού ορρού σύμφωνα με τις μεθόδους του Ινστιτούτου Παστέρ.

Πράγματι δέχθηκα και έγινε σοβαρή εργασία στο κτήριο του Λυσσιατρείου το οποίον βρισκόταν εκεί που μένει ακόμα το όνομα «στάσις Λυσσιατρείου» στην οδό Πατησίων, όπου στο μέρος εκείνο δεν υπήρχε τριγύρω του κανένα άλλο σπίτι.

Γινόντουσαν διαδοχικά εμβολιασμοί του μικροβίου της Διφθερίτιδας σε κουνέλια και όταν τα μικρόβια αποκτούσαν αρκετή δηλητηριώδη δύναμη τα παίρναμε σε σωλήνες ορρού. Εκεί πολλαπλασιάζονταν σε σταθερή θερμοκρασία μέσα σε ένα ειδικό θερμοστάτη και μετά από διήθηση ο τότε αρχικτηνίατρος του στρατού Πιλάβιος²⁰² έκανε ένεση του διηθήματος στις φλέβες αλόγων. Ο ορρός που λαμβανόταν κατόπιν από το αίμα των ανοσοποιημένων αυτών αλόγων είχε τις ιδιότητες του αντιδιφθερικού ορρού.

Ατυχώς το κράτος δεν υποστήριζε την προσπάθεια αυτή εξ αιτίας ίσως της μικρής ζήτησης του ορρού και το έργο εγκαταλήφθηκε περιοριζόμενο μονάχα στον αντιλυσσικό εμβολιασμό.

Εν τω μεταξύ παρουσιάστηκα στις εξετάσεις μου με το σύντροφο μου Μαλουκάτο διότι τότε εξετάζονταν σε μία ημέρα οι υποψήφιοι ανα δύο. Οι εξετάσεις δημόσιες τότε από εξήντα καθηγητές γινόντουσαν στην ΒΑ αίθουσα του Πανεπιστημίου από τους καθηγητές Ρήγα Νικολαΐδη²⁰³ Βάφα, Καραμήτσο²⁰⁴, Μαγγίνα και επήραμε και οι δύο το πτυχίο του ιατρού με βαθμό Άριστα.

Φυλάσσω ακόμα κορνιζομένο στο γραφείο μου το σημαντικό για κάθε επιστήμονα αυτό ενθύμιο. Είναι τετραπλάσιο το μέγεθος από τα σήμερα χορηγούμενα μικρά διπλώματα και αναφέρει το όνομα του τότε κοσμήτορα καθηγητού Βάφα και ανακηρύσσει πομποδώς τον εξετασθέντα διδάκτορα παθολογίας, χειρουργικής και μαιευτικής αν και η διδασκαλία τους δεν είχε την τελειότητα και την ενδελέχεια της σημερινής οκταετούς διδασκαλίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ & ΣΧΟΛΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

¹ Η σιλουέτα του Τανάγρα που εμφανίζεται στο εξώφυλλο του βιβλίου περιέχεται στα αρχεία της αυτοβιογραφίας του.

² Η ιστοσελίδα του ιδρύματος: <http://www.parapsychology.org/>

³ Το βιβλίο το συνοδεύει επιστολή του Τανάγρα που γράφει στα Γαλλικά: «*A la fondatrice du Parapsychology foundation Me Eileen Garrett marque d'estime pour son oeuvre digne d'imitation. Admiral A. Tanagras. 1959*»: «Προς την ιδρύτρια του Ιδρύματος Παραψυχολογίας κυρία Εϊλν Γκάρρετ με εκτίμηση για το αξιόλογο έργο της που είναι άξιο μίμησης. Ναύαρχος Α. Τανάγρας. 1959».

⁴ Σχετικά με τη συνεργασία του Τανάγρα και Oesterreich έδωσα διαλέξεις στην Αγγλία και Γερμανία όπως π.χ. το 2001 στο τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου του Tübingen και το 2002 στο συνέδριο της Βρετανικής Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών.

http://www.igpp.de/common/doc/report_2003_1.pdf.

⁵ <http://www.pflyceum.org/186.html>

⁶ Αναφερόμενες στο ψυχοκινητικό μέντιουμ του Τανάγρα με το ψευδώνυμο «Κλειώ».

⁷ <http://www.spr.ac.uk/main/page/jspr-abstracts-2009>.

⁸ Τμήμα σημείωσης του Τανάγρα σε κιτρινισμένη και θρυμματισμένη από την πολυκαιρία σελίδα με τίτλο «Η ζωή ενός διαβάτη».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ: 1875-1892

Πρώτες αναμνήσεις από τα Χανιά της Κρήτης

⁹ Το πραγματικό έτος γέννησης του Τανάγρα πιθανόν να ήταν δύο-τρία χρόνια νωρίτερα από το συνήθως εμφανιζόμενο ως 1877, δηλαδή το 1875. Αυτό συμπεραίνεται από διάφορες ανεξάρτητες αναφορές στο διαδίκτυο. Π.χ. ο Δημήτρης Π. Ταγκόπουλος (1867-1926), φοίτησε και εκείνος στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και αναφέρεται στη βιογραφία του ότι αποφοίτησε το 1890 δηλαδή σε ηλικία 23 ετών που είναι λογική ηλικία για Πανεπιστημιακές σπουδές ιατρικής τεσσάρων-πέντε ετών της εποχής εκείνης ή ακόμα και της σημερινής. Επίσης αναφέρεται αλλού στο διαδίκτυο ότι ο καρδιολόγος Ευάγγελος Αβαριτισιώτης γεννήθηκε το 1895 και απεφοίτησε από την Ιατρική Αθηνών με άριστα το 1917, δηλαδή στα 22 του. Ο Τανάγρας απεφοίτησε το 1897, επτά χρόνια μετά από τον Ταγκόπουλο, όπως συμπεραίνεται βάσει όλων των πηγών, π.χ. του πολεμικού ναυτικού (την 7 Απριλίου 1898 κατατάχθηκε στο Π. Ναυτικό ως Πολιτικός Ιατρός) αλλά και από τις σημειώσεις του στη βιογραφία του. Λογικά θα έπρεπε να ήταν επτά χρόνια μικρότερος από τον Ταγκόπουλο, δηλαδή να είχε γεννηθεί το 1874, ή έστω και το 1875 αν και ο ίδιος απεφοίτησε από την ίδια σχολή με άριστα. Διαφορετικά θα πρέπει να είχε μπει στο Πανεπιστήμιο σε ηλικία 15-16 ετών, δηλαδή το 1892 ώστε να είχε περατώσει σπουδές ήδη από το 1897 τεσσάρων-πέντε χρόνων. Είναι ενδιαφέρον ότι στο Flash cards της «livepedia» αλλά και στο getcited (<http://www.getcited.org/pub/101239904>) στο διαδίκτυο η ημερομηνία μεν της γέννησης του εμφανίζεται η 20 Μαΐου 1875 και συγχρόνως η ημερομηνία του θανάτου του ως η 3^η Φεβρουαρίου 1971. Στα αρχεία του πολεμικού ναυτικού εμφανίζεται η ημερομηνία θανάτου του ως η 2/2/1971. Μοιάζει λοιπόν η πιο πιθανή ημερομηνία γέννησης του να είναι η 20^η Μαΐου 1875 και αυτή του θανάτου του η 2^α Φεβρουαρίου 1971, έχοντας συμπληρώσει 95 χρόνια, 8 μήνες και 12 ημέρες συναρπαστικής ζωής.

¹⁰ Την φράση αυτή ο Τανάγρας την είχε διαγράψει με παχύ μολύβι, ώστε να την κάνει δυσανάγνωστη. Πιθανόν να μην επιθυμούσε να δηλώνει σαν τόπο γεννήσεως τον Πειραιά. Ίσως να μην ήταν σίγουρος;

¹¹ Θεωρώντας σαν πιθανό έτος γεννήσεως του Τανάγρα το 1875, θα πρέπει να παρέμεινε με τους γονείς του στα Χανιά έως το 1880. Έως τότε υπήρξε μια περίοδος αναταραχών στη Κρήτη. Τον Ιανουάριο του 1851, η πρωτεύουσα της Κρήτης μεταφέρθηκε από το Ηράκλειο στα Χανιά, για πολιτικούς και στρατιωτικούς λόγους. Με την υπογραφή της συνθήκης των Παρισίων (1856) ο σουλτάνος υποχρεώθηκε να παραχωρήσει το Χάτι Χουμαγιούν (Λαμπρά Γραφή), με το οποίο δίνονταν σημαντικά προνόμια στους χριστιανούς υπηκόους του: ανεξιθρησκία, προσωπική ελευθερία,

εξασφάλιση ιδιοκτησίας και της τιμής. Τον Οκτώβριο του 1978 υπεγράφη η σύμβαση της Χαλέπας, που ήταν ο νέος πολιτικός Οργανισμός της Κρήτης, με ουσιώδη προνόμια: ο γενικός διοικητής μπορούσε να ήταν και χριστιανός, ήταν η δυνατή πλειοψηφία των χριστιανών στη γενική συνέλευση (49 χριστιανοί-31 μουσουλμάνοι), ιδρύθηκε η Κρητική Χωροφυλακή, αναγνωρίστηκε η ελληνική γλώσσα ως γλώσσα των δικαστηρίων, χορηγήθηκε γενική αμνηστία και φορολογικές απαλλαγές, ιδρύθηκαν φιλολογικοί σύλλογοι και εκδόθηκαν εφημερίδες. Στις 2 Ιανουαρίου 1879 ορίστηκε γενικός διοικητής Κρήτης ο Ιωάννης Φωτιάδης, τέως πρέσβης της Τουρκίας στην Αθήνα. Δραστήριος και οργανωτικός, προώθησε τη λύση πολλών προβλημάτων, όπως του τελωνειακού και του βακουφικού, υποστήριξε την παιδεία και οργάνωσε την εσωτερική διοίκηση. Το 1881 έγινε η πρώτη γενική στατιστική της νήσου Κρήτης και εκδόθηκε η πρώτη κρητική εφημερίδα στα Χανιά, με τίτλο Τα ΄πετρα. (http://www.hellenicparliament.gr/Vouli_crete/oth4.htm)

¹² Ο πατέρας του ήταν διωρισμένος στην Ελληνική Πρεσβεία.

¹³ Αποψη από διώροφα σπίτια του 19^{ου} αιώνα στη Σούδα. ([http://www.haniotika-neo.gr/apo-ton-](http://www.haniotika-neo.gr/apo-ton-othomaniko-nafstathmo-459/)

othomaniko-nafstathmo-459/)

Σχολικά χρόνια. Αμερικανικόν σχολείον Χίλλ, Αέρηδες

¹⁴ Η αρχαία αγορά της Αθήνας είναι ο ανοικτός χώρος που βρίσκεται εγγύτατα και βορειοδυτικά της Ακρόπολης. Οι πρώτες ανασκαφές του χώρου της αρχαίας αγοράς ξεκίνησαν τον 19ο αιώνα από την Αρχαιολογική Εταιρία και από Γερμανούς αρχαιολόγους. Η συστηματική όμως ανασκαφική αρχαιολογική έρευνα ξεκίνησε από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών το 1931 μέχρι το 1941, (α΄ περίοδος), από το 1946 μέχρι το 1960, (β΄ περίοδος), το 1969 (γ΄ περίοδος) και από το 1980 που συνεχίζει μέχρι σήμερα. (Βικιπαίδεια).

¹⁵ Η και «πύργος των Ανέμων». Κτίριο που βρίσκεται στους βόρειους πρόποδες της Ακρόπολης, στο χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς. Κτίστηκε από τον αστρονόμο Ανδρόνικο από την Κύρρο της Μακεδονίας στο πρώτο μισό του 1ου αιώνα π.Χ. Στο πάνω μέρος κάθε πλευράς εικονίζονται ανάγλυφα οι άνεμοι με τα σύμβολά τους και τα ονόματά τους χαραγμένα. Εξωτερικά υπήρχαν ηλιακά ρολόγια, ενώ εσωτερικά λειτουργούσε υδραυλικό ρολόι.

¹⁶ Το 1957 είναι η χρονιά που ο Τανάγρας ξεκίνησε να γράφει τα απομνημονεύματά του.

Ο κόρος μέγας εχθρός και μέγας φίλος

¹⁷ Χαρακτηριστικό της προσωπικότητας του Τανάγρα ήταν η ιδιαίτερη φροντίδα στην εμφάνιση του. Αν λάβουμε υπόψη το χαμηλό του ύψος, τη λεπτή κατασκευή του και την αναφορά που κάνει στις Ταναγραίες κόρες μέσα στα απομνημονεύματά του για την κομψότητα τους, μπορεί να θεωρηθεί ότι η επιλογή του ονόματος του σε «Τανάγρα» είχε επηρεαστεί από αυτές. Οι Ταναγραίες κόρες είναι περίφημα αρχαία Ελληνικά έργα πλαστικής τέχνης από τερακότα. Παρουσιάζουν ως επί το πλείστον ευγενείς κυρίες πρότυπα ιδανικής ομορφιάς και μόδας της εποχής τους. Η ενδυμασία είναι πολυτελής και περίτεχνα διπλωμένη.

Εκπαιδευτικές αντιλήψεις του 19^{ου} αιώνα

¹⁸ Πιθανώς να εννοεί το «Φετιχέ Τζαμί» που ευρίσκεται επι των οδών Πανός και Πελοπίδα κοντά στο Ρολοί του Κυρρήστου και φέρει και τα ονόματα «Τζαμί του Πορθητή» ή «Τζαμί του Σταροπάζαρου». Ανηγέρθη στην Αθήνα το 1458 προκειμένου να αποδοθούν τιμές στην άφιξη του Μωάμεθ του Πορθητή στην πόλη. Το Φετιχέ Τζαμί αποτέλεσε το πρώτο μουσουλμανικό τέμενος που οικοδομήθηκε στην Αθήνα, αφοτου κατελήφθη η πόλη απο τους Τούρκους, αλλά και το μεγαλύτερο συνάμα σε έκταση. Κατά τον Δημήτριο Καμπούρογλου, το Φετιχέ Τζαμί ήταν εκκλησία που μετασκευάστηκε σε Τζαμί. Στα χρόνια (1687-1688) το τζαμί μετετράπη σε εκκλησία καθολική του Αγίου Διονυσίου. Και σ' αυτήν μάλιστα θριαμβευτικά εορτάστηκε η κατάληψη της πόλης απο τον Μοροζίνι το 1687. Στα 1824 και αφοτου είχε απελευθερωθεί η Αθήνα το τζαμί αποτέλεσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο της φιλομούσου εταιρείας. Ο μιναρές του τζαμιού κατεστράφη περίπου στα χρόνια της επανάστασης.

Αφότου απελευθερώθηκε η Ελλάδα από τους Τούρκους, το τζαμί πέρασε στην διαχείριση του στρατού και χρησιμοποιήθηκε ως στρατώνας, στρατιωτική φυλακή, στρατιωτικός φούρνος, αποθήκη σίτου, αλλά και ως χώρος φύλαξης αρχαιοτήτων. Τώρα το Φετιχέ τζαμί υπάγεται στην αρχαιολογική υπηρεσία. http://synnefaoneira.blogspot.gr/2013/06/blog-post_26.html.

¹⁹ Ο Δημήτριος Καμπούρογλου (1852-1942) ήταν ιστοριοδίφης, λογοτέχνης, ποιητής και μέλος

της Ακαδημίας Αθηνών. Γεννήθηκε στην Αθήνα και ήταν γιος του Γρηγορίου Καμπούρογλου, ιδρυτή της Εθνικής σκηνης, και της λογίας Μαριάννας Σωτηριανού - Γέροντα, κόρης του Άγγελου Γέροντα. Βαφτίστηκε από τον αυλάρχη του Όθωνα, Π. Νοταρά. Σπούδασε νομικά στο πανεπιστήμιο Αθηνών και το 1877 αναγορεύτηκε διδάκτωρ. (Βικιπαίδεια).

²⁰ Η συνοικία του Ψυρή βρίσκεται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας. Η περιοχή οριοθετείται από τις οδούς Ευριπίδου, Γερανίου, Σοφοκλέους, Αθηνάς, Ερμού, Πειραιώς & Αγίων Ασμάτων. Πρώτη φορά το Ψυρή αναφέρεται στο βιβλίο του Γάλλου ιατρού Σπον με τίτλο «Ταξίδι σε Ιταλία, Δαλματία, Ελλάδα και Ανατολή» το 1678, στο οποίο παρουσιάζεται ως ένα από τα οκτώ πλατώματα της Αθήνας. Η ετυμολογία της ονομασίας της συνοικίας δεν έχει απόλυτα εξακριβωθεί. Πιθανότατα η λέξη Ψυρή(ς) σημαίνει Ψαριανός και προέρχεται από τις παλαιότερες ονομασίες της νήσου των Ψαρών. Η πλατεία του Ψυρή λέγεται πλατεία Ηρώων από τα ονόματα των οδών που καταλήγουν σ' αυτή. Στη παλιά Αθήνα, προπολεμικά, η ονομασία αυτή αποδίδονταν ιδιαίτερα σκωπτικά για τους "ήρωες", τους κουτσαβάκηδες, της εποχής, που συγκεντρώνονταν σ' αυτή.

²¹ Εργολαβία: Κατά την δημόδη φρασεολογία η λέξη σήμαινε την ενασχόληση με ερωτικές πράξεις.

Το πρώτο φιλολογικό δοκίμιο

²² Την 6η Φλεβάρη του 1834 με διάταγμα για τη Δημοτική Εκπαίδευση, έγινε το δημοτικό τετρατάξιο, το σχολαρχείο τριτάξιο και το γυμνάσιο τετρατάξιο. Σύνολο 11 χρόνια εκπαίδευσης. Από το 1888 όμως στο τετραετές δημοτικό σχολείο προστέθηκαν και δύο ανώτερες τάξεις που αντιστοιχούσαν στις δύο πρώτες τάξεις του "Ελληνικού Σχολείου" του λεγόμενου Σχολαρχείου και το δημοτικό έγινε εξαετές.

(<http://www.hellasontheweb.org/2009-05-25-15-24-30/2010-06-01-19-30-24/1293-2011-04-20-16-01-10>)

²³ Δεν θυμάται την οδό και τον αριθμό ο Τανάγρας και αφήνει κενό στο σημείο αυτό. Η σχολή Χίλλ λειτουργεί στη συμβολή των οδών Ν. Νικοδήμου και Θουκυδίδου 9 από το 1833 αδιάκοπα έως και σήμερα. Είναι ένα ελληνικό, ιδιωτικό σχολείο που αποτελείται από Νηπιαγωγείο και Δημοτικό.

(<http://www.hill.gr/article.php?id=9>).

²⁴ Ο Γεώργιος Μπουκουβάλας γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1864 και πέθανε το 1908 στο Κάιρο. Διετέλεσε εκπαιδευτικός, διευθυντής της Αμπετείου σχολής του Καΐρου. Μετέφρασε και σχολίασε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Κόρη του ήταν η μουσικολόγος και συγγραφέας Ιωάννα Μπουκουβάλα-Αναγνώστου, ιδρύτρια της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς. Στο περιστατικό που περιγράφει ο Τανάγρας στα δύο πρώτα χρόνια του στο Σχολαρχείο σε ηλικία 10-12 χρόνων, πρέπει ο Μπουκουβάλας να ήταν 21-22 χρόνων, αν θεωρηθεί ότι ο Τανάγρας γεννήθηκε το 1875, μπήκε 6 χρόνων στο τετρατάξιο Δημοτικό και έκανε 2 χρόνια στο Σχολαρχείο. Πράγματι αυτό είναι δυνατό και ηλικιακά γιατί ο Γιάννης Γρυπάρης, όπως φαίνεται στο διαδίκτυο, που γεννήθηκε το 1871 στη Σίφνο υπηρέτησε ως Σχολάρχης από το 1893 δηλαδή ξεκίνησε να διδάσκει σε ηλικία 22 ετών.

(www.elia.org.gr/EntryImages/1/ΓΡΥΠΑΡΗΣ,%20ΙΩΑΝΝΗΣ.rtf)

&

http://www.iaen.gr/ta_programmata_tis_mesis_ekpaidefsis_1833_1929__t_a__-b-28*0.html

²⁵ Ο Φιόντορ Μιχάιλοβιτς Ντοστογιέφσκι (Фёдор Михайлович Достоевский, 1821-1881) ήταν Ρώσος συγγραφέας, κορυφαία μορφή της παγκόσμιας λογοτεχνίας. (Βικιπαίδεια).

²⁶ Ο Μολιέρος (Molière– Jean-Baptiste Poquelin, 1622 - 1673) ήταν Γάλλος θεατρικός συγγραφέας, διευθυντής θεάτρου και ηθοποιός. Οι Γάλλοι τον θεωρούν ως τον καλύτερο κλασσικό ποιητή τους, ενώ για πολλούς είναι και ο καλύτερος Γάλλος λογοτέχνης. (Βικιπαίδεια).

²⁷ Ο Κάρολος Ροβέρτος Δαρβίνος (Charles Robert Darwin) (1809 - 1882) ήταν Άγγλος φυσιοδίφης και γεωλόγος^[1], ο οποίος έμεινε στην ιστορία ως ο θεμελιωτής της θεωρίας της εξέλιξης. (Βικιπαίδεια).

²⁸ Ο Αλφρέ ντε Μυσσέ (Alfred Louis Charles de Musset-Pathay, 1810-1857) ήταν Γάλλος ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και μυθιστοριογράφος. (Βικιπαίδεια).

²⁹ Ο Αλέξανδρος Δουμάς (Alexandre Dumas) ο πρεσβύτερος (1802 -1870) ήταν Γάλλος συγγραφέας, γνωστός κυρίως από τα ιστορικά του μυθιστορήματα τα οποία τον κατέστησαν έναν από τους πιο πολυδιαβασμένους Γάλλους συγγραφείς στον κόσμο. (Βικιπαίδεια).

³⁰ Εννοεί την Σλαβική Μακεδονία των Σκοπίων. Την εποχή που αναφέρεται ο Τανάγρας 1885-1887, η περιοχή της οποίας πρωτεύουσα ήταν τα Σκόπια ονομαζόταν Μακεδονία (έως τα 1912-13, Βικιπαίδεια).

Η Αυλώνα της Αλβανίας-Ιταλική σχολή

³¹ Ο Αυλώνας (*Vlorë*) είναι η δεύτερη μεγαλύτερη παραλιακή πόλη της Αλβανίας, μετά το Δυρράχιο. Ιδρύθηκε ως αρχαία ελληνική αποικία τον 6ο αιώνα π.Χ με το όνομα Αυλών. Κατοικούμενη έκτοτε για 26 περίπου αιώνες, η πόλη του Αυλώνα είναι σήμερα το πλέον σημαντικό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της Νότιας Αλβανίας.

³² Ο Άγγελος Τανάγρας αναπολεί το παρελθόν καθώς βρίσκεται κοντά στην ηλικία των 80 (ή 83) χρόνων. Αναφέρεται στις δεκαοχτούρες και αργότερα στη παράγραφο «Οι Βουλγαρικές Μέθοδοι».

³³ Το τότε αναφέρεται στο έτος 1957.

³⁴ Ο Χρηστάκης Ζωγράφος (1820-1896) ήταν μέγας ευεργέτης του Έθνους. Καταγόταν από το Κεστοράτι της Βορείου Ηπείρου. Αποφοίτησε από την Ζωσιμαία σχολή Ιωαννίνων. Εργαζόταν στην Κωνσταντινούπολη και στο Παρίσι ως τραπεζίτης. Γρήγορα κατάφερε να επιτύχει επαγγελματικά και να αγοράσει μεγάλες αγροτικές εκτάσεις (τσιφλίκια) στους νομούς Τρικάλων και Καρδίτσας. Στήριξε ιδιαίτερα την ελληνική παιδεία με τη χρηματοδότηση και ίδρυση σχολείων (*Ζωγράφεια* διδασκαλεία). Συνέβαλε στην ίδρυση σχολείων αρρένων και θηλέων στην πατρίδα του στο Κεστοράτι, και στο Αργυρόκαστρο. Οι γενναίες δωρεές που προσέφερε σε κάθε τομέα των γραμμάτων και των επιστημών, συνέβαλαν αποφασιστικά στη μόρφωση των υπό οθωμανικό ζυγό κυρίως ελληνικών πληθυσμών. Το Ζωγράφειο Λύκειο στην Κωνσταντινούπολη

πήρε το όνομά του, λόγω αστρονομικού ποσού που πρόσφερε για την ανέγερσή του. Είχε τέσσερα παιδιά, τον Γεώργιο Χρηστάκη - Ζωγράφο, την Μαρία Ζωγράφου, σύζυγο του Κωνσταντίνου Καραπάνου, την Σοφία, σύζυγο Αλέξανδρου Ρώμα, και την Θεανώ Ζωγράφου, σύζυγο του Λεωνίδα Δεληγεώργη. (Βικιπαίδεια).

³⁵ Ο Κωνσταντίνος Δαβάκης γεννήθηκε στα Κεχριάνα του νομού Λακωνίας το 1897. Έδειξε από μικρός έφεση στα πολεμικά πράγματα και με το που ενηλικιώθηκε σπούδασε στην Σχολή Ευελπίδων από την οποία και αποφοίτησε το 1916. Συνέχισε τις σπουδές του στην Ανώτατη Σχολή Πολέμου στην Αθήνα και αργότερα στην γαλλική Σχολή Αρμάτων στο Παρίσι. Μετά την έξωση του Κωνσταντίνου και την είσοδο της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έλαβε ενεργό μέρος στις συγκρούσεις εναντίον των Βουλγάρων στο Σκρα και την Δοϊράνη. Με την λήξη του πολέμου προβιβάστηκε σε λοχαγό επ' ανδραγαθία. Συμμετείχε στην Μικρασιατική Εκστρατεία όπου και τιμήθηκε με το Χρυσούν Αριστείον Ανδρείας διακρινόμενος το 1921 στις μάχες που δόθηκαν στα υψώματα του Αλπανός. Μετά την ήττα παρέμεινε στον ελληνικό στρατό μέχρι την αποστράτευση του το 1937 για λόγους υγείας. Τον Αύγουστο του 1940 όταν η ιταλική επιθετικότητα στο Αιγαίο καθιστούσε φανερή την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε μερική επιστράτευση και ο Δαβάκης ανέλαβε την διοίκηση του 51^{ου} Συντάγματος Πεζικού στην Πίνδο. Η 28η Οκτωβρίου τον βρήκε στο μέτωπο να αντιμάχεται με τους Ιταλούς αντιμετωπίζοντας την 3η μεραρχία αλпинιστών Τζούλια. Οι Ιταλοί οπισθοχώρησαν και μάλιστα αυτή θεωρείται η πρώτη ήττα του άξονα. Ωστόσο ο Δαβάκης πλήρωσε το τίμημα με έναν σοβαρό τραυματισμό ο οποίος εν πολλοίς στάθηκε η αιτία του θανάτου του. (http://odosell.blogspot.gr/2010/11/blog-post_383.html)

³⁶ Σήμερα συναντάμε το άγαλμα του Κωνσταντίνου Δαβάκη στην κεντρική πλατεία της Καλλιθέας Αττικής από τον οποίο και πήρε το όνομα της όπως επίσης και η παράπλευρη οδός. Πρόκειται για ένα άγαλμα σχετικά μεγάλων διαστάσεων στημένο πάνω σε ένα μαρμάρινο βάθρο. Το άγαλμα απεικονίζει τον Κωνσταντίνο Δαβάκη με την στολή του Συνταγματάρχη του ελληνικού στρατού να έχει προτεταμένο το δεξί του χέρι σε μια κίνηση η οποία υποδηλώνει επίθεση ή κάποια άλλη στρατιωτική εντολή. Πρόκειται για μια δημιουργία του γλύπτη Αχιλλέα Απέργη (1909-1986). Αντίγραφο του υπάρχει στην Καστοριά. (http://odosell.blogspot.gr/2010/11/blog-post_383.html). Το άγαλμα δεν τοποθετήθηκε βέβαια στο πεδίο του Αρεως όπως περίμενε ο Τανάγρας, αλλά στη διασταύρωση των

οδών Ελευθερίου Βενιζέλου & Δαβάκη στην Καλλιθέα το έτος 1953, κάτι που προφανώς δεν γνώριζε ο Τανάγρας όταν έγραφε την αυτοβιογραφία του το 1957-58. (Από τα αρχεία του Δήμου Καλλιθέας & http://www.esperos.com/?page_id=1089).

³⁷ Ιταλός στρατηγός, πολιτικός και πατριώτης ο Giuseppe Garibaldi (1807–1882). Συγκρότησε το 1862 το εθελοντικό στρατιωτικό σώμα λεγόμενο άλλοτε Φάλαγγα Γαριβαλδινών άλλοτε Τάγμα Γαριβαλδινών ή Σώμα Γαριβαλδινών. Καταστατική αρχή του εθελοντικού αυτού σώματος ήταν να σπεύδουν και να μάχονται στο πλευρό των υπέρ της ελευθερίας πολεμούντων. Έτσι κατά καιρούς τμήματα αυτού του σώματος πολέμησαν υπό τον Γαριβάλδη και τους απογόνους του στον πόλεμο κατά της Αυστρίας το 1866, κατά της Ρώμης το 1867 και στο Γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870.

³⁸ Ο Oreste Baratieri (αρχικά ονομαζόταν Oreste Baratter, 1841–1901) ήταν Ιταλός στρατηγός αρχηγός του Ιταλικού στρατού και κυβερνήτης της Ερυθραίας. Νικήθηκε κατά τον πρώτο πόλεμο μεταξύ Ιταλίας και Αιθιοπίας στη μάχη της Adowa. Ξεκίνησε την καριέρα του σαν εθελοντής στην ομάδα των εριθροχιτώνων του Giuseppe Garibaldi από το 1860 έως το 1861, που ονομαζόντουσαν έτσι από τα κόκκινα πουκάμισα που φορούσαν.

Ο υπέροχος Χρηστάκης Ζωγράφος-Μία ωραία ζωή & ένας ωραίος θάνατος

³⁹ Ο αρχιτέκτων Λύσανδρος Κανταντζόγλου (Θεσσαλονίκη 1811-1885) λάτρης της αρχαίας ελληνικής τέχνης, προσκολλημένος στο ρομαντικό κλασικισμό και ευαίσθητος απέναντι στη βυζαντινή αρχιτεκτονική, κόσμησε με λαμπρά έργα του την ελληνική πρωτεύουσα, όπως το κτίριο του Πολυτεχνείου, το ναό του Αγίου Κωνσταντίνου Ομοιοίας, την Αγία Ειρήνη, το κτίριο του Οφθαλμιατρείου, τον Αγίο Διονυσίο Καθολικών, τον Άγιο Ανδρέα Πατρών, τον ελληνικό ναό της Μασσαλίας. (<http://thehistoryofgreece.blogspot.gr/2012/01/blog-post.html>)

⁴⁰ Ο ένας αδελφός του Λύσανδρου είναι ο διπλωμάτης Λυσίμαχος Λ. Κανταντζόγλου (1870-1932) απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και ο δεύτερος αδελφός είναι ο νομικός του Πανεπιστημίου Αθηνών και πολιτικός Ιωάννης Κανταντζόγλου.

(<http://www.deanphil.uoa.gr/klhrodotimata/kaytantzogleio-brabeio.html>)

Η ζωή της Αλβανικής Αυλώνας

⁴¹ Ο Γκιέρκι Καστριότι (Gjergj Kastrioti Skënderbeu, 1405 -1468), γνωστός και ως Γεώργιος Καστριώτης και Σκεντέρμπεης, ήταν Αλβανός άρχοντας και στρατιωτικός. Είναι ο εθνικός ήρωας της Αλβανίας.

⁴² Η Ιλλυρία (από την Αρχαία Ελληνική *Ιλλυρία* ή *Ιλλυρίς*, *Illyria*) ήταν, κατά την κλασσική αρχαιότητα, μια περιοχή στο δυτικό μέρος της σημερινής βαλκανικής χερσονήσου, η οποία κατοικούνταν από τις φυλές των Ιλλυριών, οι οποίοι μιλούσαν τις Ιλλυρικές διαλέκτους. Ο προσδιορισμός των ορίων της αρχαίας Ιλλυρίας είναι δύσκολος για τους ιστορικούς καθώς, πριν τη ρωμαϊκή κατάκτηση, ποτέ δεν είχαν ενωποιηθεί όλοι οι Ιλλυριοί σε ένα βασίλειο. Σήμερα, η περιοχή αυτή ανήκει στα κράτη Ελλάδα, Αλβανία, Κόσοβο, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, Μαυροβούνιο, Σλοβενία,

Κροατία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη και Σερβία.

⁴³ Γκέγκας ή *Γκέγκης*, καθώς και *Γκέκας* ή *Γκέκης* ονομάζεται αυτός που ανήκει στην αλβανική φυλή των Γκέγκηδων, που είναι εγκατεστημένοι στα βόρεια της Αλβανίας κοντά στα σύνορα με την άλλοτε Γιουγκοσλαβία. Γενικότερα οι Γκέγκηδες διακρίνονται από τις άλλες αλβανικές φυλές, όπως είναι οι Τόσκηδες, Λιάπηδες, Τσάμηδες κ.λπ. και ανθρωπολογικά, πολύ δε περισσότερο από τα έθιμά τους και το γλωσσικό ιδιώμά τους. Είναι γενικά μεγαλόσωμοι, ξανθοί, γαλινομάτες. Ως προς τη θρησκεία τους, επί το πλείστον είναι μουσουλμάνοι και σ'ένα πολύ μεγάλο ποσοστό χριστιανοί καθολικοί, πλην όμως με πολύ χαμηλή θρησκευτική συνείδηση μεταξύ των δογμάτων. (Βικιπαίδεια).

Ξανά στην Αθήνα

⁴⁴ Πρόκειται για το ονομαζόμενο Γεννάδειο Γυμνάσιο για το οποίο αφιερώνει ειδική παράγραφο πιο κάτω. Θα πρέπει να ήταν τότε 13 χρόνων, το 1888. Αν πήγε στο τετρατάξιο δημοτικό 6 χρόνων, και στο τριτάξιο Σχολαρχείο.

⁴⁵ Ο Λυκάωνας ήταν γιος του Πριάμου και της Λαοθόης, αδελφός του Πολυδώρου. Στον Τρωικό Πόλεμο, ο Λυκάων αιχμαλωτίστηκε από τον Αχιλλέα καθώς έκοβε κλαδιά στο περιβόλι του Πριάμου.

Ο Αχιλλέας τον πούλησε ως δούλο στον Εύνεο ή Ευναίο από τη Λήμνο, αλλά ο Ηετίων ο Ίμβριος τον εξαγόρασε και τον βοήθησε να επιστρέψει κρυφά στην Τροία. Μόλις 12 μέρες αργότερα όμως αντιμετώπισε τον Αχιλλέα στη μάχη, κατά την οργή του μετά τον θάνατο του Πατρόκλου. Ο Λυκάων έπιασε τα γόνατα του οργισμένου Αχιλλέως και τον ικέτευσε για έλεος στη μνήμη της ευγενικής φύσεως του Πατρόκλου, είτε με αντάλλαγμα λύτρα. Ωστόσο, κανένα επιχείρημα δεν μετέπεισε τον Αχιλλέα, που έσφαξε τον Λυκάωνα χωρίς έλεος (*Ιλιάδα* Φ 35-155). (Βικιπαίδεια: Τρωικός πόλεμος).

⁴⁶ Ο Τανάγρας καταφέρνει ακόμα θυμάται σε ηλικία 82 χρόνων το μέρος αυτό της Ιλιάδας. Το κείμενο στην παρένθεση το έχει όμως ξεχάσει και το έχει παραλείψει από τα κείμενα του. Το ξεχασμένο κείμενο συμπληρώθηκε από το βιβλίο με τίτλο «Homerou Ilias – Homer, Christian Gottlob Heyne» που βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Οξφόρδης, (Bodleian library), με ημερομηνία εγγραφής του βιβλίου 14 Aug 1983.

⁴⁷ Από ότι φαίνεται στο διαδίκτυο, πρόκειται για τη τραγωδία του Σοφοκλή με τον τίτλο «Αίας μαστιγοφόρος» και όχι του Ευριπίδη όπως λανθασμένα θυμάται ο Τανάγρας.

⁴⁸ Ο Τανάγρας το έγραψε λανθασμένα με ύψιλον: «τιν ὑμίν ἄγγελον», χωρίς απόστροφο στο «τιν».

⁴⁹ Ο Τανάγρας το γράφει με όμικρον: «ὄς» και στο διαδίκτυο εμφανίζεται με ωμέγα.

⁵⁰ Στη στροφή 860 έως 865 της τραγωδίας του Σοφοκλή «Αίας Μαστιγοφόρος» που βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Οξφόρδης, (Bodleian library), με ημερομηνία εγγραφής του βιβλίου 14 Aug 1983 στη σελίδα 74, εμφανίζεται το κείμενο κάπως διαφορετικά από αυτό που καταφέρνει να θυμηθεί ο Τανάγρας στα 82 του χρόνια:

...ὦ φέγγος, ὦ γῆς ἱερὸν οἰκίας πέδον
Σαλαμῖνος, ὦ πατρῶον ἐστίας βάθρον,
κλειναί τ' Ἀθῆναι, καὶ τὸ σύντροφον γένος,
κρῆναί τε, ποταμοὶ θ' οἶδε, καὶ τὰ Τρωικὰ
πεδία προσανδῶ, χαίρετ', ὦ τροφῆς ἐμοί
τοῦθ' ὑμῖν Αἴας τοῦπος ὕστατον θροεῖ
τὰ δ' ἄλλ' ἐν Ἄϊδου τοῖς κάτω μυθήσομαι.

⁵¹ Ο Ροβήρος ο Κατακτητής (Robur-le-Conquérant) είναι ένα μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας του Ιούλιου Βερν, που εκδόθηκε το 1886. Έχει μία συνέχεια, *Ο Άρχοντας του Κόσμου* (ή *Κοσμοκράτωρ*), που εκδόθηκε το 1904.

⁵² Ο σωστός τίτλος του βιβλίου αυτού του Γάλλου συγγραφέα Ιουλίου Βερν είναι «20.000 λεύγες κάτω από τη θάλασσα» (*Vingt Mille Lieues sous les mers*), κλασικό μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας το οποίο εκδόθηκε το 1869. Στο έργο του αυτό, ο εφευρετικός Ιούλιος Βερν περιγράφοντας το ταξίδι του καθηγητή Αρονάξ μέσα στο υποβρύχιο του πλοιάρχου Νέμο «Ναυτίλο», προφητεύει την εφεύρεση του υποβρυχίου, δίνοντας μαγικές περιγραφές του κόσμου των θαλασσινών βυθών. (Βικιπαίδεια).

Μοναστήρι Μακεδονίας

⁵³ Τα Μπίτολα ή Μοναστήρι (τουρκικά: Manastır, αλβανικά: Manastiri) είναι πόλη της νοτιοδυτικής ΠΓΔΜ. Η πόλη είναι διοικητικό, βιομηχανικό εμπορικό και εκπαιδευτικό κέντρο. Από την εποχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας αναφερόταν και ως η "πόλη των προξένων", δεδομένου ότι πολλές ευρωπαϊκές χώρες διέθεταν προξενεία στα Μπίτολα. (Βικιπαίδεια).

⁵⁴ Η πραξικοπηματική προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρική Ηγεμονία (Σεπτέμβριος 1885) και η εφαρμοσθείσα πολιτική του εκβουλγαρισμού των Ελλήνων ψύχραναν περισσότερο τις σχέσεις Αθήνας-Σόφιας. (Βικιπαίδεια – Μακεδονικό ζήτημα).

⁵⁵ Ο Αριστοτέλης (384 - 322 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος και πολυεπιστήμονας, μαθητής του Πλάτωνα και διδάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Μαζί με το δάσκαλό του Πλάτωνα αποτελεί σημαντική μορφή της φιλοσοφικής σκέψης του αρχαίου κόσμου, και η διδασκαλία του διαπερνούσε βαθύτατα τη δυτική φιλοσοφική και επιστημονική σκέψη μέχρι και την Επιστημονική Επανάσταση του 17ου αιώνα. Υπήρξε φυσιοδίφης, φιλόσοφος, δημιουργός της λογικής και ο σημαντικότερος από τους διαλεκτικούς της αρχαιότητας. (Βικιπαίδεια - Αριστοτέλης).

⁵⁶ Ο Αλέξανδρος Γ' ο Μακεδών ή Αλέξανδρος ο Μέγας, Βασιλεύς Μακεδόνων, Ηγεμών (Στρατηγός Αυτοκράτωρ) της Πανελλήνιας Συμμαχίας

κατά της Περσικής αυτοκρατορίας, διάδοχος των Φαραώ της Αιγύπτου, Κύριος της Ασίας και βορειοδυτικής Ινδίας, οι κατακτήσεις του οποίου αποτέλεσαν τον θεμέλιο λίθο των βασιλείων των Διαδόχων του, ήταν Έλληνας Μακεδών βασιλεύς. Υπήρξε ένας από τους σπουδαιότερους Έλληνες στρατηγούς στην ιστορία του έθνους, καταφέροντας σε ηλικία μόλις 33 ετών να κατακτήσει το μεγαλύτερο μέρος του τότε γνωστού κόσμου (4ος αιώνας π.Χ.).

Γεννήθηκε στην Πέλλα της Μακεδονίας τον Ιούλιο του έτους 356 π.Χ.. Γονείς του ήταν ο βασιλιάς Φίλιππος Β' της Μακεδονίας και η πριγκίπισσα Ολυμπιάδα της Ηπείρου. Πέθανε στην Βαβυλώνα, στο παλάτι του

Ναβουχοδονόσορα Β' στις 10 Ιουνίου του 323 π.Χ., σε ηλικία ακριβώς 32 ετών και 11 μηνών. Ως βασιλιάς της Μακεδονίας, συνέχισε το έργο του πατέρα του, του Φιλίππου Β'. Ολοκλήρωσε την ενοποίηση των αυτόνομων ελληνικών πόλεων-κρατών της εποχής, και κατέκτησε σχεδόν όλο τον γνωστό τότε κόσμο (Μικρά Ασία, Περσία, Αίγυπτο κλπ), φτάνοντας στις παρυφές της Ινδίας. (Βικιπαίδεια – Αλέξανδρος ο Μέγας).

⁵⁷ Ο τίτλος Καβάσης (εκ του αραβικού *καβάς*) ήταν ο επίσημος τίτλος που έφερε ο επιτετραμμένος κλητήρας της Υψηλής Πύλης καθώς και των Υπουργείων και των δημοσίων καταστημάτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατ' επέκταση καβάσηδες είχαν καθιερωθεί και σε όλες τις Πρεσβείες στη Κωνσταντινούπολη, που έφεραν ειδικές στολές, και που διατηρήθηκαν μέχρι την προκεμαλική περίοδο. (Βικιπαίδεια).

⁵⁸ Ο Τανάγρας κάνει αναφορά στο ίδιο θέμα για τον Ταντσεφ στο μετέπειτα κεφάλαιο με τίτλο «Μακεδονικά Ραψωδία».

⁵⁹ Ο Τανάγρας γράφει ακριβώς στα απομνημονεύματά του: «του 195 » αντί του 1946-49, αφήνοντας κενό δίπλα στον αριθμό 195 με σκοπό πιθανόν να σημειώσει το σωστό έτος αργότερα. Με τον όρο «Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949» εννοούμε την περίοδο ενόπλων, αντι-ανταρτικών συγκρούσεων που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα μεταξύ του Ελληνικού Στρατού και των ανταρτικών δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, ΔΣΕ, (υπό τον έλεγχο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας). Διήρκεσε από τον Μάρτιο του 1946 έως τον Αύγουστο του 1949 και είχε ως αποτέλεσμα την ήττα των κομμουνιστών ανταρτών.

⁶⁰ Τον Αύγουστο του 1949 τέθηκε σε εφαρμογή το σχέδιο Πυρσός με στόχο τις θέσεις του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ) στο Γράμμο και στο Βίτσι. Η πρώτη φάση του σχεδίου που ονομάστηκε Πυρσός Α' ξεκίνησε στο Γράμμο, τη νύχτα 2 προς 3 Αυγούστου. Η επιχείρηση αυτή, που διήρκεσε μέχρι τις 8 Αυγούστου, ήταν παραπλανητικού χαρακτήρα, καθώς κύριος στόχος ήταν οι θέσεις των ανταρτών στο Βίτσι. Η κύρια επιχείρηση προς το Βίτσι ξεκίνησε στις 10 Αυγούστου και έφερε την ονομασία Πυρσός Β'. Ο κυβερνητικός στρατός, που υπερίσχυε σε αριθμητικές δυνάμεις και πολεμικό εξοπλισμό και διέθετε αεροπορική υποστήριξη, κατόρθωσε μέχρι τις 16 Αυγούστου να εκκαθαρίσει πλήρως το Βίτσι. Ο κύριος όγκος των Ανταρτών του Βιτσιού διέφυγε προς τον Γράμμο, όπου διεξήχθη η τελική φάση της επιχείρησης Πυρσός με την ονομασία Πυρσός Γ'. Η επίθεση του Εθνικού Στρατού εξαπολύθηκε στον Γράμμο στις 25 Αυγούστου. Έπειτα από σφοδρό βομβαρδισμό, στον οποίο χρησιμοποιήθηκαν ακόμα και οι εμμηστικές βόμβες Ναπάλμ, η άμυνα των ανταρτών κάμφθηκε και στις 29 Αυγούστου ο ΔΣΕ εγκατέλειψε τον Γράμμο και διέφυγε προς την Αλβανία. Με την κατάληψη του Κάμενιτς στις 30 Αυγούστου έληξε το πολεμικό σκέλος του Εμφυλίου. (Βικιπαίδεια).

Η Ελληνική Φιλιπούπολη, τώρα Plovdiv

⁶¹ Με το όνομα Ανατολική Ρωμυλία ή Ρουμυλία ονομάστηκε επίσημα η περιοχή της βόρειας Θράκης από τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878) με την οποία και μετετράπηκε η Θρακική αυτή περιοχή σε αυτόνομη επαρχία, υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σήμερα ανήκει στην Βουλγαρία, και εκτείνεται από τη Φιλιπούπολη ως τις ακτές του Εύξεινου πόντου. (Βικιπαίδεια)

⁶² Η Στερεά Ελλάδα είναι γεωγραφικό διαμέρισμα της Ελλάδας, το δεύτερο μεγαλύτερο σε έκταση καταλαμβάνοντας 24,910 τ.χλμ και το πρώτο σε πληθυσμό με 4,591,568 κατοίκους. Αποτελείται από την Αιτωλοακαρνανία, την Ευρυτανία, τη Φωκίδα, τη Φθιώτιδα, τη Βοιωτία, την Εύβοια και την Αττική. Παραδοσιακά η Στερεά Ελλάδα φέρεται και με την ονομασία Ρούμελη, ενώ συχνά αναφέρεται ως Κεντρική Ελλάδα, λόγω της θέσης της στον χάρτη της χώρας. (Βικιπαίδεια)

⁶³ Η Συνθήκη Αγίου Στεφάνου Κωνσταντινούπολης ήταν μια διμερής συνθήκη που συνομολογήθηκε μεταξύ της Ρωσικής και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, θέτοντας τέρμα στον Ρωσο-Τουρκικό πόλεμο (Απρίλιος 1877 - Ιανουάριος 1878), η ένοπλη φάση του οποίου είχε λήξει με τη Συνθήκη της Αδριανούπολης (συνθήκη ανακωχής - 30 Ιανουαρίου 1878). Η παρούσα συνθήκη υπογράφηκε στις 3 Μαρτίου 1878 στο προάστιο Άγιος Στέφανος της Κων/πολης

εξ ου και το όνομά της, από τους πληρεξούσιους των Αυτοκρατόρων, του Τσάρου Αλεξάνδρου Β' και του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β', πρέσβη Νικόλαο Ιγνάντιεφ και Αλεξάντερ Νελίντοφ εκ μέρους της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και Υπουργό Εξωτερικών Σαφβέτ Πασά και Πρέσβη στη Γερμανία Σαντουλάχ Μπέη εκ μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. (Βικιπαίδεια)

⁶⁴ Ο Λουκιανός ο Σαμοσατεύς (120 μ.Χ.–μεταξύ 180 & 192 μ.Χ.) ήταν εξελληνισμένος Σύρος ρητοροδιδάσκαλος και εξελληνισμένος συγγραφέας, ο δημιουργός του σατιρικού διαλόγου. Η έντονη φιλομάθειά του τον έκανε να στραφεί στα γράμματα (στο έργο του *Περὶ τοῦ ἐνυπνίου* αφηγείται πώς ενισχύθηκε αυτή του η απόφαση μετά από όνειρο που είδε τη νύχτα της επιστροφής του στο σπίτι). Αφού μελέτησε τα Ελληνικά, ξεκίνησε να μάθει τη ρητορική τέχνη στις ρητορικές σχολές της Ιωνίας. Ωστόσο, δεν έμενε ικανοποιημένος με τη ρητορική, και τελικά απογοητεύτηκε, θεωρώντας την ρηγή. Σε ηλικία 40 ετών, παράτησε την τέχνη του σοφιστή και στράφηκε στη φιλοσοφία. Το πιο εκπληκτικό σχετικά με τον τρόπο γραφής του Λουκιανού είναι το πόσο έντεχνα χειρίζεται την ελληνική γλώσσα, ακόμη και την Αττική διάλεκτο, Παρότι αντιπαθούσε την αστρολογία (βλ. *Αλέξανδρος ή Ψευδόμαντις*) και τις νέες μυστικιστικές τάσεις της εποχής του, ο σκεπτικισμός του κατευθύνεται κυρίως κατά της λαϊκής δεισιδαιμονίας και της παραδοσιακής θρησκείας. Οι διάλογοι του διαιρούνται σε πολλές κατηγορίες, ανάλογα με το ύφος, το περιεχόμενο και την περίοδο που γράφτηκαν. Στους κωμικούς και σατιρικούς διαλόγους εντάσσονται και οι Νεκρικοί Διάλογοι, μια συλλογή από τριάντα διαλογικά στιγμιότυπα. Οι *Νεκρικοί διάλογοι* έχουν γίνει το πρότυπο για ένα ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος φέροντας την ίδια μάλιστα ονομασία. (Βικιπαίδεια: Λουκιανός & Νεκρικοί διάλογοι).

⁶⁵ Ο Δημοσθένης ήταν ρήτορας που αναδείχθηκε πολιτικός και στρατηγός της αρχαίας Αθήνας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 384 και πέθανε αυτοκτονώντας το 322 π.Χ. Οι τέσσερις φιλιππικοί λόγοι του και οι τρεις οlynθιακοί τον καταξίωσαν στους Αθηναίους και τον έκαναν αθάνατο ρήτορα.

⁶⁶ Ο Τανάγρας εννοεί το έτος 1957.

⁶⁷ Στα τέλη του 9ου αιώνα η πολιτική μεταβολή στην Βουλγαρία είχε άμεσες επιπτώσεις στις σχέσεις του κράτους αυτού με την Βυζαντινή αυτοκρατορία. Η ειρήνευση που είχε επιτευχθεί με τον έκχριστιανισμό των Βουλγάρων, ανατράπηκε, όταν ο διάδοχος του Βόριδος, Βλαδίμηρος, κάτω από την πίεση των Βογιάρων, θέλησε να επαναφέρει την ειδωλολατρία, προφανώς γιατί η χρήση της παλαιοσλαβικής γλώσσας και του αλφαβήτου στην χριστιανική λατρεία, συντελούσε στον εκσλαβισμό των Βουλγάρων.

Ο Βόρις επέστρεψε από το μοναστήρι όπου είχε αποσυρθεί, απομάκρυνε τον Βλαδίμηρο, την θέση του οποίου κατέλαβε ο νεώτερος γιός του Βόριδος, Συμεών.

Ο Συμεών, που για τριάντα πέντε χρόνια (893-927) κυριάρχησε στην Βουλγαρία, σφράγισε με την ισχυρή προσωπικότητά του τις βυζαντινοβουλγαρικές σχέσεις και δημιούργησε κατά την πολύχρονη αυτή περίοδο, μόνιμους και ιδιαίτερα επικίνδυνους περισπασμούς στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Από την παιδική του ηλικία, ως έφημος στην Κωνσταντινούπολη, έλαβε την ελληνική κλασική παιδεία. Ο Συμεών όμως, κατά την διαμονή του στην Βασιλεύουσα, είχε έμποτισθεί και από το μεγαλείο του αυτοκρατορικού αξιώματος. Έτσι, φιλοδόξησε όχι μόνο να επεκτείνει έδαφικά το Βουλγαρικό κράτος και να το αναδείξει σε μία μεγάλη βουλγαρική αυτοκρατορία, δίπλα στην Βυζαντινή, αλλά να καταλύσει το Βυζάντιο, με την παλαιά του μορφή, και να ανέλθει στον αυτοκρατορικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως ως αυτοκράτωρ μίας νέας Βυζαντινοβουλγαρικής αυτοκρατορίας.

(<http://eistorias.wordpress.com/2013/09/09>).

Οι βουλγαρικές μέθοδοι

⁶⁸ Το βουνό Περιστέρι, λειτουργεί ως ένας τεράστιος συνδετικός κρίκος ανάμεσα σε Ελλάδα και την ΠΓΔΜ ξεκινώντας τη μακριά κορυφογραμμή του πάνω από τη Σιάτιστα με το όνομα Άσκιο αλλάζοντας σε Βίτσι, μετά σε Βαρνούντα και τέλος σε Περιστέρι (Pelister) πάνω από το ιστορικό Μοναστήρι (Bitola), τη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της ΠΓΔΜ, μόλις 25 λεπτά από τη Φλώρινα. (<http://www.cycleride.gr>)

⁶⁹ Η φωτογραφία που παρατίθεται στο κείμενο βρίσκεται στη διεύθυνση <http://www.safem.gr>

⁷⁰ Ο Φίλιππος της Μακεδονίας ή Φίλιππος Β΄ ο Μακεδών, ήταν ο βασιλιάς που έκανε τη Μακεδονία ισχυρό κράτος, ένωσε υπό την ηγεμονία του τα υπόλοιπα ελληνικά κράτη και προετοίμασε στην ουσία την κατάκτηση της Περσίας και του μεγαλύτερου μέρους του τότε γνωστού κόσμου από τον γιό του Μέγα Αλέξανδρο. (Βικιπαίδεια – Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας).

⁷¹ Το Μοναστήρι ή Βιτώλια (ή Μπίτολα), πρωτεύουσα του ομώνυμου Βιλαετίου στα χρόνια της Οθωμανικής κατάκτησης και δεύτερο μεγαλύτερο αστικό κέντρο της Μακεδονίας μετά τη Θεσσαλονίκη, έχει να επιδείξει σημαντική πολιτισμική δράση κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών του 19ου αιώνα και κυρίως στα πρώτα χρόνια του 20ού αι. μέχρι το 1913, όταν οριστικά επιδικάστηκε στη Σερβία, μένοντας έξω από τα ελληνικά σύνορα. Από τις κυριότερες πνευματικές προσωπικότητες του Μοναστηρίου ήταν και ο συγγραφέας Παντελής Τσάλης.

http://vlahofonoi.blogspot.gr/2013/01/blog-post_30.html

⁷² Στο Μοναστήρι ο γιατρός Στέργιος Ματσάλης ήταν ένας από τους ιδρυτές της οργάνωσης «Άμυνα». (<http://www.e-istoria.com/230.html>)

⁷³ Η δεκαοχτούρα είναι ένα είδος πτηνού του γένους Στρεπτοπέλια (Streptopelia) των περιστερίδων, ιθαγενές στην Ασία και την Ευρώπη, που έχει πρόσφατα εποικίσει και τη Βόρεια Αμερική. Το τραγούδι του, που επαναλαμβάνεται πολλές φορές φωνητικά μοιάζει πολύ με το ελληνικό *δεκαοχτώ*, εξ' ου και το όνομα του πουλιού. Είναι συγγενικά κοντινό με το νησιωτικό περιστέρι. (Βικιπαίδεια).

⁷⁴ Ταλήκα, νταλίκα και ταλίκα, είναι μεγάλου μήκους φορτηγό, αυτοκίνητο ή ρυμουλκούμενο όχημα, με ισχυρό κινητήρα, το οποίο χρησιμοποιείται για μεταφορά φορτίων σε μακρινές αποστάσεις αλλά και ανθρώπων. (http://greek_greek.enacademic.com/170318).

Ο εκβουλγαρισμός.

⁷⁵ Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης ξεκίνησε στις 18 Οκτωβρίου 1912 με την επίθεση του ελληνικού τορπιλοβόλου αρ.11 με κυβερνήτη τον Υποπλοίαρχο Νικόλαο Βότση στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

⁷⁶ Η εξέγερση του Ίλιντεν ή εξέγερση του Προφήτη Ηλία αναφέρεται στην επανάσταση που οργανώθηκε-υλοποιήθηκε από την βουλγαρική Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση τον Αύγουστο του 1903 ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι Πομάκοι εκτουρκισμένοι-Αγριάνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου νυν Αχριάνηδες

⁷⁷ Οι Πομάκοι (*Πομάτσι*, *Πομακλάρ*) είναι μία μουσουλμανική πληθυσμιακή ομάδα που μιλάει μία διάλεκτο της Βουλγαρικής και συγκεκριμένα την Πομακική γλώσσα. Σήμερα η πληθυσμιακή αυτή ομάδα είναι διασκορπισμένη μεταξύ Ελλάδος, Βουλγαρίας, ΠΓΔΜ, Τουρκίας και Αλβανίας. Η πλειοψηφία των Πομάκων συγκεντρώνεται στην Βουλγαρία. Στην Ελλάδα ιστορικοί υποστηρίζουν ότι οι Πομάκοι είναι απόγονοι του Παιονικού φύλου των Αγριάνων. Σύμφωνα με τους Έλληνες ο αρχαίος αυτός Θρακικός λαός αναμίχτηκε με ελληνικά φύλα και στη συνέχεια εκσλαβίστηκε γλωσσικά και ασπάστηκε την ισλαμική θρησκεία κατά την οθωμανική περίοδο. Ο Μέγας Αλέξανδρος αναγνωρίζοντας τη μαχητικότητα, την εργατικότητα και την αφοσίωση των Αγριάνων, τους εμπιστευόταν απόλυτα και τους τοποθέτησε ως μαχητές στο ιππικό του, γιατί είχαν μεγάλη εξοικείωση και εμπειρία με τα άλογα. (<http://sociologyalert.blogspot.gr> & www.olympia.gr).

⁷⁸ Το βιβλίο διδάσκεται στη Γ΄ Γυμνασίου. Ο Αρριανός γεννήθηκε γύρω στο 95 μ.Χ. στη Νικομήδεια της Βιθυνίας και υπήρξε ένας από τους διαπρεπέστερους άνδρες της εποχής του. Το συγγραφικό έργο του Αρριανού είναι ογκώδες και με ποικίλο περιεχόμενο. Έχοντας ως πρότυπό του τον Ξενοφώντα, ασχολήθηκε και αυτός με διάφορους τομείς της πνευματικής δραστηριότητας και έγραψε πολλά συγγράμματα ιστορικά, φιλοσοφικά, γεωγραφικά και στρατιωτικά. Από τα συγγράμματα αυτά άλλα έχουν διασωθεί ακέραια και άλλα ή έχουν χαθεί εντελώς ή διασώζονται ελάχιστες περικοπές τους. Ένα από τα σωζόμενα έργα του είναι η Αλεξάνδρου Ανάβασις η οποία διαιρείται σε επτά βιβλία, κατά μίμηση της Κύρου Ανάβασεως του Ξενοφώντα, και εξιστορεί την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου από την αρχή της ως την ημέρα του θανάτου του. (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Νεστ. Μπούρας - Κωνστ. Ναστούλης - Αντ. Σακελλαρίου).

⁷⁹ Πληθυντικός της λέξης «Αντερί». Ανδρικός χιτώνας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, τύπος φαρδιάς πουκαμίσας.

⁸⁰ Είδος κοντού ενδύματος τών χωρικών που κατασκευάζεται από χονδρό μάλλινο ύφασμα, το σαγιάκι, από το οποίο επίσης κατασκευάζονται και κάπες και κουβέρτες τών χωρικών.

⁸¹ Μάλλον «Γραίμου» γιατί το επίθετο αυτό το έχει γράψει ο Τανάγρας δυσανάγνωστα.

⁸² Γυμνάσιον του Πτολεμαίου, ήταν χτισμένο στο περιβάλλον της Αγοράς, κοντά στην Οδό Παναθηναίων, νοτίως του Ωδείου του Αγρίππα των ρωμαϊκών χρόνων. Λειτουργούσε ως επί το πλείστον ως σχολή-μορφωτικό ίδρυμα, περιλαμβάνοντας αίθουσες διδασκαλίας, διαλέξεων και βιβλιοθήκες. (http://www.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Gymnasia.aspx).

Γυμνάσιο οδού Κορνάρου.

⁸³ Η πορεία του 1ου Πειραματικού Γυμνασίου / Λυκείου («Γεννάδειο») μέσα στο χρόνο ξεκινά το 1829, όταν ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας ιδρύει στην Αίγινα, την τότε πρωτεύουσα του νεοδημιουργημένου ελληνικού κράτους, το Κεντρικό Σχολείο. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (1831) η λειτουργία του Κεντρικού ατονεί και το 1834 αποφασίζεται η μεταφορά του στην καινούργια πρωτεύουσα του κράτους, την Αθήνα. Εδώ στεγάζεται προσωρινά στην Οικία Κλεάνθους, στους πρόποδες της Ακρόπολης, του μετέπειτα πρώτου Πανεπιστημίου των Αθηνών. Με την εγκατάστασή του στον αθηναϊκό χώρο το σχολείο αλλάζει μορφή και ονομασία. Γίνεται 3ετές Ελληνικό Σχολείο και 4ετές Γυμνάσιο, αποκτά την προσωνομία Βασιλικό και, επειδή είναι το μοναδικό δημόσιο δευτεροβάθμιο εκπαιδευτήριο της πρωτεύουσας, ενισχύεται με μεγάλα κονδύλια από τον κρατικό προϋπολογισμό. Πρώτος Γυμνασιάρχης, αλλά και επόπτης του Ελληνικού σχολείου, διορίζεται ο Γεώργιος Γεννάδιος, ο οποίος θα παραμείνει στην ίδια θέση μέχρι το θάνατό του. Μετά το 1837, η «οικία Κλεάνθους» διατίθεται για τη στέγαση του Πανεπιστημίου και το σχολείο αρχίζει να μετακινείται σε διάφορα μισθωμένα από την πολιτεία κτήρια του κέντρου της Αθήνας. Αρχικά μεταφέρεται στην «οικία Μποτσάρη» (οδός Καπνικαρέας και **Μητροπόλεως**) και στη συνέχεια στεγάζεται διαδοχικά στο κτίριο του Βαρβακείου Λυκείου, σε οίκημα επί των οδών **Κορνάρου** και Ερμού και, περίπου στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, στην οδό Αδριανού.

(http://1lyk-peir-gennad.att.sch.gr/_old/Folders/history/istoria.htm)

⁸⁴ Αναφέρεται σχετικά με το Μαράσλειο Διδασκαλείο: Ο *Αρεοπαγίτης Αντωνακάκης* δεν συμμερίζεται τις κατηγορίες που θέλουν το Μαράσλειο Διδασκαλείο να οδηγεί τους νέους στην διαφθορά. Στέκεται αλληλέγγυος στον Αλέξανδρο Δελμούζο και διατυπώνει με παρρησία την άποψη πως το Διδασκαλείο αποτελεί πείραμα για την δημιουργία ενός καλύτερου σχολείου.

<http://mesokosmos.blogspot.gr/2007/05/blog-post.html>

⁸⁵ Ο Βασίλειος Γ. Αιγινήτης (1875 - 1959) υπήρξε Έλληνας φυσικός, καθηγητής πανεπιστημίου και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Ήταν αδελφός του επιφανούς αστρονόμου και διευθυντή του Εθνικού Αστεροσκοπείου Δημητρίου Αιγινήτη (1862-1934). (<http://www.chronologio.uoa.gr/node/24772>).

⁸⁶ Ο Κωνσταντίνος Δεμερτζής (1876-1936) ήταν Έλληνας πανεπιστημιακός, πολιτικός, αρχηγός πολιτικού κόμματος και πρωθυπουργός της Ελλάδας.

⁸⁷ Εμφανίζεται στο διαδίκτυο ως Α. Μάτσας.

⁸⁸ Η λέξη Asinus σημαίνει όνος, γαϊδούρι, του οποίου η πλήρης ονομασία είναι Equus africanus asinus. Η Λατινική παροιμία που αναφέρει ο Τανάγρας μεταφράζεται ελεύθερα: «αν ασχολείσαι με τα καθαρά μαθηματικά γίνεσαι άξεστος σαν γαϊδούρι».

Μαθητικά Στρατιωτικά Γυμνάσια- Αντωνόπουλος

⁸⁹ Κουκουβάγια.

⁹⁰ Στον αύλειο χώρο του ναού των Ταξιαρχών, υπάρχει το Μνημείο του «Ιερού Λόχου 1821», σε σχέδια του αρχιτέκτονα Στ. Κλεάνθη, ο οποίος υπήρξε ιερολοχίτης. Το μνημείο ανεγέρθηκε το 1843 και συνιστά το πρώτο μνημείο της νεώτερης Αθήνας. Τα έξοδα της δημιουργίας του ανέλαβε ο ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος. Ο Αλέξανδρος Σούτσος (1803-1868) ήταν φαναριώτης ρομαντικός πεζογράφος, σατιρικός ποιητής και θεατρικός συγγραφέας της Α' Αθηναϊκής Σχολής.

(http://panosavramopoulos.blogspot.gr/2013/11/blog-post_14.html και Βικιπαίδεια)

⁹¹ Αλέξανδρος Πραϊδής (1834-1866) υπήρξε Τέκτονας μυηθείς από τον Γαριβάλδη. Για το λόγο αυτό μετά τον θάνατό του ιδρύθηκε Στοά με το όνομά του. Το αγαλμά του βρίσκεται στο Πεδίο του Άρεως δίπλα στο άγαλμα του Υψηλάντη. (<http://tektonismos.blogspot.gr/2013/04/1834-1866.html>)

⁹² Στον περίβολο του Ιερού Ναού των Αγ. Ταξιάρχων υπάρχει και μία μαρμάρινη στήλη με προτομή Περικλή Βαρατάση (Λοχαγός Λόχου Φιλελλήνων 1897), μαζί με τη προτομή Αλεξάνδρου Πραΐδη (Υπολοχαγός Κρητικής Επανάστασης), τη μαρμάρινη στήλη ιερολογίτη Δημητρίου Σούτσου καθώς και με ένα, αρχικά κατασκευασμένο ως κενοτάφιο του Αλεξάνδρου Υψηλάντη.

⁹³ Ο Αμιλκάρε Τσιπριάνι (Amilcare Cipriani, 1844- 1918) ήταν Ιταλός επαναστάτης, αναρχικός και φιλέλληνας. Ο Τσιπριάνι έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ίδρυση της Δημοκρατικής Λέσχης στην Αθήνα και συμμετείχε στα γεγονότα του 1862. Στην περιοχή της Καπνικαρέας ύψωσε με άλλους οδοφράγματα, όπου κυμάτισε για πρώτη φορά στην Ελλάδα η κόκκινη σημαία σαν σημαία της επανάστασης. Το 1897 βρέθηκε ξανά στην Ελλάδα, παίρνοντας μέρος ως εθελοντής στον ελληνοτουρκικό πόλεμο, με μια ομάδα Ιταλών αναρχικών. Τραυματίστηκε στην μάχη του Δομοκού, όπου εκτός από τον Τσιπριάνι, πολέμησαν με την Λεγεώνα των Φιλελλήνων και οι Γαριβαλδινοί, συνολικά 3.060 ξένοι απ' τους οποίους 2.783 Ιταλοί. (Βικιπαίδεια). Ο Τανάγρας αναφέρεται εκτεταμένα στον Κυπριάνη στο επόμενο κεφάλαιο, όπου και τον αναφέρει ως Τσιπριάνι.

⁹⁴ Το κλίμα της πατριωτικής έξαρσης και του εθνικισμού που κυριαρχεί στις δεκαετίες του 1880 και 1890 αναδεικνύει σε ύψιστο καθήκον και αρετή τη σωματική αγωγή και τη στρατιωτική άσκηση. Στις αρχές της δεκαετίας του 1880 εισάγονται οι στρατιωτικές ασκήσεις στη μέση εκπαίδευση και το 1884 ιδρύεται στην Αθήνα η πρώτη επίσημη σχολή Γυμναστών, ενώ στις δεκαετίες του 1880 και 1890 δημιουργείται σε όλη τη χώρα πλήθος γυμναστικών και αθλητικών συλλόγων με σκοπό τη σωματική άσκηση, την ψυχαγωγία, αλλά και την ενίσχυση του εθνικού φρονήματος. Τα πλεονεκτήματα αυτά της στρατιωτικής άσκησης αναλύει διεξοδικά ο Γ. Αντωνόπουλος στο φυλλάδιό του *Ο Ιερός Λόχος ο πεσών εν Δραγατσανίω*, Αθήνα 1890, καθώς και σε άλλα μεταγενέστερα φυλλάδιά του.

(http://www.iaen.gr/panepistimio_kai_foitites_stin_ellada_kata_ton_19o_aiona-b-59*575.html σελίδα 584)

⁹⁵ Μπήκε στην Ιατρική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1892.

Σχολή Δοκίμων

⁹⁶ Προβάλλει εδώ προφανώς τις δικιές του ανησυχίες για το τέλος του έργου της Εταιρείας του με το θάνατο του.

⁹⁷ Το άρθρο η «περιοδεία της Γης» δημοσιεύεται στον 6^ο τόμο του περιοδικού της Σμύρνης «Όμηρος», Αρ. 3 (1878) από σελίδες ~133-136 το 1^ο μέρος & το 2^ο μέρος από σελίδες 141-152. Το περιοδικό «Όμηρος» εκδίδεται στη Σμύρνη την περίοδο 1873 με 1878 από τον ομώνυμο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο. Η θεματολογία του μπορεί να χαρακτηριστεί ως ποικίλη, καθώς εμπεριέχει ιστορικά θέματα, ποίηση, λογοτεχνία, γεωγραφία, αρχαιολογία, ζητήματα θρησκείας, φυσικών επιστημών και γενικότερων γνώσεων. Ο συγγραφέας του άρθρου εμφανίζεται όμως εκεί όχι ο Αραγής όπως αναφέρει ο Τανάγρας αλλά ως «ανώνυμος».

(<http://xantho.lis.upatras.gr/pleias/index.php/omiros/index>)

⁹⁸ Αφού τελείωσε τη 2^η χρονιά του Γυμνασίου το 1890 στο Μοναστήρι της Μακεδονίας, έρχεται στην Αθήνα 15 χρόνων τελειώνει την 3^η χρονιά στο Γεννάδειο Γυμνάσιο στην Πλάκα, προετοιμάζεται όλο το καλοκαίρι διαβάζοντας και δίνει εξετάσεις το Φθινόπωρο στη σχολή Ναυτικών στο Ναυσταθμο. Προηγείται η ιατρική εξέταση τον Αύγουστο (με τον Νιρβάνα που μόλις είχε διοριστεί εκεί σαν γιατρός) ο οποίος και τον έκοψε λόγω της μυωπίας του.

⁹⁹ Η «ευκαιρία» δεν είναι τύπος πολεμικού πλοίου, αλλά αυθαίρετη ονομασία μικρού βοηθητικού επιβατηγού πλοίου για καθημερινή μεταφορά προσωπικού από Πειραιά προς Ναύσταθμο Σαλαμίνας και επιστροφή. Πρωτορίστηκε από τον Βασίλεα Γεώργιο Α' περί το 1900. Ως όνομα και σε ενέργεια τέτοιο πλοίο υφίσταται και σήμερα, υπαγόμενο στη Διοίκηση Ναυστάθμου Σαλαμίνας (ΝΣ). (Βικιπαίδεια – Πολεμικό πλοίο).

Πρώτο χρονογράφημα. Κρανάη-Αρχαιολογικοί βανδαλισμοί.

¹⁰⁰ Ο πρώτος μύθος για την Αθήνα φέρει ως βασιλιά της τον Κραναό, γύρω στα 1500 π.Χ., όταν έγινε ο κατακλυσμός και σώθηκαν ο Δευκαλίωνας και η Πύρρα. Ο Κραναός είχε τρεις κόρες: την *Κρανάη*, την Κραναίχη και την Ατθίδα. Ο παλιότερος συνοικισμός της Αθήνας, που ήταν κοντά στο λόφο του Φιλοπαππου (ή λόφος Μουσών, ή λόφος Σέγγιο), ονομάστηκε «Κραναά» ή «Κραναών πόλις». (livepedia.gr).

¹⁰¹ Μικρός ναός του 12ου αι. μ.Χ. Στον τύπο της καμαρωτής μονόκλιτης βασιλικής στου Φιλοπάππου.

¹⁰² Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897 ή, διαφορετικά, ο πόλεμος των τριάντα ημερών ή και Μαύρο '97, ή Ατυχής πόλεμος, ήταν ο πόλεμος που κήρυξε η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά του Βασιλείου της Ελλάδας το έτος 1897 (6 Απριλίου-7 Μαΐου), ως απόρροια της τότε έκβασης του Κρητικού προβλήματος, αρνούμενη η πρώτη το δίκαιο αίτημα της διενέργειας δημοψηφίσματος στην Κρήτη προκειμένου ο ίδιος ο κρητικός λαός να δώσει τέλος του προβλήματος. (Βικιπαίδεια).

¹⁰³ Διακεκριμένος Έλληνας χειρουργός του 19ου αιώνα (1838 – 1911) και πανεπιστημιακός δάσκαλος. Έμεινε στην ιστορία για τη φοιτητική αναταραχή που προκλήθηκε εξαιτίας του στην Αθήνα στις αρχές του 1897, η οποία συνοδεύτηκε από την κατάληψη του Πανεπιστημίου από φοιτητές και την πολιορκία του από δυνάμεις του στρατού και της αστυνομίας («Γαλβανικά»). Η εφαρμογή των νέων χειρουργικών μεθόδων του εκτόξευσε τη φήμη του, με αποτέλεσμα η βασίλισσα Όλγα να του αναθέσει τη διεύθυνση του χειρουργικού τμήματος του νοσοκομείου «Ευαγγελισμός». Το 1881 εξελέγη καθηγητής της χειρουργικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αλλά το επόμενο έτος απολύθηκε για πολιτικούς λόγους. Πέθανε αιφνίδια κατά τη διάρκεια κυνηγετικού περιπάτου στο Σούνιο. Προς τιμήν του, ένας μικρός αθηναϊκός δρόμος στα Πατήσια φέρει το όνομά του. Είναι κάθετος της Λεωφόρου Πατησίων. (<http://www.sansimera.gr/biographies/686#ixzz2x39jKtwO>)

¹⁰⁴ Οι μάχες έγιναν κοντά σε Ελληνικές πόλεις όπως Τύρναβο, Φάρσαλα, Λάρισα, Βελεστίνο, Δομοκό. Στο Βελεστίνο βρισκόντουσαν υπό τις διαταγές του Συνταγματάρχη Πυροβολικού Σμολένσκη. (Βικιπαίδεια). Ο Τανάγρας κάνει αναφορά στη συμμετοχή του αυτή στο επόμενο κεφάλαιο «Πανεπιστημιακά χρόνια».

¹⁰⁵ Στην Αθήνα το 1885 μετά την παύση της έκδοσης της εβδομαδιαίας σατυρικής εφημερίδας Ασμοδαίος, στη θέση της άρχισε να εκδίδεται η επίσης εβδομαδιαία κυριακάτικη σατυρική εφημερίδα «Άστυ», που ιδρύθηκε από τον Μπάμπη Άννινο, ο οποίος αργότερα την εκχώρησε στον αδελφό του Θέμο Άννινο. Η εφημερίδα αυτή διέκοψε την κυκλοφορία της το 1889 και επανεκδόθηκε το 1890 όπου και συνέχισε μέχρι το 1907 ως ημερήσια πλέον πρωινή πολιτική και ειδησεογραφική εφημερίδα με αρχισυντάκτη τον Δημήτριο **Κακλαμάνο** και κατά τη τελευταία περίοδο υπό τον Εμμανουήλ Ρέπουλη. Συνεργάτες της εφημερίδας «Άστυ» υπήρξαν κατά καιρούς οι καλλίτεροι των λογίων και δημοσιογράφων της εποχής με συνέπεια να θεωρούνται τα φύλλα της ακόμα και σήμερα ο καθρέπτης της πολιτικής, πνευματικής αλλά και της κοινωνικής κίνησης της Αθήνας της εποχής εκείνης. Μεταξύ των συνεργατών της εφημερίδας συγκαταλέγονται οι: Γεώργιος Δροσίνης, Γεώργιος Σουρής, Γεώργιος Πωπ, Θ. Βελιανίτης, Κωστής Παλαμάς, κ.ά. (Βικιπαίδεια)

¹⁰⁶ Ο Δημήτρης Πικιώνης (1887-1968) ήταν έλληνας αρχιτέκτονας και ακαδημαϊκός, με πλούσιο ζωγραφικό, ποιητικό και συγγραφικό έργο. Η διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου γύρω από την Ακρόπολη και το λόφο Φιλοπάππου, από το 1951 ως το 1957, ήταν ίσως το σημαντικότερο έργο του. Ανάμεσα σε αυτές ήταν και το *Άνδηρο*, το πλάτωμα, άλλο ένα σημείο παρέμβασης του Πικιώνη, με εξαιρετική θέα στην Ακρόπολη. Στην κορυφή του λόφου, στο Άνδηρο, μαρμάρινα καθιστικά και μικρές πέτρινες κατασκευές οργανώνονται έτσι ώστε να τοποθετήσουν τον άνθρωπο στα σημεία με την καλύτερη θέα των Προπυλαίων και της Ακρόπολης γενικότερα. Αυτή η παρέμβαση ίσως ήταν που δεν μπόρεσε ο Τανάγρας να εντοπίσει τη νέα θέση του Άνδερου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ: 1892 -1897

Κρητικοί και Μανιάτες

¹⁰⁷ Το 1892 θα πρέπει να τελείωσε ο Τανάγρας το Γυμνάσιο. Είχε ήδη δώσει εξετάσεις στη σχολή Ναυτικών στο Ναυσταθμο όταν τελείωσε το δεύτερο έτος Γυμνασίου για να μπει στο τρίτο, όπως εξηγεί στο κεφάλαιο «Εξετάσεις στο Ναυτικό» και απέτυχε λόγω μυωπίας με εξεταστή τον Παύλο Νιρβάνα που υπηρετούσε ήδη στο Ναυσταθμο από το 1890. Τελειώνοντας το Γυμνάσιο το 1892 εισήλθε στην Ιατρική σχολή στην οποία φοίτησε έως το 1897, όπως εξηγεί στην παράγραφο «Τα Ορεσειακά». Έλαβε μετά την αποφοίτηση του μέρος στον πόλεμο του 1897 όπως εξηγεί στην παράγραφο «Μαθητικά Στρατιωτικά Γυμνάσια- Αντωνόπουλος» καθώς επίσης και στην παράγραφο «Κρανάη-Αρχαιολογικοί βανδαλισμοί», σε μία εθελοντική ιατρική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού και του τεκτονισμού, υπό τον καθηγητή της χειρουργικής Ιούλιο Γαλβάνη. Η Ιατρική σχολή ήταν τότε

4ετής, (βλέπε σελίδα 218 στην πιο κάτω αναφορά) και η εισαγωγή στα Πανεπιστήμια από το Γυμνάσιο ήταν χωρίς εξετάσεις, (βλέπε σελίδα 175 στο: Κώστας Λάμπας, Πανεπιστήμιο και Φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο Αιώνα. 39^ο Δημοσίευμα του Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας. «Γραφικές Τέχνες Γ. Αργυροπούλος Ε.Π.Ε.» Δεκέμβριος 2004 για την Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς Τυπογραφική επιμέλεια Γιούλη Ευαγγέλου.

(http://www.iaen.gr/panepistimio_kai_foitites_stin_ellada_kata_ton_19o_aiona-b-59*0.html). Τον Απρίλιο του 1898 τάχθηκε στο Πολεμικό Ναυτικό.

¹⁰⁸ Βλέπε αναφορά για τον Χρηστομάνο, Νέα σκηνή και αυτοκράτειρα Ελισσάβετ στην παράγραφο *Νέα σκηνή. Χρηστομάνος*.

¹⁰⁹ Ο Ρήγας Νικολαΐδης (1856-1928) ήταν Έλληνας ιατρός, ακαδημαϊκός, συγγραφέας και καθηγητής φυσιολογίας στην ιατρική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ιδρυτής του εργαστηρίου πειραματικής φυσιολογίας της ιατρικής σχολής. Το αμφιθέατρο του εργαστηρίου σήμερα φέρει προς τιμή του το όνομα του. Διεξήγαγε πολλά πειράματα και έρευνες για ανίατες ασθένειες της εποχής του, όπως τη φυματίωση, την ελονοσία, τον εχινόκοκκο, τη γρίπη, τον τύφο, τη δυσεντερία κτλ. Ήταν μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, από το 1926, διορισμένος με την συντακτική πράξη ίδρυσης της Ακαδημίας. Έχει γράψει το βιβλίο *Φυσιολογία του ανθρώπου* που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1915. (Βικιπαίδεια).

¹¹⁰ Ο Γεώργιος Ν. Μακκάς (1877-1946) ήταν παιδίατρος με σπουδές στη Βιέννη, στο Παρίσι και το Βερολίνο. Το 1929 διορίστηκε τακτικός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1935 απολύθηκε για πολιτικούς λόγους (δικτατορία Κονδύλη) και το 1936 επανήλθε στο Πανεπιστήμιο. Παντρεύτηκε την Κλεοπάτρα Νικολαΐδου και απέκτησαν δύο κόρες: την Ρέα και την Έλλη. Αν ο Μακκάς σπούδαζε μαζί με τον Τανάγρα το 1892 θα πρέπει να ήταν 15 χρόνων. Πιθανόν να μην είχαν την ίδια ηλικία ενώ ήταν στο ίδιο έτος.

¹¹¹ Ο Κωνσταντίνος Τσιμινάκης ήταν ιατρός νευρολόγος πήρε το Απολυτήριο Γυμνασίου Β' Αθηνών την 6 Σεπτεμβρίου 1892, τη χρονιά που το πήρε και ο Τανάγρας.

¹¹² Στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Πανεπιστημίου η πρακτική άσκηση των φοιτητών της Ιατρικής γινόταν στα δύο δημόσια νοσοκομεία της πρωτεύουσας, το πολιτικό και το στρατιωτικό. Επειδή όμως αυτά ήταν ανεπαρκή, το Πανεπιστήμιο προχώρησε το 1856 στην ίδρυση δικού του νοσοκομείου, της Αστυκλινικής, με διευθυντή έναν τακτικό καθηγητή της Ιατρικής Σχολής. Το νοσοκομείο αυτό δεχόταν για νοσηλεία άπορους, κυρίως, ασθενείς και ήταν ο χώρος στον οποίο εκαναν τη βασική άσκηση τους οι φοιτητές της Ιατρικής. Εκτός από την Αστυκλινική, οι φοιτητές ασκούσαν και σε άλλα νοσοκομεία της πρωτεύουσας, όπως το Μαιευτήριο, το Οφθαλμιατρείο, το Νοσοκομείο των αφροδισίων παθών, το Βρεφοκομείο κ.ά.

(http://www.iaen.gr/panepistimio_kai_foitites_stin_ellada_kata_ton_19o_aiona-b-59*0.html σελίδα 141.)

¹¹³ Ο Σπυρίδων Μαγγίνας (1839-1919) ήταν Έλληνας ακαδημαϊκός, εθνικός ευεργέτης, καθηγητής Ιατρικής, πρότανης του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά το 1897-1898.

(<http://www.mednet.gr/archives/2003-6/pdf/662.pdf>). Γράφτηκε τον Σεπτέμβριο του 1856 στην Ιατρική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου. Αναγορεύτηκε διδάκτωρ της Ιατρικής το 1862 με βαθμό άριστα. Υπηρέτησε δέκα χρόνια ως βοηθός σε στρατιωτικό νοσοκομείο και μετά πήγε στην Ευρώπη. Παρακολούθησε ειδικά μαθήματα τρία χρόνια στο Παρίσι και δύο χρόνια στην Βιέννη. Επέστρεψε στην Αθήνα το 1870 και έγινε υφηγητής της χειρουργικής Παθολογίας στο Πανεπιστήμιο. Το 1874 διορίστηκε έκτακτος καθηγητής και το 1880 καθηγητής του ίδιου μαθήματος. Μετά τον θάνατο του Θεόδωρου Αρεταίου (1893) διορίστηκε διευθυντής της χειρουργικής κλινικής. (Βικιπαίδεια).

¹¹⁴ Βάφας Γεώργιος. Κοσμήτορας Ιατρικής, όπως αναφέρει το πτυχίο του Τανάγρα.

¹¹⁵ Ο Θεόδωρος Αφεντούλης (1824-1893) ήταν Έλληνας καθηγητής Πανεπιστημίου του 19ου αιώνα και πληρεξούσιος (βουλευτής) στη Β' Εθνική Συνέλευση του 1862. Σπούδασε ιατρική αρχικά στη Σμύρνη και στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, τότε Οθωναίο, και ακολούθως στην Ευρώπη για ευρύτερες σπουδές. Επέστρεψε στην Αθήνα το 1849 όπου και αναγορεύτηκε υφηγητής, και το 1852 καθηγητής της παθολογικής ανατομικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διακρίθηκε για την σπάνια εγκυκλοπαιδική γνώση του σε πολλούς κλάδους της επιστήμης. Διέπρεψε και ως καθηγητής της φαρμακολογίας διδάσκοντας επί σαράντα χρόνια. Έγραψε και δημοσίευσε πολλά περισπούδαστα ιατρικά συγγράμματα, αλλά και λογογραφικά κείμενα και ποιήματα. Μετέφρασε ακόμα και σημαντικούς ξένους συγγραφείς. Διετέλεσε επί σειρά ετών διευθυντής του Τζαννείου Νοσοκομείου

του Πειραιά. Στην πολιτική αναμείχτηκε το 1862-3 όταν εξελέγη βουλευτής (πληρεξούσιος) του Πειραιά στην Εθνική συνέλευση, επιδεικνύοντας εθνική και κοινωνική δράση ασυνήθη. Τιμήθηκε με παράσημα από τον βασιλέα Όθωνα, τον Γεώργιο τον Α΄ καθώς και με πολλές ξένες διακρίσεις. (Βικιπαίδεια).

Ο Σουρής- Η εξέδρα του Φαλήρου

¹¹⁶ Ο Ρωμηός ήταν έμμετρη εβδομαδιαία σατιρική εφημερίδα. Δημιουργός και μοναδικός συντάκτης της ήταν ο Γεώργιος Σουρής. Εκδιδόταν σχεδόν ανελλιπώς από το 1883 ως το 1918, λίγο πριν το θάνατο του Σουρή, για 36 χρόνια και 8 μήνες, σε 1.444 συνολικά τεύχη και 2 παραρτήματα. (Βικιπαίδεια).

¹¹⁷ Ο Γεώργιος Σουρής (1853-1919) ήταν ένας από τους σπουδαιότερους σατιρικούς ποιητές της νεότερης Ελλάδας, έχοντας χαρακτηριστεί ως «σύγχρονος Αριστοφάνης». Γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ωστόσο, δεν κατόρθωσε να πάρει πτυχίο γεγονός που του στοίχισε πολύ. Σε ηλικία 30 ετών έβγαλε το πρώτο φύλλο της εφημερίδας του, που ο Γεώργιος Δροσίνης τη βάφτισε «Ο Ρωμηός». Το έργο του χαρακτηριζόταν από την ποιητική του γονιμότητα και την πληθώρα των στίχων του. Έγραφε πάντα καλοπροαίρετα σχολιάζοντας το λαό, τους άρχοντες, τους Βασιλείς, χωρίς ωστόσο να βρίζει. Συχνά αυτοσαρκαζόταν και έξοχο δείγμα αυτοσαρκασμού είναι το ποίημα «Η Ζωγραφιά μου». Η γλώσσα του είναι μικτή. Χρησιμοποιεί πολύ τη δημοτική, αλλά συχνά στα ποιήματά του υπάρχουν αρκετές λόγιες λέξεις και φράσεις, για λόγους είτε μετρικούς είτε σατιρικούς. Προτάθηκε 5 χρονιές για το Νόμπελ Λογοτεχνίας. Παντρεύτηκε το 1881, σε ηλικία 28 ετών την Μαρή Κωνσταντινίδη, από τη Χίο, του γένους Αργέντη Ροδοκανάκη, με την οποία και πέρασε μια ευτυχισμένη ζωή αποκτώντας πέντε παιδιά. Η γυναίκα του επέμενε πως είχε έξι, συμπεριλαμβάνοντας και τον σύζυγό της που "καθώς ήταν αδέξιος και ανέμελος" είχε πραγματική ανάγκη μητρικής στοργής και φροντίδας. (Βικιπαίδεια).

¹¹⁸ Ο Ιωάννης Πολέμης (1862-1924) ήταν Έλληνας ποιητής και θεατρικός συγγραφέας. (Βικιπαίδεια).

¹¹⁹ Ο Γεώργιος Δροσίνης (1859 -1951) ήταν Έλληνας ποιητής, πεζογράφος και δημοσιογράφος. Ήταν ένας από τους πρωτοπόρους της ανανεωτικής Νέας Αθηναϊκής Σχολής στην ποίηση και της ηθογραφίας στην πεζογραφία. Στην Κηφισιά υπάρχει το Μουσείο Δροσίνη. (Βικιπαίδεια).

¹²⁰ Ο Πολύβιος Δημητρακόπουλος (1864-1922) ήταν Έλληνας θεατρικός συγγραφέας, ποιητής, μυθιστοριογράφος και δημοσιογράφος. Ήταν γνωστός επίσης με το φιλολογικό ψευδώνυμο Πολ Αρκάς. (Βικιπαίδεια).

¹²¹ Παύλος Νιρβάνας Με αυτό το λογοτεχνικό ψευδώνυμο είναι γνωστός ο μεγάλος έλληνας λογοτέχνης που έλκει την καταγωγή του από την Κύμη (ή από την Σκόπελλο). Ο Πέτρος Κ. Αποστολίδης όπως ήταν το πραγματικό όνομα του Παύλου Νιρβάνα, γεννήθηκε στην Μαριανούπολη της Ρωσίας το έτος 1866. Σε μικρή ηλικία επιστρέφει στην Ελλάδα όπου τελικά σπουδάζει στην ιατρική σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών. Το έτος 1890 κατατάσσεται στο πολεμικό ναυτικό από όπου και παραιτείται με τον βαθμό του γενικού αρχιάτρου το 1922. Ο Παύλος Νιρβάνας, εξέδωσε πολλές ποιητικές συλλογές και δημοσιεύσε πολλά χρονογραφήματα σε εφημερίδες. Διατηρούσε στενούς δεσμούς με αρκετούς λογοτέχνες της εποχής του, ενώ τον συνέδεε αδελφική φιλία με τον Αλεξ. Παπαδιαμάντη. (Βικιπαίδεια). Υπήρξε ένας από τους συνιδρυτές της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών του Τανάγρα το 1923 και στενός του φίλος.

¹²² Ο Ιωάννης Δαμβέργης (1862-1938) ήταν Έλληνας λογοτέχνης και δημοσιογράφος. Διετέλεσε πρόεδρος του Εθνικού Θεάτρου (1932) επί κυβερνήσεως Ελευθερίου Βενιζέλου. (Βικιπαίδεια).

¹²³ Νικόλαος Ι. Λάσκαρης (1868-1945). Θεατρικός συγγραφέας και ιστορικός του θεάτρου. Ο Πατέρας του ήταν συμβολαιογράφος, χωρίς καμιά ξεχωριστή άνθιση στα οικονομικά του. Τέλειωσε τις γυμνασιακές του σπουδές πάλι στην πρωτεύουσα και γράφτηκε στη Νομική Σχολή. Μετά το δίπλωμά του, έφυγε στο Παρίσι, όπου έμεινε δύο χρόνια, με έξοδα του γνωστού πια και θρυλικού από τις διαρκείς διηγήσεις του, Ευστ. Γλυμενόπουλου, θείου του, αδελφού της μητέρας του. Ο Λάσκαρης έγραψε δεκάδες κωμωδίες, επιθεωρήσεις, οπερέτες και μονόπρακτα, μόνος ή με τη συνεργασία των Π.Δημητρακόπουλου, Δ.Γιαννουκάκη, Β.Ηλιάδη, Ι.Καμπούρογλου, Μ.Λιδωρίκη, Ηλ.Καπετανάκη, Γ.Πωπ, κ.ά., π.χ. «Το κοκαλάκι της νυχτερίδας», που μεταφράστηκαν σε πολλές ξένες γλώσσες και παίχτηκαν σε πολλά ξένα θέατρα. Από τις οπερέτες του αναφέρονται «Στα παραπήγματα», «Πικ νικ» με μουσική Θ.Σακελλαρίδη, κ.α. (http://www.theatromathia.gr/theaterland/laskaris_gr.html).

¹²⁴ Ο Θεόδωρος Βελλιανίτης (1863-1935) ήταν δημοσιογράφος, φιλόλογος και πολιτικός. Γεννήθηκε στον Πειραιά αλλά καταγόταν από τους Παξούς, όπου εκλεγόταν και βουλευτής. Είχε διατελέσει και υπουργός Παιδείας. Πιο πολύ όμως από την πολιτική του δραστηριότητα, ήταν γνωστός ως δημοσιογράφος και λογοτέχνης. Συνεργάστηκε με τις εγκυρότερες αθηναϊκές εφημερίδες της εποχής, όπως η Ακρόπολις, το Έθνος, η Εστία, το Εμπρός. Ορισμένα χρονογραφήματά του έχουν συγκεντρωθεί σε βιβλία, όπως «Στρατιωτικά Αναμνήσεις, Παλαιοί Οδοί και παλαιά Φυσιονομία». Ο κόσμος της Βαυαροκρατίας αποτελούσε το αντικείμενο της ενασχόλησής του. (Βικιπαίδεια).

¹²⁵ Σεμιτέλος Δημήτριος. Φιλόλογος, καθηγητής του Πανεπιστημίου (1830-1898). Γεννήθηκε στο χωριό Μονοδέντρι της Ηπείρου και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας.

¹²⁶ Στο διαδίκτυο εμφανίζεται ο Σουρής να έχει τέσσερις κόρες και ένα γιό.

¹²⁷ Ο Τανάγρας κατά την εποχή που γράφει τα απομνημονεύματά του είχε καταλήξει στην πεποίθηση ότι δεν υπάρχει επικοινωνία με νεκρούς αλλά απλά τηλεπαθητική επικοινωνία με ζωντανούς.

¹²⁸ Δες παραπομπή για τον Καμπούρογλου στην παράγραφο «Εκπαιδευτικές αντιλήψεις του 19ου αιώνα».

¹²⁹ Κάρολος Ροβέρτος Δαρβίνος (Charles Robert Darwin) (1809-1882) ήταν Άγγλος φυσιοδίφης και γεωλόγος, ο οποίος έμεινε στην ιστορία ως ο θεμελιωτής της θεωρίας της εξέλιξης. Ήταν ο εισηγητής του μηχανισμού της φυσικής επιλογής, μέσω του οποίου πρότεινε ότι συντελείται η εξέλιξη όπου όλα τα είδη ζωής προέρχονται από κοινούς προγόνους και έχουν διαμορφωθεί με την πάροδο του χρόνου. Σε κοινή δημοσίευση με τον Άλφρεντ Ράσελ Γουάλας εισήγαγε τη θεωρία της φυσικής επιλογής, στην οποία η πάλη για επιβίωση δημιουργεί τη διακλάδωση των ειδών και έχει παρόμοια αποτελέσματα με την πρακτική της τεχνητής επιλογής. (Βικιπαίδεια).

¹³⁰ Ο Friedrich Karl Christian Ludwig Büchner (1824–1899) ήταν Γερμανός φιλόσοφος, βιολόγος και γιατρός, ένας από τους κύριους υποστηρικτές του επιστημονικού υλισμού. (Βικιπαίδεια).

¹³¹ Ο Ερνστ Χάινριχ Φίλιπ Αουγκουστ Χέκελ (*Ernst Heinrich Philipp August Haeckel*, 1834-1919) ήταν διαπρεπής Γερμανός βιολόγος, φυσιοδίφης, φιλόσοφος, φυσικός, και καλλιτέχνης, ο οποίος ανακάλυψε, περιέγραψε και ονόμασε χιλιάδες νέα είδη, χαρτογράφησε ένα γενεαλογικό δέντρο σχετίζοντας όλες τις μορφές ζωής και εισήγαγε πολλούς νέους όρους στην βιολογία, όπως *φύλο*, *φυλογένεση*, *οικολογία* και το βασίλειο *Πρώτιστα*. Ο Χέκελ προήγαγε και εκλαΐκευσε το έργο του Κάρολου Δαρβίνου στην Γερμανία και ανέπτυξε την αμφιλεγόμενη θεωρία της ανακεφαλαίωσης (*recapitulation theory*) ισχυριζόμενος ότι η βιολογική ανάπτυξη ενός οργανισμού είναι παράλληλη και συνοψίζει ολόκληρη την εξελικτική ανάπτυξη του είδους, την φυλογένεση. (Βικιπαίδεια).

Κρητικές επαναστάσεις- Κρητικά θηρία

¹³² Στις 3 Σεπτεμβρίου 1895 ξέσπασε νέα επανάσταση στην Κρήτη αλλά οι σφαγές των Οθωμανών δεν σταμάτησαν και στις 11 Μαΐου 1896 ο χριστιανικός πληθυσμός των Χανίων, ο οποίος αποτελούσε μειονότητα στην πόλη, υπέστη μεγάλη σφαγή, όπως και τον επόμενο χρόνο 1897, οπότε και πυρπολήθηκαν και τα κοινοτικά καταστήματα απέναντι από τον καθεδρικό ναό, που περιλάμβαναν το επισκοπικό μέγαρο και το παρθεναγωγείο. Τότε ξέσπασε η Επανάσταση του 1897-1898. Η αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στο νησί οδήγησε στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 κατά τον οποίο τα οθωμανικά στρατεύματα νίκησαν κατά κράτος τα αντίστοιχα ελληνικά στο Θεσσαλικό μέτωπο, σε συνθηκολόγηση της Ελλάδος και φυσικά απόσυρση οποιασδήποτε βοήθειας ή υποστήριξης προς την Κρήτη. (Βικιπαίδεια-Κρητική Πολιτεία). Ο Τανάγρας μάλλον πήγε στην Κρήτη κατά το τέλος Μαΐου του 1896 που τελειώνουν και οι παραδόσεις μαθημάτων στο τελευταίο έτος των σπουδών του στο Πανεπιστήμιο. Έλαβε επίσης μέρος και στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

¹³³ Με την ονομασία Σύμβαση της Χαλέπας, (ή και Χάρτης της Χαλέπας) φέρεται μία ιστορική συμφωνία μεταξύ της Οθωμανικής κυβέρνησης και της Επαναστατικής Συνέλευσης των Κρητών που συνομολογήθηκε στις 15 Οκτωβρίου του 1878 στην ομώνυμη συνοικία των Χανίων της Κρήτης, απ' όπου έλαβε και την ονομασία της και προβλέπει μεταξύ άλλων το διορισμό χριστιανού Γενικού Διοικητή Κρήτης και μετατρέπει το νησί σε ένα είδος ημιαντόνομης επαρχίας με ιδιαίτερα προνόμια. Τα θετικά αποτελέσματα της σύμβασης, όμως, σκιάζουν τα εσωτερικά κομματικά πάθη των Κρητών που οδηγούν στην επιπόλαιη και άκαιρη επανάσταση του 1889 η οποία ακυρώνει τα χριστιανικά προνόμια της Σύμβασης και επαναφέρει την τουρκική τρομοκρατία περασμένων καιρών, ιδιαίτερα

κατά το διάστημα 1889-1894. (<http://www.creteinfo.gr/crete/people/venizelos/index.html>). Το 1895 γεννιέται η ιδέα μιας αυτόνομης ή ημιαυτόνομης πολιτείας με εμπνευστή της το Σφακιανό πολιτευτή Μανούσο Κούνδουρο, πράγμα που αντιμετωπίζεται αρνητικά από τους Τούρκους. Μετά από σειρά νικηφόρων μαχών και τουρκικών ωμοτήτων ο Σουλτάνος-με παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων-επαναφέρει τις ρυθμίσεις της Σύμβασης της Χαλέπας. Η αντίδραση όμως του μουσουλμανικού στοιχείου στη Σύμβαση οδηγεί σε νέες συγκρούσεις στο νησί με αποτέλεσμα οι επαναστάτες των Χανίων με ηγέτη το Ελευθέριο Βενιζέλο (καθώς και άλλες επαναστατικές οργανώσεις) να υπογράψουν στις 15 Ιανουαρίου 1897 στο Ακρωτήρι ψήφισμα που κηρύττει την κατάλυση της τουρκικής κατοχής και την ένωση με την Ελλάδα καλώντας το βασιλιά της Ελλάδας να καταλάβει το νησί. Κάτω από την πίεση αυτή, οι Μεγάλες Δυνάμεις προτείνουν τη λύση της αυτονομίας, την οποία οι Κρήτες και η ελληνική κυβέρνηση αναγκάζονται να τη δεχθούν μετά τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Θέτουν όμως, ως απαράβατο όρο την απομάκρυνση του τουρκικού στρατού από την Κρήτη.

¹³⁴ Η Πολιορκία του Βάμου που ξεκίνησε στις 18 Μαΐου, ήταν μία ιστορική επιχείρηση των εξεγερθέντων χριστιανών Κρητικών κατά την τελευταία Κρητική Επανάσταση, το 1896, εναντίον 1600 Τούρκων που είχαν οχυρωθεί στο ομώνυμο φρούριο - Διοικητήριο, στο χωριό Βάμος, 25 χλμ. ανατολικά των Χανίων, στις βόρειες υπώρειες του Λευκών Ορέων, εξ ου και η ονομασία της. (Βικιπαίδεια-Πολιορκία του Βάμου).

¹³⁵ Πρέπει να αισθανόταν συναισθηματικά κοντά στους Κρήτες, εφόσον έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του εκεί.

¹³⁶ Θα πρόκειται για την ονομαζόμενη «Εθνική Εταιρεία». Η Εθνική Εταιρεία οργανώθηκε κατά το σύστημα της Φιλικής Εταιρείας σε συνδυασμό με το αυστηρό απόρρητο τυπικό των Τεκτόνων. Συστήθηκε την άνοιξη του 1894. Τα πρώτα στελέχη της προέρχονταν από παλαιότερη οργάνωση που έφερε το όνομα «Εθνική Άμυνα» που είχε δράσει στην Κρήτη και τη Θεσσαλία την οποία και είχε διαλύσει ο Χ. Τρικούπης το 1882. Ιδρυτές της Εθνικής Εταιρείας, όπως αποδείχθηκε αργότερα, ήταν οι στρατιωτικοί Χρ. Σολιώτης, Πέτρος Λυκούδης και Αλ. Σοφιανός, οι οποίοι και την συνέστησαν το 1894. Ακολούθησε μύηση και άλλων αξιωματικών αλλά και προσώπων που κατείχαν εξαιρετικές θέσεις στην τότε Αθηναϊκή κοινωνία όπως καθηγητές, δικαστικοί κ.λπ. Στην ομάδα πρωτοστάτησαν οι Λ. Φωτιάδης, Γ. Σουλιώτης, Κ. Πάλλης, και Παύλος Μελάς, ενώ οι πλέον ενεργοί πυρήνες της βρίσκονταν στο Άργος και το Ναύπλιο. Τμήμα της εταιρείας στο Ναύπλιο ίδρυσε ο Ιωάννης Μεταξάς. Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1895, η Εθνική Εταιρεία διέθετε εξήντα μέλη και με νέο καταστατικό που συντάχθηκε το ίδιο έτος συγκροτήθηκε ενδεκαμελές συμβούλιο. Κατά το 1897 η Εθνική Εταιρεία μετατράπηκε αιφνίδια σε κυρίαρχο εκπρόσωπο και καθοδηγητή της κοινής γνώμης, οργανώνοντας συλλαλητήρια, εκδίδοντας ψηφίσματα, φανατίζοντας και εξωθώντας τον λαό για πόλεμο. Η ίδια οργάνωση πρέπει να οδήγησε τον Τανάγρα και στο Δομοκό στον πόλεμο του 1897.

¹³⁷ Το Κολυμπάρι βρίσκεται 24 χιλιόμετρα Δυτικά από τα Χανιά. Είναι ένα μικρό γραφικό παραθαλάσσιο χωριό, με 950 μόνιμους κατοίκους. Επειδή έχει ένα σχετικά ασφαλές λιμάνι, χρησιμοποιήθηκε για αποβίβαση στρατευμάτων σε διάφορες περιόδους της νεότερης ιστορίας του νησιού. (<http://www.greekhotel.com/crete/chania/kolymbari/village/home-gr.htm>).

¹³⁸ Μαδάρες: τα θερινά βοσκοτόπια των κρητικών βουνών (ιδιαίτερα των Λευκών Ορέων) που βρίσκονται σε υψόμετρο από 1.400 έως 2.000 μέτρα. Επίσης σημαίνει ερήμωση και καταστροφή απ' όπου το «τα κάναμε μαδάρα» που σήμερα επιβιώνει ως «τα κάναμε μαντάρα».

(<http://el.wiktionary.org/> - μαδάρα).

¹³⁹ Τα κρητικά στιβάνια είναι οι χαρακτηριστικές μπότες της Κρητικής ενδυμασίας. Κατασκευάζονται από δέρμα μοσχარიού με δερμάτινη φόδρα από κατσίκι και διαθέτουν πέτσινους άτατους (διπλό πετσί) κολλημένους και καρφωμένους με ξυλόκαρφα. (<http://www.kritikastivania.gr/kritika-stivania>).

¹⁴⁰ Θα έπρεπε να έκανε κύριο τέλη Μαΐου στα βουνά της Κρήτης.

¹⁴¹ Μετά την τραγική σφαγή των Αρμενίων που σημειώθηκε στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου αφενός ν' αποφύγει την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, και αφετέρου να τονώσει το φανατισμό του μουσουλμανικού όχλου, που και αυτόν κάποιοι κύκλοι τον παρακινούσαν, σε αντιπερισπασμό, ο Σουλτάνος, Αμπντούλ Χαμίτ Β' ενίσχυσε τους Τουρκοκρήτες με ένοπλα τμήματα που οδήγησαν σε νέες μεγάλης έκτασης ταραχές σε βάρος των Ελληνοχριστιανών της Κρήτης, με σφαγές και λεηλασίες. (Βικιπαίδεια – Εθνική Εταιρεία).

¹⁴² Το τουφέκι Γκρα (*Gras*), γαλλικού υποδείγματος 1874, αποτέλεσε κύριο όπλο τόσο του γαλλικού όσο και του ελληνικού στρατού στον οποίο παρέμεινε σε υπηρεσία μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο.

Υπήρχε στον ελληνικό στρατό σε τρεις εκδόσεις: το μακρύκαννο τυφέκιο πεζικού, την μεσαίου μεγέθους αραβίδα του ιπικού και το βραχύκαννο του πυροβολικού. Στην Γαλλία υπήρχε επιπλέον ειδική έκδοση για την (γαλλική) χωροφυλακή. Το όπλο δεχόταν ένα ολομεταλλικό φυσίγγιο διαμετρήματος έντεκα χιλιοστών. (Βικιπαίδεια).

¹⁴³ Κοινή ονομασία τού διχλωριούχου αργύρου, χημικής ένωσης με αντισηπτικές, αντιπαρασιτικές και αντισυφιλικές ιδιότητες. Λέγεται και άχνη υδραργύρου. (http://greek_greek.enacademic.com/).

¹⁴⁴ Το Φαράγγι της Σαμαριάς βρίσκεται στο νότιο τμήμα του νομού Χανίων στην Κρήτη. Με μήκος 18 χιλιομέτρων, είναι Εθνικός Δρυμός της Ελλάδας από το 1962 και φιλοξενεί πολλά ενδημικά είδη πουλιών και ζώων, το πιο γνωστό από τα οποία είναι ο κρητικός αίγαγρος γνωστός και σαν *κρι-κρι*. Το όνομά του το πήρε από το εγκαταλελειμμένο σήμερα χωριό της Σαμαριάς, που με τη σειρά του οφείλει το όνομα στην εκκλησία της Οσίας Μαρίας. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας αποτέλεσε κρησφύγετο επαναστατών και του τοπικού πληθυσμού. Από το 2010 αποτελεί μέρος του Παγκόσμιου Δικτύου Αποθέματων Βιόσφαιρας της UNESCO. (Βικιπαίδεια).

¹⁴⁵ Δηλαδή, κακή τύχη που ευχόμαστε να μην σου ξανασυμβεί.

¹⁴⁶ Ο Τιμολέων Βάσσος (1836-1929) υπήρξε Έλληνας στρατιωτικός. Γιος του περίφημου στρατηγού του 1821 Μαυροβουνιώτη. Κατά την απαρχή του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 ανέλαβε την διοίκηση μικτού στρατιωτικού αποσπάσματος και στάλθηκε από την κυβέρνηση του Δηλιγιάννη στη Κρήτη (29 Ιανουαρίου 1897) με σκοπό την παροχή κάθε βοήθειας και προστασίας του ελληνικού στοιχείου που δεχόταν άγριες επιθέσεις και καταστροφές από τους Οθωμανούς. Όταν όμως έφθασε (1 Φεβρουαρίου), η Κρήτη είχε τεθεί υπό την προστασία των Μ. Δυνάμεων οι οποίες και είχαν αποβιβάσει στρατιωτικές μονάδες. Έτσι μετά την αποβίβασή του 24 χλμ. δυτικά των Χανίων, στον όρμο *Κολυμπάρι*, την ανασυγκρότηση και την στρατιωτική ανάπτυξη, άρχισε από την επομένη τις στρατιωτικές επιχειρήσεις καταλαμβάνοντας την βορειότερα του όρμου κείμενη Μονή, Γωνιές, απ' όπου και εξέδωσε προκήρυξη "εν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων" προς τον Κρητικό λαό περί της κατάληψης της Κρήτης από τον ελληνικό στρατό. Κινούμενος όμως προς Χανιά οι Μ. Δυνάμεις διέταξαν την καθήλωση του και την αποχή από κάθε πολεμική ενέργεια. Παρά ταύτα ακολούθησαν δύο μάχες, η μάχη των Βουκολιών και η μάχη των Λειβαδιών. Κατά την παραμονή του στη Κρήτη διακρίθηκε ιδιαίτερα στο διπλωματικό πεδίο σε απόρρητες συνεννοήσεις. Περί τον Απρίλιο ανακλήθηκε με το μικτό στρατιωτικό τμήμα και ενσωματώθηκε στις δυνάμεις της Θεσσαλίας. (Βικιπαίδεια- Τιμολέων Βάσσος). Η φωτογραφία είναι από Library of Congress, Underwood & Underwood.

¹⁴⁷ Θα πρέπει να παρέμεινε στα Χανιά οχτώ μήνες περίπου. Από τον Ιούνιο του 1896 έως τον Φεβρουάριο του 1897, όταν κατέφθασε ο στρατηγός Βάσσος.

Τα Ορεσטיακά

¹⁴⁸ Ο λόγος που οι περισσότεροι Έλληνες αγνοούσαν τα κείμενα της εκκλησίας ήταν επειδή ήταν γραμμένα στην «Ελληνιστική κοινή» ή «Αλεξανδρινή» ή την «Ελληνική της Καινής Διαθήκης» γλώσσα και όχι στην καθομιλουμένη. Η Ελληνιστική Κοινή (κοινή εννοείται διάλεκτος) είναι η λαϊκή μορφή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας που εμφανίστηκε στη μετακλασική αρχαιότητα (περ. 300 π.Χ. - 300 μ.Χ.). Η Κοινή είναι σημαντική όχι μόνο για τους Έλληνες, καθώς αποτέλεσε την πρώτη τους κοινή διάλεκτο και προπομπό της δημοτικής, αλλά και για τον Δυτικό πολιτισμό στην περιοχή της Μεσογείου. Η Κοινή ήταν η γλώσσα στην οποία γράφτηκαν τα Ευαγγέλια καθώς και η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε για την διδασκαλία και εξάπλωση του Χριστιανισμού στα πρώτα χρόνια μετά Χριστόν. Έτσι η Βασίλισσα Όλγα αποφασίζει το 1898 να προβεί στην μετάφραση των κειμένων. Η μετάφραση έγινε από την ιδιαίτερα γραμματέα της Ιουλία Ν. Καρόλου και διορθώθηκε από τον καθηγητή της Ρίζαρείου Σχολής Φίλιππο Παπαδόπουλο. Όταν η μετάφραση τελείωσε η Βασίλισσα Όλγα την έθεσε υπόψιν του τότε Μητροπολίτη Αθηνών Προκόπιου ο οποίος και ενέκρινε την έκδοσή της. Η κίνηση αυτή προκάλεσε μείζον θέμα στην Ιερά Σύνοδο η οποία θεώρησε ότι η δημοσίευση των Ευαγγελίων σε γλώσσα «δημώδη και τετριμμένη» θα οδηγούσε στην υποτίμηση των ιερών κειμένων. (Βικιπαίδεια- «Ελληνιστική κοινή»).

¹⁴⁹ Ως Ορεσטיακά έμειναν γνωστά τα αιματηρά επεισόδια που ξέσπασαν στην Αθήνα από τις 6 μέχρι τις 9 Νοεμβρίου του 1903, από υποκινούμενους φοιτητές μετά την πρεμιέρα (1 ή 3/11/1903) της τριλογίας Ορέστεια από το Βασιλικό Θέατρο. Αφορμή στάθηκε η πεζή μετάφραση σε συντηρητική δημοτική του Γεωργίου Σωτηριάδη, η οποία προκάλεσε την μήνη των καθαρολόγων της εποχής, των γλωσσαμυντόρων όπως λέγονταν τότε οι οπαδοί της αττικίζουσας γλώσσας. Κύριος

υποκινητής των επεισοδίων αυτών ήταν ο καθηγητής Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Γεώργιος Μιστριώτης, φανατικός υπέρμαχος της αρχαίζουσας γλώσσας, ξεσήκωσε φοιτητές και προσκείμενες εφημερίδες ώστε να συμμετάσχει και ο αθηναϊκός λαός σε συλλαλητήρια. (Βικιπαίδεια-Ορεστειακά). Τα γεγονότα αυτά όμως συνέβησαν πέντε χρόνια αργότερα από το 1898 αντίθετα από ότι θυμάται ο Τανάγρας και όταν υπηρετούσε στο Πολεμικό Ναυτικό.

¹⁵⁰ Ένας νεολογισμός είναι μια λέξη, ένας όρος, ή μια φράση που έχει δημιουργηθεί πρόσφατα - συχνά για να ενισχύσει τις νέες έννοιες, για να συνθέσει τις προϋπάρχουσες έννοιες, ή για να καταστήσει τον παλαιότερο ήχο ορολογίας πιο σύγχρονο. (Βικιπαίδεια- Νεολογισμός).

¹⁵¹ Στο φύλλο 81 του Νουμά με ημερομηνία 1.2.1904 δημοσιεύτηκε το εξής ποίημα: *EIKONEΣ*

(Από τα λυρικά του μεγάλου ποιητή της Γιαπωνίας Συέρ Υόκο (Syer-Yoko), μεταφρασμένα απ' το αγγλικό):

Ωρα γλυκιά προβάλλει,
Τη φύση στεφανώνει πέρα ως πέρα,
Η μουσική χύνει μόσκους στον αγέρα,
Σαν την καρδιά που απ' τον πόνο πάλλει...
Μαγνάδια χύνουν του ήλιου οι αχτίδες
Από τα ύψη τ' ουρανού κι από τα βάθη
Λιοπύρια, φλόγες και δροσιάς ρανίδες
Λες και σκορπιώνται αφ' της Υέκκας(*) το καλάθι.
Ίσκιοι κρυφοί μέσα στ' απόσκια δάση
Απλώνονται στ' αυλάκι το δροσάτο...
Ροβόλα, βοσκοπούλα, παρά κάτω
Η φλόγα της αγάπης να σε πιάσει –
Σαν το αρνί, τ' αθώο, το μικρό
Που στη στιγμή που αξέγνιαστο περνάει
Από κοντά στ' αγκάθι το πικρό
Ραφές ραφές τ' αγκάθι το μασάει...
Αξέγνιαστο κι αταίριαστο πουλί,
Φωλιά γυρεύει για να πιάσει ταίρι,
Ρουμάνια, δάση παίρνει, άγρια μέρη,
Οπου αγάπη να 'βρει ντροπαλή.
Σαν βρίσκει τη και παίρνει τη στο πλάι,
Υστερις από τα γλυκολαλήματα,
Νέα ζωή παλιά ζωή χαλάει
Η αγάπη με χαρές καί με φιλήματα...
Σώπα, καρδιά, και σβήσε τη μαυρίλα!
Σώπα κι άνοιξ' ορθάνοιχτα τα φύλλα
Από τον πόνο, πόνο θα 'βρεις, στο 'πα·
Σώπα καρδιά μου! σώπα!... σώπα!

(*) Υέκκα πρέπει να είναι ίσως η Πανδώρα των γιαπωνέζων.

Όσο για τον ποιητή, τον Συέρ Υόκο, αν κοιτάξουμε ξανά το όνομά του, θα δούμε ότι το Συέρ Υόκο αν διαβαστεί ανάποδα δίνει: *Ο κουρεύς*, δηλαδή, ο τιμωρός των μαλλιαρών.

Το ποίημα δηλαδή ήταν φάρσα, που κάποιος καθαρευουσιάνος το είχε στείλει στον Ταγκόπουλο με αποκλειστικό στόχο να καταφέρει να δημοσιευτεί απαρατήρητη στο προπύργιο των μαλλιαρών η αντιμαλλιαρή ακροστιχίδα. Ο Ταγκόπουλος φυσικά ήξερε τον αποστολέα, ήταν και φίλοι, αλλά έτσι κι αλλιώς καναδυό μέρες αργότερα τον έμαθαν όλοι οι παροικούντες τη φιλολογική Ιερουσαλήμ, μια και ο δράστης, ο γνωστός δημοσιογράφος και λόγιος Πολύβιος Δημητρακόπουλος, βγήκε στο *Εμπρός* και περηφανεύτηκε για τη σκανταλιά του. Μερικές εφημερίδες δεν έχασαν την ευκαιρία να δουλέψουν τον Ταγκόπουλο για το πάθημά του –θα τον είχαν και άχτι από προηγούμενα δικά του πειράγματα– ενώ άλλες επέκριναν τον φαρσέρ, ότι δεν λύνονται με φάρσες οι γλωσσικές και φιλολογικές αντιπαραθέσεις. (<http://sarantakos.wordpress.com>)

¹⁵² Σωστά θυμάται ο Τανάγρας: ήταν μεν στο Νουμά, αλλά όμως επτά περίπου χρόνια αργότερα από το 1897. Νουμάς ονομαζόταν λογοτεχνικό περιοδικό το οποίο κυκλοφόρησε από το 1903 μέχρι το 1931 (με διακοπές τα έτη 1917-1918, 1924-1929) με σημαντικότερο ρόλο στον αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας. Υπήρξε πιθανώς το σημαντικότερο έντυπο των αρχών του 20ού αιώνα ανάμεσα στα άλλα λογοτεχνικά περιοδικά της περιόδου τα οποία λειτούργησαν ως όργανα μόρφωσης και πύλες επικοινωνίας ταυτόχρονα με τα πνευματικά τεκταινόμενα στην Ευρώπη, και ως μέσα μετακένωσης των ευρωπαϊκών ρευμάτων στην Ελλάδα. Το περιοδικό ταυτίστηκε με τον γλωσσικό αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Υπήρξε δημιουργία του Δημήτριου Ταγκόπουλου. Δεχόταν συνεργασίες όποιων έγραφαν στη δημοτική και το σπλοστάσιό του δεν αποτελούσαν μόνο θεωρητικά επιχειρήματα αλλά και διακωμωδήσεις και σκωπτικά σχόλια κατά των αντιπάλων. Ο Δημήτρης Ταγκόπουλος είπε πως η επιλογή του ονόματος ήταν ένας πρώτης τάξεως τίτλος για εφημερίδα γιατί ήταν μια λέξη δυσύλλαβη, τονίζοταν στη λήγουσα κι είχε και τελικό σίγμα». Βλ. Σταυρίδη-Πατρικίου Ρ. 1999. Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική. Αθήνα: Ολκός, 135-140. (Βικιπαίδεια).

¹⁵³ Η Θεία Κωμωδία (*La Divina Commedia*, αρχικός τίτλος *Commedia*) είναι επικό, αφηγηματικό ποίημα του Δάντη (Dante Alighieri). Γράφτηκε στο διάστημα 1308-1321 και θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα έργα στην ιστορία της παγκόσμιας λογοτεχνίας, έχοντας χαρακτηριστεί ως η επιτομή του μεσαιωνικού κόσμου. Το ποίημα χωρίζεται σε τρία κύρια μέρη: *Κόλαση*, *Καθαρτήριο* και *Παράδεισος* και αφηγείται το φανταστικό ταξίδι του Δάντη στον Άδη, με οδηγούς τον Βιργίλιο και τη Βεατρίκη. (Βικιπαίδεια). Την έγραψε σε καθομιλούμενη Ιταλική διάλεκτο της Τοσκάνης ενώ έγραφε συνήθως τότε σε Λατινικά. Αυτό ήταν ένα μεγάλο βήμα για να τεθεί η Ιταλική αυτή διάλεκτος ως η βάση της εθνικής Ιταλικής γλώσσας. (Βικιπαίδεια, <http://www.enotes.com/homework-help/what-language-did-dante-write-the-divine-comedy-135455>).

Η μετάφραση του Ευαγγελίου

¹⁵⁴ Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι Ευρωπαίοι που ταξίδευαν στη Σμύρνη και οι Ευρωπαίοι και Οθωμανοί χρονικογράφοι που περιγράφουν την πόλη αναφέρουν την ύπαρξη ενός νέου δημογραφικού στοιχείου: των Λεβαντίνων. Οι ορισμοί που δίνουν στους αναγνώστες τους, κυρίως Ευρωπαίους, για τους Λεβαντίνους ποικίλλουν από συγγραφέα σε συγγραφέα, απόδειξη της δυσκολίας τους να περιγράψουν το στοιχείο αυτό του αστικού πληθυσμού. Για ορισμένους συγγραφείς, Λεβαντίνος ήταν ο απόγονος Ευρωπαίων που είχαν εγκατασταθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πολλές γενιές πριν, και μάλιστα συχνότατα πολλούς αιώνες πριν. Ένας Λεβαντίνος δεν μπορεί παρά να είναι καθολικός, να έχει συνάψει γάμο με γόνο ευρωπαϊκής οικογένειας εγκατεστημένης, όπως και εκείνος, πολλές γενιές πριν στην Ανατολή και να έχει σταδιακά διακόψει οποιουδήποτε δεσμούς με τη μητέρα-πατρίδα. Για άλλους, Λεβαντίνος δεν είναι μόνο ο απόγονος ευρωπαϊκής οικογένειας, αλλά και ο γόνος οικογένειας Οθωμανών υπηκόων που έχει συνάψει γάμο με γόνο ευρωπαϊκής. Στα μάτια τους η θρησκεία δε συνιστά σημαντικό διακριτικό γνώρισμα, καθώς ένας Λεβαντίνος μπορεί να είναι εξίσου καθολικός αλλά και ελληνορθόδοξος. Για άλλους, τέλος, ο Λεβαντίνος είναι μεν απόγονος Ευρωπαίων εγκατεστημένων στην Ανατολή αιώνες πριν, αλλά έχει οπωσδήποτε παντρευτεί γόνο οικογένειας Οθωμανών υπηκόων χριστιανικού θρησκευάτος. Λεβαντίνους συναντά κανείς ανάμεσα στους πληθυσμούς άλλων μεγάλων πόλεων της ανατολικής Μεσογείου, είτε πρόκειται για τη Θεσσαλονίκη, την Αλεξάνδρεια ή -κυρίως- την Κωνσταντινούπολη. Φαινόμενο αποκλειστικά αστικό, η παρουσία τους σημειώνεται μόνο στα μεγάλα κοσμοπολίτικα κέντρα της ανατολικής Μεσογείου, ενώ οι περιηγητές και χρονικογράφοι που τα επισκέπτονται μας δίνουν ανάλογες περιγραφές των Λεβαντίνων με εκείνες της Σμύρνης και εκφράζουν ανάλογες δυσκολίες στον προσδιορισμό τους. (<http://asiaminor.ewh.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=5080>)

¹⁵⁵ Αυτό που σήμερα ο κόσμος αποκαλεί λατινοελληνικά, greeklish ή φραγκολεβαντίνικα δεν είναι φαινόμενο της δεκαετίας μας. Απόσπασμα από κείμενο του Κώστα Καρθαίου το 1934: «Υπάρχουν κείμενα της βυζαντινής εποχής γραμμένα με λατινικούς χαρακτήρες. Επίσης, στην Κρήτη και στην Κύπρο κατά τον Μεσαίωνα τα λαϊκά τραγούδια γράφονταν με λατινικούς χαρακτήρες. Αργότερα, από το 1800, πολλά ελληνικά βιβλία τυπώθηκαν στη Σμύρνη με λατινικούς χαρακτήρες. (...) Εξάλλου στη Σμύρνη έγινε απόπειρα να κυκλοφορήσει ελληνική εφημερίδα γραμμένη με λατινικούς χαρακτήρες. Οι Λεβαντίνοι της Σμύρνης, που μιλούσαν όλοι ελληνικά αλλά δυσκολεύονταν να μάθουν την απελπιστική ορθογραφία μας, χρησιμοποιούσαν πάντα τους λατινικούς χαρακτήρες για να γράψουν τα ελληνικά. Αργότερα, τους μιμήθηκαν οι Χιώτες και άλλοι έμποροι του εξωτερικού που έγραφαν τα γράμματα και τα τηλεγραφήματά-τους στα ελληνικά αλλά με λατινικούς χαρακτήρες. Αυτή η

φραγκοχιώτικη γλώσσα χρησιμοποιούνταν και από Έλληνες για να γράψουν σε άλλους Έλληνες που κατοικούσαν στη Σμύρνη, στο Λονδίνο ή αλλού. Αυτός ο τρόπος γραφής εξακολουθούσε να επιβιώνει πολύ αργότερα και τον συναντάμε αρκετά συχνά στα τηλεγραφήματα των Ελλήνων του εξωτερικού». (<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=114039>).

¹⁵⁶ Ως φιλόσοφος ο Ερνστ Χέκελ έγραψε το 1899 το έργο *Die Welträtsel* (*Το αίνιγμα του Σύμπαντος*) για να υποστηρίξει την Δαρβίνεια διδασκαλία της εξέλιξης, με υπότιτλο «Ευρέως Κατανοητές Μελέτες πάνω στη Μονιστική Φιλοσοφία.». Στο βιβλίο αυτό ο Χαίκελ έδωσε στο ευρύ κοινό την Μονιστική του άποψη για τον κόσμο σαν την λύση του αινίγματος του Σύμπαντος, ότι η Δαρβίνεια θεωρία είναι το βασικό εργαλείο κάθε είδους ανάπτυξης. Είναι αυστηρός με την Καθολική Εκκλησία, αλλά βλέπει τα ηθικά θεμέλια της Χριστιανοσύνης στα πρώτα της χρόνια σαν σημείο επαφής για το Μονισμό και σαν σύνδεσμο μεταξύ θρησκείας και επιστήμης. (http://de.wikipedia.org/wiki/Die_Welträtsel).

Χαρίλαος Τρικούπης

¹⁵⁷ Χαρίλαος Τρικούπης (1832-1896). Κορυφαία πολιτική προσωπικότητα του δέκατου ένατου αιώνα και από τους σημαντικότερους πολιτικούς της νεότερης Ελλάδας. Διετέλεσε επτά φορές πρωθυπουργός και συνέδεσε το όνομα του με την προσπάθεια εκσυγχρονισμού της χώρας. Κατά τη διάρκεια της εξουσίας του θα θέσει σε εφαρμογή ένα ευρύ μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα στους τομείς της Γεωργίας, της φορολογίας και της άμυνας, καθώς και ένα πολυδάπανο πρόγραμμα έργων υποδομής, το οποίο περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, τη δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου και τη διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου. Στα σχέδια του περιλαμβανόταν επίσης η ζεύξη Ρίου-Αντιρρίου, ένα έργο που υλοποιήθηκε μόλις το 2004. Στην τελευταία του κυβέρνηση δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει στις οικονομικές υποχρεώσεις που είχε δημιουργήσει έναντι των ξένων δανειστών με συνέπεια να επέλθει η πτώχευση της Ελλάδας με την ιστορική φράση του "*δυστυχώς επτωχεύσαμεν*". Ο Χαρίλαος Τρικούπης άφησε την τελευταία του πνοή στο γαλλικό θέρετρο των Κανών στις 30 Μαρτίου 1896, την ώρα που η ελληνική πρωτεύουσα φιλοξενούσε τους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες. Η σορός του έφτασε στον Πειραιά στις 9 Απριλίου και εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής.

(http://www.sansimera.gr/archive/biographies/show.php?id=273&name=Charilaos_Trikoupis)

¹⁵⁸ Οι φοιτητικές κινητοποιήσεις ξεκίνησαν από το 1882/83. Έγιναν και άλλες κατά το 1888/89 και το 1894/95 όταν ήταν πρωθυπουργός ο Χαρίλαος Τρικούπης. Οι τελευταίες κινητοποιήσεις έγιναν τέλη του 1896 αρχές του 1897 (Ιανουάριο) όταν πρωθυπουργός ήταν ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης (31/5/1895-18/4/1897) στην οποία ήταν ο ίδιος συγχρόνως και Υπουργός των Οικονομικών, πράγμα που ίσως εξηγήσει γιατί συνάντησαν οι φοιτητές τον πρωθυπουργό (όχι τον Τρικούπη) στο Υπουργείο Εξωτερικών στην πλατεία Κλαυθμώνος. Πιθανώς να υπάρχει σύγχυση στη μνήμη του Τανάγρα σχετικά με διαφορετικά γεγονότα σε διαφορετικές περιόδους αναταραχών. Όταν ο Τρικούπης ήταν πρωθυπουργός (έως 12/1/1895), ο Βαυαρός Μιλτιάδης Έβερτ θα πρέπει να ήταν φοιτητής. Η τελευταία 10ετία του 19ου αιώνα, ήταν ενδιαφέρουσα από άποψη φοιτητικών δραστηριοτήτων-κινητοποιήσεων. Εξαιτίας της αναπροσαρμογής των εκπαιδευτικών τελών στους φοιτητές από την Κυβέρνηση Χαρίλαου Τρικούπη, είχαν δημιουργηθεί σοβαρές δυσλειτουργίες και εντάσεις στο Πανεπιστήμιο και προβλήματα στην πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου. Την ίδια περίοδο περίπου, την πανεπιστημιακή κοινότητα απασχολούσαν ακόμα δυο σημαντικά θέματα. Το ένα ήταν γλωσσικό και είχε σχέση με την έκδοση στη δημοτική του έργου του Ψυχάρη *«Το ταξίδι μου»* (το εμβληματικό έργο υπέρ της δημοτικής γλώσσας-συνδυασμός μυθιστορηματικής γραφής και μανιφέστου- που αποτέλεσε ορόσημο του δημοτικιστικού αγώνα), και το άλλο ήταν κοινωνικο-πολιτικό και είχε σχέση με τον περιορισμό του αριθμού των φοιτητών που εισήγοντο στο Πανεπιστήμιο. Λίγο προτού ξεσπάσουν τα γεγονότα του Ιανουαρίου του 1897 το κλίμα εντός των χώρων του Πανεπιστημίου φορτίστηκε ιδιαίτερα από τις απεργιακές κινητοποιήσεις των φοιτητών της Ιατρικής σχολής. Το κλίμα που είχε διαμορφωθεί μέσα στους κόλπους της πανεπιστημιακής κοινότητας λίγο προτού ξεσπάσουν τα επεισόδια των φοιτητών της Ιατρικής σχολής με τον καθηγητή τους Ι. Γαλβάνη, μια προσωπική διαμάχη μεταξύ του καθηγητή και φοιτητών του (εξ' ου και τα επεισόδια ονομάστηκαν «Γαλβανικά»)- Συνεδρίαση Συγκλήτου της 18/12/1895(6?) με πρότανη τον Χρηστομάνο, (Πέργαμος Ψηφιακή Βιβλιοθήκη), τους οποίους καθυστέρουσε να εξετάσει για το πτυχίο τους. Επεισόδια που ξεκίνησαν στις 17 Δεκεμβρίου του 1896 και μέσα σε λίγο διάστημα πυροδότησαν μια δυναμική γενική φοιτητική εξέγερση: *«Αντιδρώντας στις κινητοποιήσεις των φοιτητών, αλλά και στο ίδρυμα γενικά, ο γραμματέας της αστυνομίας Αθηνών και φοιτητής στο Πανεπιστήμιο Μιλτιάδης Έβερτ, όχι μόνο χειροδίκησε εις*

βάρος φοιτητή, αλλά εξύβρισε το ίδιο το ίδρυμα, πράγμα που ξεσήκωσε τη γενική κατακραυγή. Επί μια εβδομάδα το κέντρο και το ίδρυμα παραδόθηκαν στην οχλαγωγία και στις βιαιότητες στρατού και αστυνομίας, καθώς χρησιμοποιήθηκαν εφ' όπλου λόγχες στην εκδίωξη των φοιτητών». (σελίδα 268 στο Γιάνναρης, Γ., 1993, Φοιτητικά κινήματα και ελληνική παιδεία. Αθήνα Εκδόσεις «Το ποντίκι», τόμος Α, σελ. 269-274).

(<http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/firipis.htm> & <http://www.helioskiosk.gr/resource.ashx?a=d4J7WbjWYqAFs97bXzNNcQPI7utybLPa>).

¹⁵⁹ Ο Βαυαρής καταγωγής Μιλτιάδης Έβερτ κατά το 1896/97 ήταν γραμματέας της αστυνομίας Αθηνών και όχι διευθυντής της Αστυνομίας, σύμφωνα με την προηγούμενη παραπομπή. Ήταν πατέρας του Άγγελου, αστυνομικού & διοικητή της Αστυνομίας και παππούς του μετέπειτα αρχηγού του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας, Μιλτιάδη Έβερτ.

¹⁶⁰ Ο Άγγελος Έβερτ (1894-1970) ήταν αστυνομικός (τον Σεπτέμβριο του 1915 κατετάγη στη Χωροφυλακή), διοικητής της Αστυνομίας Πόλεων της Αθήνας κατά τη διάρκεια της κατοχής, ενώ αργότερα διετέλεσε Αρχηγός του Σώματος.

¹⁶¹ Πρέπει να ήταν τέλη 1894 άρχες 1895.

¹⁶² Το έτος «1896» το έχει παραλήψει ο Τανάγρας από το χειρόγραφο του έχοντας αφήσει κενό στη θέση αυτή για να το συμπληρώσει αργότερα προφανώς.

¹⁶³ Στις εκλογές του 1895 απέτυχε να εκλεγεί βουλευτής Μεσολογγίου και αυτοεξορίστηκε στη Γαλλία δηλώνοντας πως αποχωρεί από την πολιτική. Το 1896 ετέθη, παρά τη θέλησή του, η υποψηφιότητά του σε αναπληρωματική εκλογή της επαρχίας Βάλτου και εξελέγη πανηγυρικά. Σε λίγες μέρες όμως πέθανε στις Κάννες. Ο νεκρός του ενταφιάστηκε στην Αθήνα. (Εγκυκλοπαίδεια Δομή).

Ο άβουλος πρωθυπουργός του 1897-Κηρύξατε τον πόλεμον

¹⁶⁴ Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897 ή, διαφορετικά, ο πόλεμος των τριάντα ημερών (6 Απριλίου - 8 Μαΐου) ήταν πόλεμος μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά το έτος 1897 ως απόρροια της τότε έκβασης του Κρητικού προβλήματος. Σημειώνεται ότι ο πόλεμος αυτός του 1897 υπήρξε η πρώτη πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας όπου δοκιμάστηκε σε εκστρατεία τόσο ο τότε πολεμικός μηχανισμός της όσο και το επίσης πολεμικό δυναμικό της ύστερα από 67 χρόνια από την απόκτηση της ανεξαρτησίας της. Κατά τον καταστροφικό Πόλεμο του 1897, ο Κωνσταντίνος ήταν αρχιστράτηγος, και ήταν από τους κύριους υπεύθυνους για την ήττα. Το 1909 αντιπροσυνέχοντας Έλληνες αξιωματικοί του Στρατιωτικού Συνδέσμου οργάνωσαν κίνημα με σκοπό να αναδιοργανώσουν την χώρα. Ένα από τα στοιχεία της κριτικής τους αποτέλεσε η μεροληπτική κατά την γνώμη τους μεταχείριση στις προαγωγές του Διαδόχου και των αδελφών του, όπως και η αναδιοργάνωση του στρατεύματος. Για να μην αναγκαστεί ο Βασιλεύς Γεώργιος Α΄, να τους αποπέμψει από το στράτευμα, οι πρίγκιπες παραιτήθηκαν (Βικιπαίδεια).

¹⁶⁵ Ο Γεώργιος Ν. Α. Θεοτόκης (1844–1916) ήταν Έλληνας πολιτικός. Ξεκίνησε την πρώτη περίοδο της πρωθυπουργίας του δύο χρόνια αργότερα από το έτος που θυμάται ο Τανάγρας, από την 2^η Απριλίου 1899. Τον Μάιο του 1886 ο Τρικούπης του ανέθεσε το Υπουργείο Ναυτικών. Όταν ήταν υπουργός παραγγέλθηκαν τα θωρηκτά «Σπέτσαι», «Υδρα» και «Ψαρά» και βελτιώθηκε σημαντικά η κατάσταση στο Ναυτικό με την καλύτερη εκπαίδευση των πληρωμάτων και με την δημιουργία πολλών ναυτικών σχολών. Αργότερα ανέλαβε το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Το 1887 πήρε ξανά τη θέση του Υπουργού Ναυτικών και το 1892 έγινε υπουργός επί των Εσωτερικών και ίσως αυτό να μπέρδευε τον Τανάγρα. Από το 1899 έως τα μέσα του 1909, ο Γ. Θεοτόκης διετέλεσε τέσσερις φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας. Κατά το έτος 1897 που θυμάται ο Τανάγρας, πέρασαν τρεις πρωθυπουργοί Ελλάδας: έως την 18/4/1897 ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Από 18-/4/1897 έως 21/9/1897 ο Δημήτριος Ράλλης και από 21/9/1897 ο Αλέξανδρος Ζαΐμης. (Βικιπαίδεια).

¹⁶⁶ Ο Θεόδωρος Δελιγιάννης -πολιτικός αντίπαλος του Χαρίλαου Τρικούπη κι επανειλημμένα πρωθυπουργός (19 Απριλίου 1885 – 30 Απριλίου 1886· 14 Οκτωβρίου 1890 – 18 Φεβρουαρίου 1892, 31 Μαΐου 1895 – 18 Απριλίου 1897, 24 Νοεμβρίου 1902 – 14 Ιουνίου 1903, 16 Δεκεμβρίου 1904 – 31 Μαΐου 1905· Δολοφονήθηκε το 1905 στο προαύλιο της τότε Βουλής.

Θεωρείται ο κύριος υπεύθυνος για την χρεοκοπία του ελληνικού κράτους το 1893. Αφού διαδέχθηκε στην πρωθυπουργία τον Χαρίλαο Τρικούπη το 1885, αναίρεσε ορισμένους κρίσιμους θεσμούς που είχε θεσπίσει ο προκάτοχός του. Μείωσε τους φόρους και δημιούργησε ένα σύστημα προσλήψεων στο δημόσιο χωρίς απαίτηση τυπικών προσόντων (προς μεγάλη ικανοποίηση των πολιτών). Δημιούργησε ένα κλίμα προσδοκίας για εισβολή στην Τουρκία, που εκείνη την εποχή

κατέρρεε ως αυτοκρατορία και επέκταση των ελληνικών συνόρων προς την Μακεδονία (τότε έφταναν μέχρι την Θεσσαλία). Πρώτη συνέπεια των πράξεων του ήταν ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας από τους συμμάχους. Όταν στην συνέχεια ξεκίνησε εξωτερικό δανεισμό για να αντεπεξέλθει στην δυσμενή οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ελλάδα (λόγω μειωμένων φόρων και αδιάκριτων διορισμών στο δημόσιο), ο βασιλιάς τον έπαυσε και ανέλαβε και πάλι ο Τρικούπης (ήταν η περίοδος πρωθυπουργίας του από 14 Οκτωβρίου 1890 έως 18 Φεβρουαρίου 1892. Τα συσσωρευμένα χρέη ήταν τόσα που το 1893 η Ελλάδα πτώχευσε..

(http://www.arcadia.gr/view_tourism.php?artid=218). Το 1905 οι δεληγιαννικοί κερδίζουν 142 έδρες, έναντι 78 των θεοτοκικών, 13 των ζαϊμικών και 2 ανεξαρτήτων. Ο Θεόδωρος Δεληγιάννης αναλαμβάνει πρωθυπουργός για τελευταία φορά. (<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=1658931&publDate=22/2/2003>).

¹⁶⁷ Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη παραπομπή, η «Εθνική Εταιρεία» μετατράπηκε αιφνίδια ως ο κυρίαρχος εκπρόσωπος και καθοδηγητής της κοινής γνώμης, οργανώνοντας συλλαλητήρια, εκδίδοντας ψηφίσματα, φανατίζοντας και εξωθώντας τον λαό για πόλεμο. Μάλιστα μέσα σε εκείνη τη ψύχωση και του άκρατου ενθουσιασμού του έτους αυτού, οι διοικούντες την Εταιρεία και κατευθύνοντες τα μέλη της άρχισαν να διασπείρουν διάφορες φαντασιώσεις και απίθανα ψεύδη μέχρι και απάτης. Τέτοια εκπηλκτικά ήταν για παράδειγμα, μεταξύ των άλλων, ότι μέλη της βρίσκονται ήδη στη Κωνσταντινούπολη έτοιμοι να την ανατινάξουν, ή έχουν διεισδύσει στο σουλτανικό ανάκτορο του Γκλντίτζ, σε συνεννόηση με τούρκους, περιμένοντας το σύνθημα για να δολοφονήσουν τον Σουλτάνο, κ.ά. παρόμοια που, αν και παιδαριώδη, ο κόσμος όμως τα πίστευε και ενδυνάμωνε έτσι επικίνδυνα τις τάξεις της, φορτίζοντας και την γενική ατμόσφαιρα της εποχής. Η Εθνική Εταιρεία διαλύθηκε το 1899 αφού παρέδωσε, στο Εθνικό Σκοπευτήριο, όλο το υπό κατοχή της πολεμικό υλικό που κατείχε, καθώς και το ποσόν των τότε 300.000 δραχμών εκ της περιουσίας που παρουσίασε ότι διέθετε. Η Πολεμική αναμέτρηση μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, (με αφορμή το Κρητικό Ζήτημα) ξεκίνησε στις 6 Απριλίου 1897 και οι πολεμικές συγκρούσεις τερματίστηκαν στις 8 Μαΐου του ίδιου χρόνου με ήττα της Ελλάδας.

(<http://www.sansimera.gr/articles/242#ixzz2z4wgTxii>).

¹⁶⁸ Ο Τανάγρας αναφέρει ως αντάρτες τους άτακτους στρατιώτες που εισέβαλαν στην Μακεδονία. Λίγες ημέρες πριν ξεσπάσει ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και πριν φθάσει στο στρατηγείο της Λάρισας και αναλάβει την διοίκηση των ελληνικών στρατιωτικών επιχειρήσεων, κατ' εντολή της κυβέρνησης, ο τότε Διάδοχος Κωνσταντίνος, περίπου 2.500–3.000 άτακτοι (κατ' εκτίμηση του Γάλλου λοχαγού Ντους), ή μόνο 2.000 (κατ' εκτίμηση του Π. Μελά, που κρίνεται ορθότερη) εισόρμησαν στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία. Η δύναμη αυτή είχε οργανωθεί από την διαβόητη Εθνική Εταιρεία η οποία, από τον Φεβρουάριο, όπλιζε συρφετούς απολέμων και αμάχων. Φαίνεται πως, σε συνεννόηση με την κυβέρνηση, είχε αποφασιστεί οι άτακτοι να εισβάλλουν από τη δυτικότερη πλευρά των συνόρων στη Μακεδονία, για να διασφαλίσουν το αριστερό άκρο του ελληνικού στρατού και να απειλήσουν το τουρκικό δεξιό. Σ' αυτή τη δύναμη συμπεριλαμβάνονταν ένας λόχος Ιταλών εθελοντών υπό την ηγεσία του Αμίκα Τσιπράνι, (επαναστάτης διεθνούς τότε φήμης) και μία δύναμη Ελλήνων που έφεραν τα σύμβολα της Εθνικής Εταιρείας (γράμματα και ρητά). (Βικιπαίδεια).

¹⁶⁹ Οι Οθωμανοί συγκέντρωσαν στρατιωτική δύναμη, αποτελούμενη από 121.500 άνδρες και 1.300 ιππείς, με αρχηγό τον Ετέμ Πασά και γερμανούς συμβούλους. Οι ελληνικές δυνάμεις παρέταξαν 54.000 άνδρες και 500 ιππείς, με επικεφαλής τον διάδοχο Κωνσταντίνο.

(<http://www.sansimera.gr/articles/242#ixzz2zGnsiaHE>).

¹⁷⁰ Προφανώς εννοεί την Εθνική Εταιρεία για την οποία έγινε αναφορά στην παραπομπή #62.

¹⁷¹ Οπωσδήποτε η ατμόσφαιρα στο Πανεπιστήμιο δεν θα ήταν και η καλύτερη για τον καθηγητή Γαλβάνη, λόγω της διαμάχης του με τους φοιτητές στα λεγόμενα «Γαλβανικά» λίγο πριν τον πόλεμο. Φαίνεται να ήταν κατάλληλη ευκαιρία η απομάκρυνση του από το Πανεπιστήμιο για να συμμετάσχει στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 σε ηλικία 59 ετών. (Δες παραπομπή #53). Ο Ιούλιος Γαλβάνης (1838-1901) γεννήθηκε στη Ζάκυνθο, όπου και άσκησε αρχικώς την ιατρική. Αργότερα διορίστηκε με πρόταση της βασίλισσας Όλγας διευθυντής του χειρουργικού τμήματος του νοσοκομείου *Ευαγγελισμός*. Το 1881 ο Γαλβάνης έγινε καθηγητής της χειρουργικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αλλά απολύθηκε ύστερα από ένα μόλις έτος για πολιτικούς λόγους. Ωστόσο, μετά τον θάνατο του καθηγητή Αρεταίου ο Γαλβάνης επανέκτησε την πανεπιστημιακή του έδρα. Στις αρχές του 1897 το όνομά του αναμίχθηκε σε φοιτητικές ταραχές που είχαν ως αφορμή μία επίπληξη του Γαλβάνη προς

τους φοιτητές, αλλά αιτία ήταν η αναταραχή που είχε προκαλέσει το Κρητικό ζήτημα. Οι φοιτητικές εκείνες ταραχές που κράτησαν επί δεκαήμερο (9-19 Ιανουαρίου 1897) έμειναν γνωστές ως τα «Γαλβανικά» και έληξαν με την επέμβαση της χωροφυλακής αλλά και του στρατού. Ο Ι. Γαλβάνης συνέγραψε έργα που άπτονται της ειδικότητάς του, όπως: *Εγχειρητική* (1884), *Θεραπεία της φυματιώσεως δια της χειρουργικής*, και άλλα. Προς τιμή του Ιουλίου Γαλβάνη πήρε το όνομά του ένας μικρός αθηναϊκός δρόμος στα Πατήσια, κάθετος της Λεωφόρου Πατησίων, απέναντι από τη φοιτητική εστία.

¹⁷² Η Λάρισα αφέθηκε στην τύχη της και καταλήφθηκε από τους Τούρκους στις 13 Απριλίου, αφού προηγουμένως είχε εκκενωθεί από τους κατοίκους της.

(<http://www.sansimera.gr/articles/242#ixzz2zGoceq00>).

Η μάχη εις το Μάτι εις την γέφυραν της Λαρίσης

¹⁷³ Στο Αργυροπούλι (παλιότερες ονομασίες Ηλώνη και Καρατζόλι) του Δήμου Τυρνάβου, μόλις 13 γλμ από τον Τύρναβο και 29 γλμ από τη Λάρισα. στους πρόποδες του Κάτω Ολύμπου βρίσκεται η λίμνη Αργυροπουλίου, γνωστή ως Μάτι Τυρνάβου. Μοναδική φυσική πηγή εναπομείνασα στη Θεσσαλία, με έκταση 250στρμ, αποτελεί τον πυρήνα οικοσυστήματος με πλούσια χλωρίδα. (Βικιπαίδεια – Αργυροπούλι Λάρισας).

¹⁷⁴ Το Πάσχα του 1897 ήταν στις 13 Απριλίου με το Ιουλιανό ημερολόγιο. Επομένως η Μεγάλη Παρασκευή που αναφέρει ο Τανάγρας ήταν την 11^η Απριλίου.

¹⁷⁵ Ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός γεννήθηκε στην Αθήνα στις 16 Νοεμβρίου 1867. Σχολείο πήγε στην Μαγνησία της Μικράς Ασίας. Επέστρεψε στην Αθήνα και σπούδασε ιατρική στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, όπου αναγορεύτηκε διδάκτωρ. Συνέχισε τις σπουδές του στο Μόναχο. Επέστρεψε στην Ελλάδα και διορίστηκε υφηγητής και αργότερα τακτικός καθηγητής της Παθολογικής Ανατομικής. (Βικιπαίδεια).

¹⁷⁶ Η Καλλιρρόη Παρρέν ίδρυσε το Λύκειο των Ελληνίδων το 1911. Από το 1887 (8 Μαρτίου) όμως και με εκλεκτές συνεργάτιδες ξεκίνησε να εκδίδει την «Εφημερίδα των Κυριών» το πρώτο γυναικείο έντυπο στην Ελληνική επικράτεια. Πρωτοστάτησε σε κινήσεις γυναικείες, όπως η υποβολή στην κυβέρνηση Τρικυπλή 2.850 υπογραφών γυναικών υπέρ της γυναικείας εκπαίδευσης, αλλά και εθνικές, όπως η διεθνής εκστρατεία για τον πόλεμο του 1897, με συμμετοχή και της Ένωσεως των Ελληνίδων. Η Ένωσις των Ελληνίδων σχηματίστηκε το 1896 υπό τη γενική προεδρία της Παρρέν, με εκπαιδευτικό χαρακτήρα η οποία από το 1900 λειτούργησε ως Οικοκυρική και Επαγγελματική Ένωσις Ελληνίδων. Η Καλλιρρόη Παρρέν γεννήθηκε το 1861 στην Κρήτη, στα Πλατάνια Αμαρίου Ρεθύμνης. Ο πατέρας της, Στυλιανός Σιγανός, ήταν πρόεδρος της Επιτροπής Κρητών Προσφύγων στην Αθήνα, όπου εγκαταστάθηκε η οικογένεια από το 1867. Η Καλλιρρόη Παρρέν απέκτησε καλλιέργεια και γλωσσομάθεια θητεύοντας στη Σχολή Σουρμελή στον Πειραιά, ύστερα στην εκεί γαλλική Σχολή Καλογραιών και τέλος στο Αρσάκειο, από όπου αποφοίτησε με άριστα το 1878. Αμέσως ανέλαβε τη διεύθυνση του παρθεναγωγείου της ελληνικής κοινότητας στην Οδησό, όπου έμεινε 2 χρόνια. (<http://www.lykeionellinidon.gr/lyceumportal>).

Βόλος- Αι μάχαι του Βελεστίνου- Γαριβαλδinhoί

¹⁷⁷ Η Λάρισα αφέθηκε στην τύχη της και καταλήφθηκε από τους Τούρκους στις 13 Απριλίου, αφού προηγουμένως είχε εκκενωθεί από τους κατοίκους της. Την ίδια μέρα, τουρκική δύναμη κατευθύνθηκε στο Βελεστίνο, όπου αντιμετώπιστηκε από τον Συνταγματάρχη Σμολένσκη και την ταξιαρχία του. Με πεσμένο το ηθικό, οι Έλληνες υπέστησαν και νέα ήττα στα Φάρσαλα, στις 24 Απριλίου, υποχωρώντας αυτή τη φορά με τάξη. Ο Σμολένσκης διατάχθηκε να εγκαταλείψει το Βελεστίνο και να μεταβεί με τις δυνάμεις του στον Δομοκό, όπου ο Έλληνας προετοιμάζαν νέα γραμμή άμυνας. Μάταια, όμως, αφού ο υπέρτερος τουρκικός στρατός πέτυχε μια ακόμη νίκη στις 5 Μαΐου, έχοντας πλέον ανοιχτό το δρόμο για την Αθήνα. (<http://www.sansimera.gr/articles/242>).

¹⁷⁸ Ο Γερμανός στρατηγός φον Σάντερς εμφανίζεται να συνεργάζεται με τους Τούρκους όχι από το 1897 αλλά από τον 1^ο παγκόσμιο πόλεμο. Ο Όθων Λίμαν φον Σάντερς, (Otto Liman von Sanders), (1855-1929), ήταν Γερμανός στρατηγός, που είχε αναλάβει στρατιωτικός σύμβουλος και ανώτατος στρατιωτικός διοικητής του στρατού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Με τον βαθμό του αντιστράτηγου διορίστηκε το 1913 επικεφαλής της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με κύριο σκοπό τον εκσυγχρονισμό και την εκπαίδευση του οθωμανικού στρατού. Αρχικά αρνήθηκε αλλά τελικά δέχθηκε με τον όρο να ασκεί «ουσιαστική

επιρροή» μέχρι και τη διοίκηση. Εκείνη την εποχή ο οθωμανικός στρατός ήταν ελάχιστα εκπαιδευμένος, η δε κυβέρνηση διέθετε ελάχιστα κονδύλια γι αυτή και η στρατιωτική ηγεσία φέρονταν σχετικά ανίκανη ν' ανταποκριθεί στις τότε σύγχρονες στρατιωτικές ανάγκες και εξελίξεις. Όταν ανέλαβε ο Λίμαν φον Σάντερς αρχικά δεν άσκησε καμία επιρροή. Όταν όμως ο Εμβέρ Πασάς και ο Τζεμάλ Πασάς υπέστησαν σοβαρές ήττες ανέλαβε ουσιαστικά «εν λευκώ» την γενική αρχιστρατηγία. (Βικιπαίδεια).

¹⁷⁹ Ο Τανάγρας έγραφε τις γραμμές αυτές το 1957 σε ηλικία 82 χρόνων.

¹⁸⁰ Πληροφορίες για τον Τσιπριάνι στην αντίστοιχη παραπομπή στην παράγραφο «*Μαθητικά Στρατιωτικά Γυμνάσια- Αντωνόπουλος*».

Πυροβολαρχία Μήτσα. Σμολένσκη

¹⁸¹ Ο Κωνσταντίνος Σμολένσκη ή Σμολένσκι (1843 - 1915) ήταν συνταγματάρχης πυροβολικού, ήρωας του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 και δυο φορές υπουργός στρατιωτικών. (Βικιπαίδεια-Σμολένσκη).

¹⁸² Ο Σπυρίδων Μερκούρης (1856-1939) ήταν δήμαρχος Αθηναίων και βουλευτής, παππούς της Μελίνας Μερκούρη. (Βικιπαίδεια).

¹⁸³ Ο Αντώνης Μήτσας με τους τρεις γιους του πήραν μέρος στη Θεσσαλία στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Η πυροβολαρχία μάλιστα του γιου του Σταμάτη έδρασε δυναμικά παρά την άδοξη έκβαση του πολέμου. (http://sitalkisking.blogspot.gr/2013/08/blog-post_4.html).

Βασίλισσα Όλγα-Πρίγκηψ Γεώργιος

¹⁸⁴ Η Όλγα Κωνσταντίνοβνα της Ρωσίας, Βασίλισσα των Ελλήνων και Πριγκίπισσα της Δανίας, (1851-1926). Νυμφεύθηκε, σε ηλικία δεκαέξι ετών, το 1867, τον βασιλιά Γεώργιο Α΄ της Ελλάδας και τον συνόδευσε στη νέα του χώρα όπου και δυσκολεύτηκε να προσαρμοστεί. Αφιερώθηκε σε κοινωνικές εργασίες και ίδρυσε αριθμό νοσοκομείων και κέντρα βοήθειας προς τους οικονομικά ασθενέστερους. Στήριξε επίσης τον σύζυγό της, του οποίου η βασιλεία σηματοδεύτηκε από αρκετές πολεμικές συγκρούσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1913, ο Γεώργιος Α΄ της Ελλάδας, σύζυγος της Όλγας, δολοφονήθηκε από έναν αναρχικό. Η Όλγα τότε επέστρεψε στην Ρωσία. Από τον γάμο της γεννήθηκαν οκτώ τέκνα: 1. ο Κωνσταντίνος Α΄ της Ελλάδας (1868-1923), Νυμφεύθηκε την Γερμανίδα πριγκίπισσα Σοφία της Πρωσίας (1870-1932). 2. Ο Γεώργιος της Ελλάδας (1869-1957), πρίγκιπας και της Δανίας και Υπάτος Αρμοστής της Κρητικής Πολιτείας (1898-1906), ο οποίος νυμφεύθηκε την Γαλλίδα πριγκίπισσα Μαρία Βοναπάρτη (1882-1962). 3. η Αλεξάνδρα της Ελλάδας (1870-1891), πριγκίπισσα της Ελλάδας και της Δανίας, η οποία νυμφεύθηκε τον Μέγα Δούκα Παύλο Αλεξάντροβιτς της Ρωσίας (1860-1919). 4. Ο Νικόλαος της Ελλάδας (1872-1938), πρίγκιπας της Ελλάδας και της Δανίας και κυβερνήτης της Θεσσαλονίκης, ο οποίος νυμφεύθηκε την Μεγάλη Δούκισσα Ελένη Βλαντιμίροβνα της Ρωσίας (1882-1957). 5. Η Μαρία της Ελλάδας (1876-1940), πριγκίπισσα της Ελλάδας και της Δανίας, η οποία νυμφεύθηκε, σε πρώτο γάμο, τον Μέγα Δούκα Γεώργιο Μιχαήλοβιτς της Ρωσίας (1863-1919) κι έπειτα, σε δεύτερο γάμο, τον ναύαρχο Περικλή Ιωαννίδη (1881-1965), κυβερνήτη των Δωδεκανήσων. 6. Η Όλγα της Ελλάδας (1880-1880), πριγκίπισσα της Ελλάδας και της Δανίας. 7. Ο Ανδρέας της Ελλάδας (1882-1944), πρίγκιπας της Ελλάδας και της Δανίας, ο οποίος νυμφεύθηκε την πριγκίπισσα Αλίκη του Μπάτενμπεργκ (1885-1969). 8. Χριστόφορος της Ελλάδας (1888-1940), πρίγκιπας της Ελλάδας και της Δανίας, ο οποίος νυμφεύθηκε, σε πρώτο γάμο, την ταπεινής καταγωγής Αμερικανίδα Μέι «Νάνσι» Στιούαρτ Ουόρθινγκτον Λιντς (1878-1923) η οποία έγινε, μετά τον προσηλυτισμό της στην Ορθοδοξία, η πριγκίπισσα Αναστασία της Ελλάδας, κι έπειτα, σε δεύτερο γάμο, την Γαλλίδα πριγκίπισσα Φραγκίσκα της Ορλεάνης (1902-1953). (Βικιπαίδεια).

¹⁸⁵ Ο Κωνσταντίνος Σμολένσκη ή Σμολένσκι (1843 - 1915) ήταν συνταγματάρχης πυροβολικού, ήρωας του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 και δυο φορές υπουργός στρατιωτικών. Η σύζυγός του ήταν θεία του ήρωα του Μακεδονικού Αγώνα Παύλου Μελά. Στον πόλεμο του 1897, φέροντας το βαθμό του συνταγματάρχου, ανέλαβε διοικητής της 3ης ταξιαρχίας και αμύνθηκε στα στενά του Ρεβενίου, υποχωρώντας στα Φάρσαλα, οπότε και στάλθηκε στο Βελεστίνο, προκειμένου να ανακόψει την προς Βόλο προέλαση του τουρκικού στρατού. Αφού κατέλαβε τα παρά το «Πιλάφ τεπέ» υψώματα, απέκρουσε στις 17, 23 και 24 Απριλίου τουρκικές επιθέσεις. Αλλά όταν ο άλλος ελληνικός στρατός υποχώρησε από τα Φάρσαλα και υπήρξε κίνδυνος υπερκερασμού της 3ης ταξιαρχίας, διατάχθηκε να την οδηγήσει στη Λαμία. Με την αποτελεσματική του άμυνα στο Βελεστίνο ο Σμολένσκη προάχθηκε

σε υποστράτηγο, καθιστάμενος ίνδαλμα του ελληνικού λαού, ο οποίος και τον τίμησε κατ' επανάληψη εκλέγοντάς τον Βουλευτή Αττικοβοιωτίας. Ο Σμολένσκη απέτρεψε τους άντρες του από την άτακτη φυγή και τη λιποταξία και κράτησε τις θέσεις του για όσο χρόνο χρειάστηκαν οι υπόλοιπες δυνάμεις, για να υποχωρήσουν από τα Φάρσαλα στο Δομοκό. Οι υπόλοιπες ελληνικές δυνάμεις υπό τον Κωνσταντίνο, αφού πολέμησαν στα Φάρσαλα μια ημέρα (23 Απριλίου), υποχώρησαν στην πιο οχυρή θέση του Δομοκού στις 24 Απριλίου. Δύο μέρες μετά τα οθωμανικά στρατεύματα κατέλαβαν το Βόλο. Η τελευταία συντεταγμένη μάχη διεξήχθη στον Δομοκό στις 5 Μαΐου με τη συμμετοχή και των εθελοντών γαριβαλδινών του Αμίλκα Κυπριάνη. Η ήττα και η καταδίωξη από τους Τούρκους ώθησε τα ελληνικά στρατεύματα ως τα βόρεια της Λαμίας, όπου τα πρόλαβε η ανακωχή.

(http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/foreign_policy/facts/08.html & Βικιπαίδεια).

Δομοκός – Γαριβαλδινόι και Τσιπριάνι-Ερυθρός Σταυρός

¹⁸⁶ Ο Γεώργιος Τυπάλδος Κοζάκης (1834 - 1899) ήταν Έλληνας πολιτικός του 19ου αιώνα. Ο Τανάγρας αφιερώνει ξεχωριστή παράγραφο σε αυτόν στο επόμενο κεφάλαιο «Πολεμικό Ναυτικό». Ο Κοζάκης ανήκε στην ευγενή και αρχαία οικογένεια Τυπάλδων της Ζακύνθου. Σπούδασε στην γενέτειρά του και συνέχισε στο Παρίσι και στην Γερμανία. Συμπλήρωσε τις σπουδές του με περιοδείες στην Αίγυπτο, την Παλαιστίνη και Συρία. Ήταν λόγιος και σεβαστός άνδρας. Είκοσι ετών μπήκε στην διπλωματική σταδιοδρομία και υπηρέτησε ως ακόλουθος και αργότερα ως γραμματέας, τμηματάρχης και Γενικός Γραμματέας στο Υπουργείο του Δηληγιάννη. Υπηρέτησε επίσης ως γραμματέας του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Έγινε πληρεξούσιος της πατρίδας του στην Εθνοσυνέλευση μετά την ένωση των Επτανήσων με την κυρίως Ελλάδα. Υπήρξε ιδρυτής και έφορος της Εθνικής Βιβλιοθήκης, Έφορος του Αμαλείου Ορφανοτροφείου, Πρόεδρος του Ερυθρού Σταυρού, και της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας.

¹⁸⁷ Ιφιγένεια Ανδρέα Συγγρού (1842-1921), κόρη του Ιωάννη και της Αγλαΐας Μαυροκορδάτου ζούσε στη Χάλκη ενώ καταγόταν από τη Χίο. Διαθέτοντας αρχοντικό παράστημα, κατόρθωσε να σαγηνεύσει τον Εθνικό ευεργέτη Ανδρέα Συγγρό που – αν και εκ πεποιθήσεως εργένης – τελικώς θα την παντρευτεί ανήμερα το Πάσχα του 1875. Εκείνος ήταν 44 και η Ιφιγένεια 33 ετών, και έζησαν μαζί 25 ευτυχισμένα χρόνια. Αφιέρωσε εξ ολοκλήρου τη ζωή της στην προστασία της παιδικής ηλικίας, ήταν η πηγή έμπνευσης και η κινητήριος δύναμη κάθε φιλεύσπλαχνης ενέργειας και επιλογής ανθρωπιστικού χαρακτήρα του συζύγου της, υποκινώντας τη συστηματικότερη καλλιέργεια των φιλανθρωπικών πρωτοβουλιών του. Η συνολική κοινωνική δραστηριότητα της Ιφιγένειας Συγγρού την ανέδειξε σε μια από τις πρωτοπόρες γυναίκες φυσιογνωμίες της αθηναϊκής κοινωνίας στον τομέα της πρόνοιας. Διετέλεσε πρόεδρος επί σειρά ετών του Νοσοκομείου «Ευαγγελισμός», του διοικητικού συμβουλίου του Αμαλείου Ορφανοτροφείου και του Συλλόγου Εκπαιδεύσεως Νεανίδων. Μετά το θάνατο του συζύγου της, θα ζήσει για περισσότερο από 20 χρόνια στη μεγαλοπρεπή έπαυλη του Κτήματος Συγγρού. Βασική της φροντίδα υπήρξε η προσπάθεια για την ολοκλήρωση των οραμάτων τους, όπως αυτά είχαν διατυπωθεί στη διαθήκη του. (http://ige.gr/?page_id=76).

¹⁸⁸ Ο Μιχαήλ Σούτσος ή Βόδας (1784-1864) ήταν μέγας διερμηνέας της Υψηλής Πύλης και ηγεμόνας της Μολδαβίας.

¹⁸⁹ Δεν συμφωνούν οι αναφορές στο διαδίκτυο με όσα αναφέρει ο Τανάγρας. Η Φρόσω Σούτσου δεν ήταν κόρη του Μιχαήλ Σούτσου, της σπουδαίας Φαναριώτικης οικογένειας των Σούτσων αλλά του γιου του Ιωάννη Σούτσου (1803-1890). Ο Ιωάννης Σούτσος επί Αντιβασιλείας είχε διορισθεί μέλος του συμβουλίου του κράτους ενώ από το 1837 έως το 1890 ήταν καθηγητής της πολιτικής οικονομίας στο πανεπιστήμιο Αθηνών. Την περίοδο 1847-1849 διετέλεσε πρύτανης του πανεπιστημίου Αθηνών. Είχε συγγράψει διάφορα έργα όπως Πλουτολογία, Πλουτολογικά μελέται, Δημοσιολογία κ.α. Υπήρχε η φήμη ότι με την Φρόσω Σούτσου ήταν ερωτευμένος ο Γεώργιος Α΄. Η σχέση όμως δεν καρποφόρησε γιατί ο θεός του, πρίγκιπας Ιωάννης, ήταν αντίθετος αφού του προόριζαν για νύφη κάποια απο έναν απο τους πολλούς βασιλικούς οίκους της Ευρώπης.

(<http://www.thep.gr/modules.php?name=wikidia&articleid=10188>).

¹⁹⁰ Κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1897 εμφανίστηκαν στην Ελλάδα περιστασιακά ξένες αλλά και Ελληνίδες νοσοκόμοι. Στα νοσοκομεία Δομοκού και Λαμίας επικεφαλής ήταν η κυρία *Κασσαβέτη*. Στις επόμενες παραπομπές γίνεται αναφορά στο βιογραφικό της. Η Ένωση Ελληνίδων είχε επίσης δημιουργήσει φορητό χειρουργείο, στο οποίο είχαν εκδηλώσει επιθυμία να βοηθήσουν Γαλλίδες και Ελβετίδες νοσοκόμοι. (Γεώργιος Π. Σταυρόπουλος: Γυναίκες επαγγέλματα, 1835-1922.

http://www.solon.org.gr/downloads/4h%20Synedriasi_Fthiotiki%20Istoria_221-280_2001.pdf.)

¹⁹¹ Το 1897 η Μαρία Κασσαβέτη θα ήταν 54 ετών και ο Τανάγρας 32 χρόνια νεώτερος της.

¹⁹² Ως «εξωτερικό» εννοεί ο Τανάγρας ότι η κυρία Κασσαβέτη είχε έλθει από την Αγγλία, όπως περιγράφει στην παράγραφο «Η μάχη εις στο Μάτι εις την γέφυραν της Λαρίσης». Η Μαρία Τερψιθέα Κασσαβέτη γεννήθηκε στο Λονδίνο στις 29 Απριλίου 1843. Ο πατέρας της Δημήτριος από Ζαγορά είχε πετύχει ως έμπορος βαμβακιού στην Αλεξάνδρεια. Παντρεύτηκε την μητέρα της Μαρίας, Ευφροσύνη Ιωνίδα, στον ναό του Σωτήρος στο Λονδίνο το 1842. Η Μαρία μεγαλώνοντας είχε ακαταμάχητη ελκυστική ομορφιά, μελαγχολία και ξεγνοιασιά, μοιάζοντας ταυτόχρονα ευάλωτη. Έχει ποζάρει σε πολλούς ζωγράφους όπως στον βικτωριανό ζωγράφο Τζ. Φ. Ουάτς (George Frederic Watts), Ντάντε Γκαμπριέλ Ροσέτι (Dante Gabriel Rossetti), και σε πολλά έργα του Μπερν Τζόουνς με τον οποίο δημιούργησε θυελλώδη σχέση. Στις 20 Ιουλίου 1861, 18 χρόνων, παντρεύεται τον Κωνσταντινοπολίτη Δημήτριο Αλεξάνδρου Ζαμπάκο γιατρό της Ελληνικής κοινότητας με τον οποίον εγκαταστάθηκε στα Ηλίσια Πεδία στο Παρίσι και από τότε η Μαρία υπογράφει πλέον ως M. T. Zambacco. Το 1866 φεύγει από το Παρίσι με τα δύο παιδιά της Ευφροσύνη και Αλέξανδρο, εγκαταλείποντας τον σύζυγό της και εγκαθίσταται στο πατρικό της στο Λονδίνο. Γνωρίζεται τότε με τον ζωγράφο Τζ. Μπερνς και η σχέση τους διαρκεί γύρω στα τρία χρόνια χωρίς όμως να κοπεί κατόπιν εντελώς. Το 1872 αφήνει τα παιδιά της στη μητέρα της, αγοράζει μετοχές των μεταλλίων Λαυρίου και επιστρέφει στο Παρίσι. Εκεί ασχολείται με τη γλυπτική και εκθέτει τα έργα της σε γκαλερί μερικά από τα οποία φυλάσσονται στο Βρετανικό Μουσείο του Λονδίνου. Από τότε ξαναγυρίζει στο πατρικό της όνομα και υπογράφει ως «Kassaveti». Η κόρη της Μαρία-Ευφροσύνη σπουδάζει επίσης Καλές Τέχνες. Γύρω στο 1905 επιστρέφει στην Ελλάδα, όπου άλλωστε είχε βρεθεί και παλαιότερα κατά τον πόλεμο του 1897 στην αποστολή με τον Τανάγρα. Από την Ελλάδα επιστρέφει στο Παρίσι όπου πεθαίνει στις 16 Ιουλίου 1914. Έχει ταφεί στον οικογενειακό τους τάφο στο Νόργουντ του Λονδίνου. (Το βιογραφικό κείμενο προέρχεται από το βιβλίο «Παρασάγγες» του Δημήτρη Καλοκύρη, εκδόσεις Άγρα: 2014, ISBN 978-960-505-015-3 λήμμα «Ζαμπάκου, σελίδες 66-68).

(<http://wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=GET&db=zannos&id=I14625>, <http://www.andro.gr/empneusi/maria-zambaco/>, http://en.wikipedia.org/wiki/George_Frederic_Watts, http://en.wikipedia.org/wiki/Dante_Gabriel_Rossetti, http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Burne-Jones).

¹⁹³ Ο Θαυμακός (πρώην Σκάρμιτσα) είναι ημιορεινός οικισμός, κτισμένος με βορεινό προσανατολισμό, στους πρόποδες της Οθρύος. Πολύ κοντά στον οικισμό βρίσκονται τα ερείπια των αρχαίων Θαυμακών και συγκεκριμένα 1 χλμ ανατολικά όπου παλιότερα λειτουργούσε συγκρότημα με 7 νερόμυλους. Σύμφωνα με γραπτές πηγές στη θέση αυτή υπήρχε ιερό της Θεάς Αρτέμιδος. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας ο οικισμός ονομαζόταν "Σκάρμιτσα" και το 1881 (οπότε και απελευθερώθηκε η Θεσσαλία από τους Τούρκους) εντάχθηκε από κοινού με άλλους οικισμούς στον Δήμο Θαυμακών με έδρα τον Δομοκό. Από τον τελευταίο απέχει μόλις 3 χλμ. (<http://www.domokos.gr/content/suntomo-istoriko-thaumakou>).

¹⁹⁴ Η έκφραση αυτή αναφέρεται σε κωμικό διήγημα του Ιωάννη Κονδυλάκη που γράφτηκε τον Φεβρουάριο του 1899. Σχετίζεται με τη λέξη κορδόνι στον υπερθετικό. (<http://www.gutenberg.org/files/32815/32815-0.txt>).

¹⁹⁵ Εννοεί τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη.

¹⁹⁶ Η ανακωχή της Λαμίας πραγματοποιήθηκε στο χωριό Ταράτσα της Λαμίας στις 8 Μαΐου 1897.

¹⁹⁷ Ο Ευστάθιος Λάμπας λήγοντος του έτους 1878 και αρχομένου του 1879, συνεταιρίστηκε με τον Σάββα Κέντρο, ο οποίος διέθετε το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρεταννία», συμβάλλοντας ουσιαστικά στη μεγάλη ανακαίνιση που έγινε μέσα στο 1879. Ο Ευστάθιος Λάμπας είχε μία μόνο κόρη, τη Μαργαρίτα. Η «Μεγάλη Βρεταννία» πέρασε στα χέρια του γαμπρού του Λάμπα, Θεόδωρου Πετρακόπουλου, ο οποίος είχε σπουδάσει δημοσιογραφία στη Ρώμη. Έτσι, έχοντας αναλάβει από το 1909 τη διεύθυνση του ξενοδοχείου, ίδρυσε το Δεκέμβριο του 1919 την «ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΩΝ ΛΑΜΨΑ Α.Ε.». (<http://www.reporter.gr/Apopeis/Istories/item/205286-Eystathios-Lampsas>).

Πομπούκης – Αντιδιφθερικός ορρός

¹⁹⁸ Ο πρίγκιπας Γεώργιος της Ελλάδας ορίστηκε Υπάτος Αρμοστής Κρήτης με τριετή θητεία. Στις 9 Δεκεμβρίου 1898 έφθασε στη Σούδα με τη ρωσική ναυαρχίδα «Νικόλαος Α΄», συνοδευόμενη και από

πλοία των άλλων Δυνάμεων, όπου του επιφυλάχθηκε αποθεωτική υποδοχή. (Βικιπαίδεια – Κρητική Πολιτεία).

¹⁹⁹ Ετέμ πασά: *Ethem Paşa*, (1851–1909). Κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 ηγήθηκε ως αρχιστράτηγος των τουρκικών στρατευμάτων στη Θεσσαλία. (Βικιπαίδεια – Ετέμ Πασάς).

²⁰⁰ Θα ήταν κατά τον Μάιο του 1897.

²⁰¹ Ο Παναγιώτης Παμπούκης γεννήθηκε στην Ακράτα το 1858 και φοίτησε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εργάστηκε στο Δημοτικό Νοσοκομείο Αθηνών και μετά την εκπλήρωση της στρατιωτικής του θητείας, μετέβη το 1883 στο Παρίσι για εξειδίκευση με υποτροφίες του Πανεπιστημίου Αθηνών και της Ιεράς Μονής Πετράκη. Από το 1885 έως το 1888 εργάστηκε στο πλευρό του Louis Pasteur, όπου μυήθηκε στην αντιλυσσική θεραπεία. Το 1907, εκλέχθηκε από την Ιατρική Εταιρεία Αθηνών ως μέλος της επιτροπής για τον καθορισμό των δόκιμων ιατρικών όρων. Με την επιστροφή του στην Ελλάδα ίδρυσε το 1893 το πρώτο ιδιωτικό μικροβιολογικό εργαστήριο και από το 1894 αυτός και οι συνεργάτες του επιδόθηκαν στην παραγωγή αντιδιφθεριτικού ορού, το οποίο εργαστήριο τελικά κτίστηκε σε οικοπέδο ιδιοκτησίας του Παμπούκη (Πατησίων 232) και με δικά του έξοδα. Η κατασκευή ξεκίνησε το Νοέμβριο του 1895 και περατώθηκε στα τέλη του 1896. Πριν την έναρξη της λειτουργίας του γνωστού Λυσσιατρείου της οδού Πατησίων 232, κατά το 1896, το «Εργαστήριο Αναλύσεων» ή «Μικροβιολογικόν Ινστιτούτον Παμπούκη» με το εργαστήριο-λυσσιατρείο που διέθετε, όπως αναφερόταν στις τότε διαφημίσεις του περιοδικού «Ιατρική Πρόοδος», στεγάστηκε στην πλατεία Λαυρίου (1893-1896). Στις δημοσιεύσεις που εκπονούνταν στο Λυσσιατρείο, το εργαστήριο καταγραφόταν ως «Λυσσιατρείον Αθηνών», «Μικροβιολογικόν Ινστιτούτον Παμπούκη» ή «Ελληνικόν Αντιλυσσικόν Ινστιτούτον».

(<http://www.hms.org.gr/updocuments/ISTORIA.MIKROB.pdf>). Τελικά ο Παμπούκης προχώρησε στην ίδρυση του Λυσσιατρείου, τον Αύγουστο του 1894, χωρίς την επίσημη έγκριση της πολιτείας, αλλά με την ομόφωνη στήριξη και προβολή του αθηναϊκού Τύπου.

²⁰² Ο Πιλάβιος έλαβε αργότερα διοικητική θέση στο ινστιτούτο του Παμπούκη. Ο Πιλάβιος ως κτηνίατρος είχε ήδη ασχοληθεί με τη λύσσα και από το 1884 γράφει για τη μέθοδο του Παστέρ (βλ. Γ. Ν. Πιλάβιος, *Η λύσσα και ο Παστέρ*, 1884· Γ. Ν. Πιλάβιος, 'Η λύσσα του κυνός', *Εστία*, 1881, σελ. 285-7). Από Ανδρέας Βούρτσος Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ.

²⁰³ Ρήγας Ιωαν. Νικολαΐδης (1855-1928), Καθηγητής Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και ένα από τα πρώτα μέλη της Ακαδημίας Αθηνών.

²⁰⁴ Καραμήτσος Γ. Έγραψε το έργο «Περί ιατρικών όρων» *Ασκληπιός* 12: 118, 1868. (http://www.galeas.gr/articles_gr/pdf_files_gr/Greek%20medical%20terminology.pdf).

Το έργο με τίτλο «Angelos Tanagras - My memoirs» από τον δημιουργό [Fotini Pallikari](#) διατίθεται με την άδεια [Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές](#).

